

Diplomová práce

2014

Markéta Vostřáková

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ROMANISTIKY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

POUŽÍVÁNÍ DISKURZIVNÍHO UKAZATELE *CHE* V RIOPLATENSKÉ
ŠPANĚLŠTINĚ: SOCIOLINGVISTICKÉ ZAMĚŘENÍ.

Vedoucí práce: Mgr. Miroslava Aurová, Ph. D.

Autorka práce: Markéta Vostřáková

Studijní obor: Španělský jazyk navazující

Ročník: 2.

2014

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 7. května 2014

Markéta Vostřáková

Anotace

Předmětem této diplomové práce je sociolingvistická analýza konverzačního ukazatele *che* v rioplatenské španělštině. Úvodní část je věnována teorii a dějinám konverzační analýzy, procesu gramatikalizace a klasifikaci diskurzivních ukazatelů. Autorka dále definuje předmět sociolingvistiky a na základě prací Williama Labova popisuje metodické problémy související se sběrem reálných jazykových dat. Podrobněji je vysvětlen také pojem rioplatenské a porteňské španělštiny. Rekapitulace teoretických poznatků o *che* byla rozšířena o problematiku vývoje diskurzivních částic z interjekcí. Vlastní sociolingvistický výzkum je založen na kombinaci tří metod: introspekci, kvalitativní a kvantitativní analýze, a jeho jádrem je studium funkcí *che* a souvislost mezi frekvencí výskytu daného ukazatele a vybranými sociologickými faktory.

Klíčová slova: konverzační analýza, konverzační ukazatelé, gramatikalizace, sociolingvistika, triangulace, rioplatenská (laplatská) španělština, *che*.

Annotation

The core of the present master's thesis is a sociolinguistic analysis of the conversational marker *che* in Rioplatense Spanish. Initially, the history and concept of conversation analysis are presented. The process of grammaticalization and the classification of pragmatic markers are also described. Secondly, the author defines sociolinguistics and, on the basis of William Labov's work, explains methodological problems related to collecting real language data. The terms Rioplatense Spanish and *porteño* are widely described as well. Further, *che* is investigated theoretically as a case of interjection that resulted in a conversational particle. The proper sociolinguistic investigation is based on three methods: introspection, qualitative and quantitative analysis. Functions of *che*, as well as its occurrence according to different social factors are studied in this work.

Key words: conversation analysis, conversational markers, grammaticalization, sociolinguistics, triangulation, Rioplatense Spanish, *che*.

Poděkování

Děkuji Mgr. Miroslavě Aurové, Ph. D. za odborné vedení mé práce, za trpělivost, vstřícnost, lidské jednání a otevřenost mým nápadům. Velký dík patří vedení Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, jež mi poskytlo možnost vycestovat za účelem výzkumu, a rovněž vedení Universidad Nacional de San Martín, Buenos Aires, které mne přijalo jako stážistku. Poděkování si dále zaslouží členové CePEL UNSAM, zejména pak Dra. Gabriela Leighton, Mg. Roxana Basso a Lic. Alejandro Renato. V neposlední řadě bych také ráda poděkovala prof. PhDr. Janě Králové, CSc. za cenné zahraniční kontakty a celé své rodině za podporu při studiích.

Obsah

Obsah.....	7
Úvod.....	9
I. Teoretická východiska.....	12
1. Konverzační analýza a diskurzivní ukazatelé.....	12
1.1. Historie a metody konverzační analýzy.....	12
1.2. Text, diskurz a konverzace	15
1.3. Konverzace.....	17
1.4. Konverzační analýza	20
1.4.1. Sociolingvistický pohled.....	20
1.4.2. Pragmatický pohled.....	22
1.4.2.1. Párové sekvence	23
1.4.2.2. Střídání mluvčích a typologie replik.....	24
1.5. Diskurzivní ukazatelé.....	28
1.5.1. Vlastnosti diskurzivních ukazatelů, gramatikalizace.....	29
1.5.1.1. Gramatikalizace.....	30
1.5.2. Funkce diskurzivních ukazatelů.....	33
1.5.3. Klasifikace diskurzivních ukazatelů.....	34
1.5.3.1. Konverzační ukazatelé.....	36
2. Sociolingvistika.....	39
2.1. Historie sociolingvistiky.....	40
2.2. Hranice sociolingvistiky.....	43
2.3. Lingvistika podle Williama Labova.....	45
2.3.1. Vernacular a paradox pozorovatele.....	47
2.4. Triangulace.....	48
2.5. Sběr dat – teoretické a technické problémy.....	50
2.5.1. What do you say to people?.....	52
2.5.2. Alternativní metody sociolingvistického výzkumu.....	53
2.6. Transkripce.....	55

3. Rioplatenská španělština	57
3.1. El español rioplatense – alternativy překladu termínu do češtiny.....	57
3.2. Místo rioplatenštiny na americkém kontinentě.....	58
3.3. Geografické vymezení rioplatenské španělštiny.....	59
3.4. El porteño – jazyk a historicko-kulturní kontext.....	62
3.4.1. Historicko-kulturní kontext jazykového vývoje.....	62
3.4.2. Porteño standard, lunfardo a argentino metropolitano.....	64
4. Konverzační ukazatelé v rioplatenštině a che.....	67
4.1. Konverzační ukazatelé v rioplatenštině.....	67
4.2. Che: rekapitulace dosavadních poznatků.....	69
4.3. Interjekce jako diskurzivní částice.....	71
4.4. Che jako konverzační ukazatel.....	74
4.5. Che jako sociolingvistický činitel.....	76
II. Praktická část.....	77
1. Faktické údaje o výzkumu.....	77
2. Metodologické problémy.....	78
3. Introspekce.....	79
4. Získávání vzorků a systém zpracování zjištěných dat.....	87
4.1. Problémy se zachycením che.....	88
4.2. Zvuková data.....	91
4.3. Sociologické faktory.....	94
5. Funkce a kvalitativní analýza che.....	97
5.1. Dosavadní poznatky a konverzační analýza.....	97
5.2. Distribuce v diskurzu.....	101
5.3. Intence mluvčího.....	104
5.4. Stylistické a fonetické poznámky.....	106
5.5. Rekapitulace sociolingvisticky relevantních rysů.....	108
6. Kvantitativní analýza che.....	109
Závěr.....	116
Resumen.....	121
Seznam použité literatury.....	129

Úvod

Che je konverzační částice, již je možno zachytit v mluveném projevu téměř každého obyvatele regionu Río de La Plata. Vzhledem k tomu, že samotný jazyk je základním prostředkem socializace, je i použití výrazu *che* vázáno určitými konvencemi, tedy situačním a společenským kontextem, ve kterém se může vyskytnout. Z této perspektivy budu vycházet i ve své diplomové práci nazvané „*Používání diskurzivního ukazatele 'che' v rioplatenské španělštině: sociolingvistické zaměření.*“

Z titulu vyplývá, že základními čtyřmi tématy, kterými se v této studii budu zabývat, jsou: diskurzivní analýza, sociolingvistika, rioplatenská španělština a *che*. Část těchto pojmů jsem již analyzovala v bakalářské práci z roku 2012, bude proto nezbytné na ni v některých otázkách odkazovat. Diplomová práce je však koncipována poněkud odlišně. U diskurzivní analýzy poskytnu širší teoretický rámec, vymezení rioplatenské španělštiny je rovněž věnována obsáhlá kapitola, podrobněji pojednám také o vztahu citoslovců a diskurzivních částic s ohledem na povahu *che* a podstatný úsek práce je pak věnován sociolingvistice, o níž jsem doposud nehovořila. Praktický výzkum je založen na analýze skutečných jazykových dat, jež jsou následně porovnávána s dosavadními výsledky, a proto se domnívám, že i současná studie může být přínosem.

Diplomová práce je tedy již standardně rozdělena do dvou částí: teoretické a praktické. Teoretická východiska budou rozepsána ve čtyřech kapitolách, jejichž osnova kopíruje tématickou posloupnost představenou v úvodu předešlého odstavce. První kapitola je věnována historii, definici a předmětu diskurzivní, respektive konverzační analýzy. Zaměřím se na vymezení rozdílu mezi textem, diskurzem a konverzací, aby bylo omezeno riziko terminologické mnohoznačnosti, jež by mohla vést k nesprávné interpretaci obsahu práce. Budu se přitom opírat zejména o publikaci *Análisis del discurso. Análisis sociolingüístico del lenguaje natural* (1987) Michaela Stubbsa. Na základě práce *Análisis conversacional y pragmática del receptor* (1996) od Gallardové Paúlsové a článku „*El análisis de la conversación: entre la estructura y el sentido*“ (2002) od Tusónové Vallsové pojednám o dvojí perspektivě nahlížení na konverzační analýzu. Závěrečný oddíl bude věnován problematice diskurzivních a konverzačních ukazatelů podle dnes již tradiční práce „*Los marcadores del discurso*“ Martínové a Portolése (1999) a podrobněji bude také vysvětlen termín gramatikalizace,

diskurzivizace a proces jazykových změn, přičemž za základní zdroj informací mi v tomto ohledu poslouží dva články Francisca Ocampo: „*Movement Towards Discourse Is Not Grammaticalization: The Evolution of CLARO from Adjective to Discourse Particle in Spoken Spanish*“ (2006) a „*MIRÁ: From Verb to Discourse Particle in Rioplatense Spanish*“ (2009).

Sociolingvistice je věnována celá druhá kapitola teoretické části práce. Kromě historie, definice a hranic této jazykovědné disciplíny se zaměřím především na metodologii sociolingvistického výzkumu. Budou popsány komplikace spojené se sběrem a zpracováním reálných jazykových dat a představím také důležité pojmy, jakými jsou tzv. paradox pozorovatele, *vernákulum* a metodologická triangulace. Část poznatků bude čerpána z výše uvedených prací Stubbse (1987), Gallardové (1996) a Tusónové (2002), avšak primárním zdrojem informací obsažených v tomto oddíle je slavná kniha *Sociolinguistic Patterns* (1972) od Williama Labova.

V další části se pokusím vymezit pojem rioplatenské španělštiny. Nejdříve objasním, proč upřednostňuji adjektivum *rioplatenský* před jménem *laplatský*, čímž se pokusím reagovat na oprávněnou připomínku oponenta mé bakalářské práce. Poté se zaměřím na geografickou delimitaci a historicko-kulturní aspekty vývoje *rioplatenštiny*. Vysvětlím také termíny *porteño standard*, *lunfardo* a *argentino metropolitano*, a definuji tak variantu španělského jazyka, jež je „domovem“ konverzačního ukazatele *che*, kterému bude věnována celá zbývající část diplomové práce. V tomto oddíle vycházím ze tří zásadních publikací: první z nich je *La inclusión de la variedad diatópica del español rioplatense en los manuales de E/LE: ¿Un modelo de interculturalidad?* (2010), jejímž autorem je Peláez Battaglia, druhou *Lengua y poder. El argentino metropolitano* (2004) od Labrañi a Sebastiánové a poslední pak *La peculiaridad lingüística rioplatense* (1941, 2^a ed. 1961) od América Castra.

Kapitola nazvaná *Konverzační ukazatelé v rioplatenštině a che* je jakousi tranzicí mezi teoretickou a praktickou částí. Nejdříve vyjmenuji nejběžnější konverzační ukazatele v argentinské španělštině a nastíním vztah markerů *che* a *boludo* jako příkladu vzestupu jednoho výrazu na úkor jiného. Dále shrnu dosavadní poznatky o *che* a poté se zaměřím na problematiku interjekcí ve funkci diskurzivních částic na základě článku Blase Arroya: „*La interjección como marcador discursivo: el caso de EH*“ (1995).

V závěru kapitoly připomenu klasifikaci *che* podle kritérii Martínové a Portolése (1999) a rovněž stručně představím sociolingvistický pohled na námi studovaný marker. Této perspektivě pak ale bude věnován celý praktický oddíl práce.

Praktická část studie je rozdělena do šesti kapitol. Nejdříve stručně informuji o faktických údajích výzkumu a metodologických problémech. Jako nejvhodnější systém sběru a analýzy dat byla zvolena kombinace několika různých metod, jimiž jsou: introspekce, kvalitativní a kvantitativní analýza. Třetí kapitola bude pak věnována prvnímu z uvedených postupů, tj. analýze vlastností *che* na základě subjektivních názorů a zkušeností dotazovaných. Z této perspektivy se pokusíme načerpat základní informace o povaze a funkcích *che*, které by nám mohly pomoci při kvalitativním i kvantitativním rozboru jazykového materiálu.

Nasbírat reprezentativní jazyková data je úkol nelehký, zejména pokud se jedná o konverzační částice. Vysoká míra autonomie a proměnlivá distribuce v diskurzu činí tyto jazykové jednotky jen obtížně zachytitelné, neboť téměř nelze předvídat jejich výskyt. Problémům se zachycením *che*, značkování záznamů a definici sociologických faktorů je věnována čtvrtá kapitola.

Předposlední část praktického oddílu je nejobsáhlejší. Předmětem páté kapitoly je vlastní kvalitativní analýza získaných vzorků *che*. Nejdříve zrekapituluji dosavadní poznatky o daném konverzačním markeru a poté bude uskutečněn rozbor jeho funkcí a vlastností podle několika různých kritérií, jakými jsou: střídání replik, distribuce v diskurzu, intence mluvčího a stylistických a fonetických rysů. Všechny funkce doložím skutečnými příklady získanými v průběhu své stáže v Buenos Aires. Ukázky budou přepsány podle transkripčních pravidel definovaných v teoretické části práce. V závěru kapitoly shrnu sociolingvisticky relevantní údaje o *che*.

Šestý a závěrečný oddíl věnuji kvantitativní analýze dat. Třídní stratifikace společnosti bude označena za základní sociologický faktor, kterým se ve vztahu k *che* budeme řídit. Druhotně pak bude přihlíženo i k věku a pohlaví mluvčích, a to především proto, aby byla zachována vyváženost sociolingvistického výzkumu. Zjištěné výsledky poté srovnáme s výsledky z bakalářské práce, získanými na základě argentinských televizních seriálů. Toto srovnání nám umožní vyvodit důležité závěry související s frekvencí výskytu *che* a vybranými sociologickými faktory.

I. TEORETICKÁ VÝCHODISKA

1. Konverzační analýza a diskurzivní ukazatelé

V první kapitole této diplomové práce se budu zabývat konverzační analýzou a problematikou diskurzivních a konverzačních ukazatelů. Vzhledem k tomu, že toto téma jsem do značné míry rozpracovala již ve své bakalářské práci nazvané *Konverzační ukazatelé v rioplatenské španělštině* (2012),¹ bude v některých pasážích nevyhnutelné na ni odkazovat. Aby ale toto překrývání nebylo příliš časté, záměrně jsem zvolila poněkud odlišnou perspektivu nazírání na konverzační analýzu, kterou se budu snažit v další kapitole propojit se sociolingvistikou.

1.1. Historie a metody konverzační analýzy

Definovat termín *konverzační analýza* je poměrně obtížný úkol, vzhledem k tomu, že, stejně jako je tomu i v případě mnoha dalších jazykových jevů, velmi záleží na teorii a metodologii, kterou zvolíme jako výchozí. Abychom lépe porozuměli tomuto tvrzení, představme si stručně historický vývoj přístupů ke konverzační analýze. Za základní literaturu nám v tomto případě poslouží práce *Análisis conversacional y pragmática del receptor* (1996), jejíž autorkou je Beatriz Gallardová Paúlsová.² Výhodou historického přehledu poskytnutého touto lingvistkou je, že u každého přístupu zmiňuje způsob sběru dat, která jsou později předmětem analýzy, což považujeme za zajímavé a přínosné pro praktickou část této práce.

Za průkopníky konverzační analýzy, tj. systematického zkoumání ústní interakce mezi dvěma (či více) účastníky, bývají považováni tzv. **etnometodologové**, jejichž hlavními představiteli jsou Harold Garfinkel³ a Harvey Sacks. Dalšími zástupci tohoto primárně sociologického směru, který se rozvíjí od 70. let 20. století ve Spojených státech amerických, jsou např. Gail Jeffersonová, Emmanuel Schegloff a další. Říkáme

1 Markéta VOSTŘÁKOVÁ (2012): *Konverzační ukazatelé v rioplatenské španělštině*: bakalářská práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Miroslava Aurová, URO FF.

2 Beatriz GALLARDO PAÚLS (1996): *Análisis conversacional y pragmática del receptor*. Valencia. s. 19-20.

3 Gallardová v přehledu nejmenuje Ervinga Goffmana, ačkoli poté z něho čerpá. Tento americký sociolog (hl. 60. léta 20. st.) je považován za předchůdce konverzační analýzy. Jako první vyslovil myšlenku, že mezilidská interakce je základem sociální organizace. Spolupracoval i s Garfinklem.

sociologického, neboť zde jmenovaní vědci byli sociologové a nikoliv lingvisté a předmětem etnometodologie byla v první fázi sociální podmíněnost každodenní interakce mezi lidmi, a to konkrétně studium metod a vzorců, kterými se řídí. Jak je ale známo, základem mezilidské komunikace je používání jazykového kódu, což etnometodology přimělo zkoumat lidské chování prostřednictvím jazyka. Za tímto účelem si tito sociologové vytváří novou metodu výzkumu, *konverzační analýzu*, a zaměřují se především na organizaci promluвовých sekvencí a jejich typy.

Vzhledem k tomu, že mezilidská komunikace se ale odehrává v určitou dobu na určitém místě, je závislá na situačním kontextu, a je tudíž neopakovatelná, bylo obtížné podrobit ji opětovnému pozorování a zajistit tak co nejvyšší míru objektivitu interpretace. Aby bylo toto omezení eliminováno, začali etnometodologové sbírat a ukládat jazyková data ve formě nahrávek, čímž umožnili přístup větší skupině vědců k témuž autentickému materiálu. Ač se tedy jednalo primárně o sociologický směr, jeho přínos pro lingvistiku je nepopíratelný. Etnometodologům naopak bývá vyčítáno, že nepoužívají jednotný terminologický aparát, a celá teorie tak působí nekoherentně.

Kalifornská škola v Palo Alto v čele s Gregorym Batesonem se rovněž zabývá studiem mezilidské interakce, a to již od konce let třicátých. Za jednu z nejpřínosnějších myšlenek bývá považováno, že (re)akce jednoho člověka je třeba studovat v souvislosti s (re)akcemi druhého člověka, což lze aplikovat i na pragmalinguistiku a konverzační analýzu, kde jednání mluvčího (konkr. realizování určitých mluvních aktů) vyvolává jistou reakci ze strany posluchače. Ani tato škola, proslulá svým interdisciplinárním přístupem, jelikož sdružuje matematiky, antropology, psychology, neurology atd., však nebere v potaz lingvistické metody a jazyková data, ze kterých čerpá, pochází především z institucionálního prostředí antropologie a psychoterapie.

Sociální psychologie, směr, který se rozvíjí od 70. let, se rovněž zabývá studiem dialogů. Tyto dialogy nicméně vznikaly v tzv. „laboratorních“ podmínkách, tj. jedná se o uměle vytvořené situace, což se nutně odráží i na stupni objektivitu získaných dat. Přínos této školy však spočívá ve studiu suprasegmentálních prvků a metodologie transkripce jazykových dat.

Birminghamská škola, v čele s Johnem Sinclairem a Michaellem Stubbssem, představuje zřejmě nejdůležitější směr rozvíjející se od sedmdesátých let, a to **analýzu diskurzu**. Za diskurz byla, jak uvádí M. A. K. Halliday v publikaci *An Introduction to Functional Grammar*,⁴ ve svém původním pojetí považována každá textová jednotka převyšující větu a cílem analýzy diskurzu bylo zkoumat, jakým způsobem se věty pojí ve vyšší celky, a rovněž situační kontext, ve kterém jsou tyto nadvětné jednotky tvořeny.

Na rozdíl od výše uvedených tendencí se tato škola opírá téměř výhradně o lingvistické metody. Podle Gallardové (1996: 20) je nejdůležitějším objevem birminghamské školy *prediktabilita*, na základě které je lingvista schopen identifikovat a klasifikovat sekvence dialogu a poté zkoumat nejen strukturu jednotlivých replik, ale i celé konverzace. Doplňme ještě, že je to právě analýza diskurzu, která si povšimne specifických funkcí vybraných částic, adverbíí a spojovacích výrazů v rámci dialogu, na základě kterých budou později definovány a redefinovány tzv. pragmatické konektory, jinými teoretiky pojmenované jako diskurzivní částice či ukazatelé.

Birminghamské škole bývá vytýkáno, že ačkoli existuje předem stanovený metajazyk pro popis jednotlivých jevů, tento rigidní pojmový aparát není schopen reflektovat nové skutečnosti, které vyplynuly v průběhu vlastní diskurzivní analýzy.

Posledním směrem, který Gallardová zmiňuje, je tzv. **pragmatika dialogu**. Tímto názvem souhrnně pojmenovává *ženevskou školu*, k níž patří autoři jako Eddy Roulet, Antoine Auchlin aj., *interakční lingvistiku* v čele s Catherine Kerbrat-Orecchioniovou a Jacquem Cosnierem a *topos teorii* (nebo-li školu argumentace v přirozeném jazyce), zastoupenou Oswaldem Ducrotem a Jeanem Claudem Anscombrem. Charakteristickým prvkem, který odlišuje analýzu diskurzu od pragmatiky dialogu, je pružný pojmový aparát a především ta skutečnost, že představitelé pragmatiky dialogu se nezabývají pouze daty spojenými s určitou oblastí lidské činnosti, ale studují i všední komunikaci. Stejně jako v předchozím případě, i u pragmatiky dialogu je zaměření vědců čistě lingvistické, typický je také hlubší zájem o specifika argumentačního diskurzu.

---

4 Michael A. K. HALLIDAY (1994): *An Introduction to Functional Grammar 2nd edition*. London: Arnold, citován v: Deborah SCHIFFRIN, Deborah TANNEN, Heidi E. HAMILTON (2003): *The handbook of discourse analysis*. Oxford: Blackwell Publishing. s. 1.

1.2. Text, diskurz a konverzace

Na předchozích stránkách jsme představili různé perspektivy nazírání na konverzační analýzu a na metody sběru a zpracování jazykových dat. Z výše zmíněných teorií a tendencí nás v této práci budou zajímat především poznatky analýzy diskurzu a rovněž etnometodologie.

Pozastavme se nyní nad konceptuálním problémem textové, diskurzivní a konverzační analýzy. Podle publikace *Análisis del discurso. Análisis sociolingüístico del lenguaje natural* (1987) Michaela Stubbs⁵ je termín *analýza diskurzu* velmi nejednoznačný a lze ho pojmout několika možnými způsoby. Tento autor se nejdříve zamýšlí nad rozdílem mezi textem a diskurzem. Jednou z perspektiv je opozice psanost-mluvenost, kdy text je psaný a diskurz mluvený. Druhým pohledem je monologický neinteraktivní charakter textu, zatímco diskurz předpokládá interaktivní dialog. Další, zcela odlišný přístup rozlišuje diskurz a text na základě jeho rozsahu, resp. délky. Podle tohoto kritéria má diskurz implikovat délku, text naopak může být velmi krátký, např. jednoslovný. Van Dijk (1977, citovaný v Stubbs 1987: 24), v podstatě v souladu s distinkcí *langue-parole*, navrhuje text považovat za abstraktní konstrukt, který je aktualizován prostřednictvím konkrétního diskurzu; Halliday (1987, citovaný tamtéž) naopak označuje právě text za jednotku, ve které je jazyk aktualizován apod.

Jak si můžeme povšimnout, vymežit obsah a rozsah dvojice pojmů text-diskurz bylo předmětem zájmu velké skupiny jazykovědců, ale výsledky nelze považovat za zcela uspokojivé, vzhledem k tomu, že úhly pohledu si v krajních případech i protirečí. Tento konceptuální problém má pak přirozeně dopad i na pojetí textové versus diskurzivní analýzy, kdy v některých případech se tyto dva přístupy překrývají, zatímco v ostatních stojí v opozici.

Stubbs (1987: 17), vědom si mnohoznačnosti těchto termínů, definuje diskurzivní analýzu následujícím způsobem:

„[es el] *análisis lingüístico del discurso, hablado o escrito, que se produce de modo natural y es coherente. En líneas generales, se refiere al intento de estudiar la organización del lenguaje por encima de la oración o la frase y,*

---

5 Michael STUBBS (1987): *Análisis del discurso. Análisis sociolingüístico del lenguaje natural*. Madrid: Alianza Editorial. s. 23.

en consecuencia, de estudiar unidades lingüísticas mayores, como la conversación o el texto (escrito).“⁶

Tímto způsobem Stubbs elegantně integruje všechna výše zmíněná kritéria ($\pm$ mluvenost, $\pm$ interakce, $\pm$ délka, $\pm$ konkrétní realizace), přičemž na diskurz je zde nahlíženo jako na jednotku textu nadřazenou, vzhledem k tomu, že text je považován za jednu ze dvou hlavních složek diskurzu.

Textová analýza by tak tvořila jednu z dílčích disciplín analýzy diskurzu, přičemž zásluhy v této oblasti autor přisuzuje především evropským jazykovědcům, a to zejména Van Dijkovi a jeho pokračovatelům.

Druhou ze zmíněných složek diskurzu je konverzace. Této skutečnosti je třeba věnovat zvýšenou pozornost, vzhledem k tomu, že tímto způsobem je vyloučena synonymie mezi (často zaměňovanými) termíny diskurzivní a konverzační analýzy a současně, jak uvidíme níže, je komplementována i definice textové analýzy. Stubbs říká, že konverzace, to jest základní jednotka mluvené a neformální interakce, je nejpřirozenější a nejběžnější formou užívání jazyka a jako taková by měla být systematicky studována. Na druhou stranu ale ne veškerá komunikace se odehrává na úrovni mluveného a neformálního jazyka a do analýzy diskurzu je třeba zahrnout i studium jazyka formálního a psaného (Stubbs 1987: 24)

Vezmeme-li tedy ještě jednou v potaz, že hlavními složkami diskurzu jsou konverzace a text a že konverzační analýza, zabývající se neformálním a mluveným jazykem, prakticky vylučuje studium formálního a psaného jazyka, toto tvrzení současně implikuje, že tyto konverzační analýzou opomíjené formy lidské komunikace budou, s jistými upřesněními, přirozeně středem zájmu textové analýzy.

Textová analýza však není předmětem této studie. Za stěžejní pro tuto diplomovou práci považujeme myšlenku, že **nelze ztotožňovat diskurz a konverzaci**. Srovnáme-li tedy Stubbsovu definici diskurzu s definicí Michaela A. K Hallidaye, kterou jsem použila již ve své bakalářské práci (Vostřáková 2012: 11) a která říká, že:

---

6 Závorky jsou moje a byly do citace doplněny z toho důvodu, že za text bývá považován i mluvený formální projev. Zde již záleží na úhlu pohledu, se kterým se přistupuje k distinkci psanost-mluvenost, vzhledem k tomu, že někteří lingvisté uvažují psanost v původním smyslu slova, zatímco pro jiné je synonymem psaného jazyka diskurz předem připravený, ať již realizovaný ústně či písemně.

„Za diskurz můžeme považovat každou textovou jednotku převyšující svým obsahem větu“ (Halliday 1994, citován v Schiffrin a kol. 2003), a tudíž diskurz je množina prvků, která zahrnuje veškeré písemné a ústní projevy, zatímco konverzace se zakládá pouze na těch ústních, docházíme ke zcela identickému závěru, tj. že:

VEŠKERÁ KONVERZACE = DISKURZ
VEŠKERÝ DISKURZ ≠ KONVERZACE

Z důvodu terminologické jednoznačnosti považujeme za nezbytné tento výrok zopakovat, vzhledem k tomu, že distinkce diskurz-konverzace nás bude provázet prakticky celou diplomovou prací, ať už půjde o rozlišení diskurzivních a konverzačních ukazatelů nebo o definici samotné konverzace, která je předmětem následující podkapitoly.

1.3. Konverzace

Konverzace, jak jsme měli možnost vidět výše, je (nejen) podle Stubbs nejvíce přirozenější formou lidské komunikace, a ačkoli bylo toto pro lingvistiku nesmírně zajímavé téma dlouho opomíjeno, dnes již disponujeme poměrně obsáhlou literaturou, která se konverzací zabývá z různých úhlů pohledu.

Z tohoto bohatého fondu jsem jako výchozí zvolila následující tři texty: zde již zmíněnou publikaci *Análisis conversacional y pragmática del receptor* (1996) od Beatriz Gallardové Paúlsové, dále „*El análisis de la conversación: entre la estructura y el sentido*“ (2002) od Ámparo Tusónové Vallsové⁷ a „*Apuntes lingüísticos, discursivos y pedagógicos sobre la conversación constructiva*“ (2010) od dvojice autorů Joselyn Corredorová Tapiasová - César Romero Farfán.⁸

7 Ámparo TUSÓN VALLS (2002): „*El análisis de la conversación: entre la estructura y el sentido*“. En: Arias Fernández, M. A. (ed.) *Estudios de Sociolingüística* no. 3/1. s. 133-153. Dostupné z: http://www.sociolingüística.uvigo.es/descarga_gratis.asp?id=63

8 Joselyn CORREDOR TAPIAS y César ROMERO FARFÁN (2010): „*Apuntes lingüísticos, discursivos y pedagógicos sobre la conversación constructiva*.“ En: Smith Avendaño de Barón, G.(ed.) *Cuadernos de Lingüística Hispánica*, 15. s. 93-108. Dostupné z: <http://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/3673461.pdf>

Konverzovat, tj. *conversor*; *conversāri* nebo *conversō*, *conversāre* je sloveso latinského původu, jež primárně znamenalo něco opakovaně otáčet, později také někde pobývat či žít (pospolu) s někým. Již u tohoto prvotního pojetí můžeme tedy sledovat kontext socializace, tj. vstupování do společenských vztahů, což implikuje mezilidskou komunikaci. Podíváme-li se na význam slovesa *conversar* ve španělštině, tak jak ho definuje *Diccionario de la RAE*, setkáme se s několika interpretacemi, z nichž pro naše účely nejzajímavější je první, třetí a čtvrtá z nich:

- **conversar**⁹ (Del lat. *conversāre*)
  1. intr. Dicho de una o de varias personas: Hablar con otra u otras.
  3. intr. desus. Vivir, habitar en compañía de otros.
  4. intr. desus. Dicho de una más personas: Tratar, comunicar y tener amistad con otra u otras.

Ačkoli užití slovesa *conversar* ve smyslu uvedeném pod čísly 3 a 4 je již na ústupu a převládá význam uvedený v bodě 1, tj. že konverzovat znamená hovořit s jednou či více osobami, tyto dvě archaizující interpretace se blíží původnímu latinskému významu a lépe vystihují jednu z funkcí konverzace, kterou je navazovat společenské vztahy. Prohlédněme si ještě vymezení samotného termínu *conversación*:

- **conversación**¹⁰ (Del lat. *conversatĭo*, *conversatiōnis*)
  1. f. Acción y efecto de hablar familiarmente una o varias personas con otra u otras.
  2. f. desus. Concurrencia o compañía.

V tomto případě jsem se rozhodla uvést první dvě z celkem čtyř interpretací. Druhá opět souvisí s principem socializace, u první z nich je však zajímavé povšimnout si slova *familiarmente*, které implikuje, že jednou z hlavních charakteristik konverzace je neformální či familiární způsob komunikace. To by bylo v souladu se Stubbovou definicí, budeme-li však uvažovat o existenci více druhů konverzace, hovořili bychom v tomto případě ryze o všední konverzaci (španělsky *conversación cotidiana*). Na toto téma viz dále.

---

9 RAE (2001): *conversar*. En: RAE (dirs.). *Diccionario de la Real Academia Española*. 22^a edición. Madrid. Dostupné z: <<http://lema.rae.es/drae/?val=conversar>>

10 RAE (2001): *conversación*. En: DRAE. Dostupné z: <<http://lema.rae.es/drae/?val=conversacion>>

Tusónová konverzaci definuje slovy Cotse (Cots et al. 1990, citován v Tusón Valls 2002: 134) jako: „*una actividad verbal oral de carácter interactivo organizada (o estructurada) en turnos de palabra.*“ Definici dále doplňuje dnes již klasickým komentářem, že konverzace je jednou ze základních lidských činností, je prvotním a univerzálním jazykovým projevem, tj. má své místo v každé společnosti, a zakládá se na interakci dvou či více jednotlivců, jinak řečeno, na mezilidské komunikaci. Na základě této komunikace se lidé začleňují do společnosti, vymezují se vůči ostatním členům kolektivu či účastníkům hovoru, formují svou osobnost a interpretují svět, který je obklopuje.

Konverzace je realizována nejen prostřednictvím jazykového kódu, ale je rovněž doprovázena semiverbálními a neverbálními prvky, jako jsou například prvky deiktické, paralingvistické, prozodické, gestikulačně-kinezické a proxemické aj. Těmi se na tomto místě ale nebudeme blíže zabývat, neboť tato problematika již byla nastíněna v bakalářské práci (Vostřáková 2012: 24).

Sacks, Schegloff a Jeffersonová (1974, citováni v Gallardo Paúls 1996: 23) pojmají konverzaci jako specifický systém ujímání se slova v rámci určité interakce. O tzv. *turnos de habla*, tj. dialogových replikách či sekvencích, budeme hovořit později. Adoptujme nyní dvojitou perspektivu nahlížení na konverzaci Gallardové Paúlsové (1996: 23). Prvním konceptem, který autorka představuje, je koncept **pragmatický**. Jeho podstatou je zájem o pravidla střídání replik bez ohledu na kontext. Přístup **sociolingvistický** se naopak zaměřuje na rozlišování různých druhů konverzací v rámci určité situace. Díky němu můžeme rozpoznat didaktický či obchodní rozhovor, intimní konverzaci; běžný, každodenní dialog apod.

Všední, běžná či každodenní konverzace má podle Gallardové výhradní postavení nejen proto, že je průnikem obou výše zmíněných konceptů, ale také proto, že se jedná o přirozený, spontánní, a tudíž nejreprezentativnější jazykový projev. Z tohoto důvodu bývá považována za prototyp konverzace, často dokonce s tímto termínem zcela splývá (viz Stubbs). I nás v této práci bude zajímat především každodenní lidská komunikace, kde pravidla střídání replik nejsou přesně vymezena a téma není předem striktně určeno.

1.4. Konverzační analýza

Nutnost reflektovat výše nastíněnou dvojitou perspektivu konverzační analýzy, tj. disciplíny zabývající se studiem především všední komunikace, zmiňují i další autoři.

Tusónová interpretuje Goffmana (1971, v Tusón Valls 2002: 136) a uvádí, že každodenní konverzace musí být na jedné straně podrobena studiu mechanismu, který řídí uspořádání a střídání replik (tj. systémovému studiu), na druhé straně je vyžadována analýza interakce v souvislosti se společenskými vztahy.

Toto tvrzení podporuje i Cots Caimons (1995, citován v Corredor Tapias – Romero Farfán 2010: 97): „(...) *gracias al análisis del discurso, y más concretamente al análisis conversacional, vamos descubriendo que participar en una conversación comporta conocer no solo reglas de tipo lingüístico, sino también de tipo social.*”¹¹

Definujme si nyní všední konverzaci podle těchto dvou kritérií.

1.4.1. Sociolingvistický pohled

Sociolingvistická perspektiva propojuje konverzační analýzu a zákonitosti, na kterých je vybudována lidská společnost. Gallardová i Tusónová považují existenci sociálních vlivů na lidskou komunikaci za naprosto nevyvratitelnou a obě tomuto tématu věnují pozornost.

Gallardová (1996: 24-25) se sociolingvistickým přístupem k mezilidské komunikaci, jejími druhy a především každodenní, spontánní konverzací zabývá nejprve z historického hlediska, kde představuje nejdůležitější (ne)lingvistické směry související s tímto tématem. Jako první zmiňuje **komunikační etnografii**, jejímiž hlavními představiteli jsou Dell Hymes a John Gumperz. Jejich typologie se zakládá na Jakobsonově komunikačním modelu, tudíž na notoricky známých faktorech: emisorovi, receptorovi, formě sdělení, kanálu, kódu, tématu, kontextu a na jejich funkcích. Za jakýsi manifest **sociologie jazyka** Joshuy Fishmana lze považovat článek „*Who speaks what language to whom and when*” (1965), v němž definuje tři základní rysy, podle kterých lze odlišit formy komunikačních aktů. Těmi jsou vztah mezi účastníky hovoru, situační kontext a téma hovoru. Joshua Fishman se intenzivně

---

¹¹ Tato citace mj. také nastiňuje, že konverzační analýza je specifickou disciplínou analýzy diskurzu, což se shoduje se Stubbsovým a Hallidayovým pojetím, a tudíž i pojetím prosazovaným v této DP.

věnoval problematice multilingvismu a kontaktu jazyků. Posledním z Fishmanových kritérií, tématem, se zabýval **Teun Van Dijk** (1978), který došel k závěru, že u konverzace neexistují žádná tematická omezení.

V druhé části věnované sociolingvistické perspektivě se Gallardová zmiňuje o specifickém přístupu k neformální, hovorové komunikaci u Antonia Brize a jazykovědného spolku Val.Es.Co. (Valencia Español Coloquial). Tito lingvisté uvádí, že hovorový jazyk není výhradní záležitostí konverzace ani mluveného jazyka, a proto odlišují pragmatické konverzační rysy a rysy signalizující výskyt hovorového jazyka. Tento problém ale překračuje rámec této diplomové práce, a spokojíme se tudíž s rekapitulací konverzace tak, jak ji definuje Briz např. v publikaci *El español coloquial: situación y uso* (1996). Konverzace se liší od ostatních druhů mluvené komunikace tím, že se jedná o: „*una interlocución en presencia (conversación cara a cara), inmediata y actual (aquí y ahora), con toma de turno no predeterminada, dinámica y cooperativa.*“¹²

Podívejme se ještě na jiný, dle mého názoru jednoznačnější pohled na vztah konverzační analýzy a sociolingvistiky. Tusónová cituje Iana Hutchbyho a Paula Drewa (2002: 135), část jejichž definice s jistými upřesněními přejímám, a kteří říkají, že konverzační analýza si klade za cíl popsat, jakým způsobem je strukturována verbální interakce a jak komunikační prostředky, na základě kterých účastníci hovoru realizují a koordinují své aktivity, závisí na sociálním kontextu. Řeč (či spíše promluva) se považuje za základní kámen společenského jednání a současně je jedním z nejdůležitějších nástrojů, který slouží k ustanovení a zachování společenské organizace (či spíše hierarchie) během mezilidské komunikace.

Tatáž autorka na straně 149 také uvádí, že konverzační analýza rovněž umožňuje nastínit, jaké jsou rozdíly mezi muži a ženami, jak se utvářejí společenské vztahy a společenské role, jaký je vztah jazyka a moci, jak funguje „jazykový trh“ v situacích, kdy dojde ke kontaktu více jazyků a podobně. Všechny tyto otázky jsou ale hlavním předmětem jiné jazykovědné disciplíny - sociolingvistiky, kterou se budeme zabývat v samostatné kapitole, a proto se nyní omezíme pouze na tento úvod do problematiky, na který později navážeme.

---

12 Antonio BRIZ GÓMEZ (1996): *El español coloquial: situación y uso*. Madrid. s. 32.

1.4.2. Pragmatický pohled

Analýza dialogu na úrovni systému byla představena především v článku „*A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation*“ (1974) autory Sacksem, Schegloffem a Jeffersonovou. Základní jednotkou konverzace jako činnosti, při které vysílatel a příjemce zprávy „vyjednávají“ o smyslu sdělení,¹³ jsou tzv. *turnos de habla* (anglicky *turn-taking*), v češtině zpravidla nazývané jako *repliky*, tj. úseky konverzace, v jejichž průběhu nebyl dosavadní mluvčí vystřídán jiným účastníkem. Vnitřní struktura, uspořádání a střídání replik regulují průběh dialogu a usnadňují interpretaci sdělovaného.

Podle Sackse, Schegloffa a Jeffersonové (1974, citováni v Tusón 2002: 137), je tento systém střídání replik přítomen v každé formě mezilidské komunikace, které se účastní alespoň dva mluvčí, tj. například v rozhovorech, televizních debatách, při skupinové práci, při obřadech a samozřejmě ve spontánní konverzaci.

Za účelem vymezení rozdílů mezi rozličnými druhy verbální interakce a spontánní konverzací trojice výše zmíněných autorů¹⁴ specifikuje čtrnáct rysů charakteristických pro tento druh komunikace, přičemž o spontánním hovoru mluvíme pouze v případě, že je splněno všech těchto čtrnáct podmínek. Konkrétně se jedná o následující kritéria:

1. Dochází k opakovanému střídání mluvčích, tj. konverzace má charakter dialogu.
2. V jednom okamžiku zpravidla hovoří pouze jedna osoba.
3. Překryvy (nebo také *overlapy*), tzn. úseky, ve kterých mluví více osob najednou, jsou běžné, ale trvají velmi krátce.
4. Přejímové fáze (tranzice) mezi jednou replikou a replikou následující mají zpravidla krátkého trvání, nedochází při nich k delším překryvům ani odmlkám.
5. Sled replik není předem stanoven, je proměnlivý.

---

13 INSTITUTO CERVANTES, CENTRO VIRTUAL CERVANTES (1997 - 2012): *Conversación*. En: Atienza Cerezo, E. y col. (dirs.). *Diccionario de términos clave de ELE*. Centro Virtual Cervantes. Dostupné z: <http://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/diccio_ele/diccionario/conversacion.htm>

14 HARVEY SACKS, EMANUEL SCHEGLOFF, GAIL JEFFERSON (1974): „*A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation*.“ In: *Language* no. 4. Vol. 50. s. 700-701. Dostupné z: <[http://anthroweb.ucsd.edu/~jhaviland/AudVid/AudVidReadings/Simplest_Systematics_for_Turn-Taking_\(Language\).pdf](http://anthroweb.ucsd.edu/~jhaviland/AudVid/AudVidReadings/Simplest_Systematics_for_Turn-Taking_(Language).pdf)>

6. Délka trvání jednoho úseku není pevně dána, je proměnlivá.
7. Délka konverzace není předem stanovena.
8. Předmět hovoru nebyl předem definován.
9. Distribuce replik není předem určena.
10. Počet mluvčích se může měnit.
11. Projev může být souvislý i přerušovaný.
12. Střídání mluvčích se řídí určitými mechanismy. Dosavadní mluvčí může zvolit následujícího mluvčího (heteroselekce), nebo se následující mluvčí ujme slova sám (autoselekce).
13. K utváření promluвовých úseků mohou být použity rozličné konstrukční jednotky (tj. slovo, slovní spojení, věta atd.).
14. Chyby či porušení zásad přebírání slova mohou být napraveny prostřednictvím prostředků k tomu určených.

Čtenář této práce si jistě povšimnul, že pro označení základní jednotky konverzační analýzy se autorka snažila zcela záměrně používat téměř výhradně pojem **konverzace** (ve výjimečných případech také **hovor** nebo **dialog**) a **nikoliv rozhovor**, přestože tyto termíny byly v bakalářské práci (např. Vostřáková 2012: 22) libovolně zaměňovány jako synonyma. Na základě výše vyjmenovaných kritérií ale můžeme tyto dva termíny poměrně spolehlivě odlišit. Zatímco běžná konverzace splňuje všech čtrnáct podmínek, tj. i podmínku libovolného předmětu hovoru, sled replik není předem stanoven atd., v rozhovoru ve smyslu *interview* (šp. *entrevista*) má každý účastník předem vymezen druh vstupu (*intervence*), který mu přísluší. Zpravidla se jedná o tzv. *párovou sekvenci* otázka-odpověď. U rozhovoru také bývá předem stanoven počet jeho účastníků a témata, která do něj budou zahrnuta.

1.4.2.1. Párové sekvence

Nastínili jsme, že některé repliky mají schopnost implikovat či vyžadovat následující repliku a určovat její charakter. Tímto způsobem vznikají primitivní strukturální jednotky konverzace: párové sekvence (*pares adyacentes*, *adjacency pairs*), tj. dvojice verbálních akcí, kde první repliku zpravidla pronáší jeden účastník hovoru

a druhou poté následující mluvčí (ačkoli jsou známy i případy, kdy si na vlastní otázku mluvčí odpoví sám a podobně).

Charakteristickými kombinacemi u párových sekvencí jsou například zde již zmíněná otázka-odpověď, dále pak pozdrav-pozdrav, nabídka-přijetí/odmítnutí atd. Z posledně jmenovaného příkladu vyplývá, že u některých replik může nastat dvojitá reakce, přičemž ale jedna z nich je **upřednostňována**.

Tento fenomén spočívá v selekci, tj. v tom, že mluvčí vybírá z alternativních (re)akcí, kde některé možnosti jsou preferované a jiné nikoliv. Tereza Pospíšilová ve své diplomové práci *Analýza mediálního dialogu* (2012) interpretuje Sackse a shrnuje, že: *“tato preference je nějakým způsobem zakomponována do první části páru a tvůrce této části je tedy ten, kdo do své sekvence vkládá svůj postoj a dává najevo preferovanou reakci.”*¹⁵ Z toho vyplývá, že nadcházející mluvčí, tj. dosavadní posluchač a současně tvůrce druhé části sekvence, je limitován preferencí prvního účastníka dialogu a jediná jeho volba spočívá v rozhodnutí, zda přistoupit na preferenci iniciátora párové sekvence či vůči ní zaujmout negativní postoj.

Ještě doplním, že preferované odpovědi reagují přímo na úvodní část sekvence a zpravidla následují bezprostředně po ní. V případě odmítnutí preference po prvním úseku následuje jakási přípravná fáze, jejíž funkcí je zmírnit případné negativní konotace, a z toho důvodu bývá druhá část sekvence oddálena, vymezena pauzami, doplněna o vysvětlení apod. Zdůrazním také, že nepreferované, ale i ty preferované reakce mají za úkol vyjadřovat postoj mluvčího, a proto bývají často uvozeny či doprovázeny různými diskurzivními částicemi, které jsou stěžejní pro tuto diplomovou práci, a o kterých bude řeč v podkapitole 1.5.

1.4.2.2. Střídání mluvčích a typologie replik

Tusónová (2002: 138) říká, že střídání replik se musí řídit určitými pravidly, a to především na základě zde již zmíněných principů heteroselekce a autoselekce. Pokud účastníci konverzace vhodným a jednoznačným způsobem, například prostřednictvím intonace, odmlčením se, pohledem, gestikulací či jinými prostředky

---

15 Tereza POSPÍŠILOVÁ (2012): *Analýza mediálního dialogu – Otázky Václava Moravce*: diplomová práce. Olomouc: UPOL, Filozofická fakulta. Vedoucí práce: Petra Chvojková, Katedra žurnalistiky. s. 15. Dostupné z: <<http://theses.cz/id/l3af59/Pospisilova-DP-OVM.pdf>>

neoznačí tzv. *místo možného převzetí slova* (jak bývá v češtině označováno vhodné místo či okamžik přechodové fáze), může dojít k nedorozumění a je třeba tuto nedorozumění nějakým způsobem objasnit. Ačkoli si tato diplomová práce neklade za cíl podrobně popsat pravidla, která řídí předávání slova v průběhu hovoru, je nutné si uvědomit, že diskurzivní ukazatelé, kterými se budeme dále zabývat, jsou jedním z účinných prostředků tranzice.

Tranzice, jak již bylo vysvětleno, je přechodovou fází mezi jednou replikou a replikou následující a její rozličné formy (jako například překryvy, odmlky, přerušení, pokračování, změny tématu, opravné prostředky a vlastní diskurzivní částice) byly rovněž středem zájmu konverzační analýzy. Abychom poskytli ucelený teoretický rámec nutný pro představení funkcí diskurzivních ukazatelů, shrňme si ještě druhy promluvočných úseků, mezi kterými tato přechodová fáze nastává:

Podle Any Maríi Cesterové¹⁶ lze z funkčního hlediska rozlišit dva základní druhy replik; prvním z nich jsou vlastní *turnos de habla* (tj. standardní promluvové sekvence), prostřednictvím kterých si účastníci hovoru předávají informace, a jsou tedy nositeli obsahu sdělení, zatímco tzv. *turnos de apoyo* či (turns of) *verbal support* umožňují **posluchači** aktivně se podílet na komunikaci, tj. dávat najevo, že rozumí nebo nerozumí tomu, co se říká. Funkcí podpůrných replik není přebrat slovo, ale kooperovat s mluvčím a povzbudit ho, aby pokračoval v hovoru. Za zmínku ještě stojí tzv. *turnos de corrección* nebo *repair sequences*, které umožňují odstraňovat problémy jako například přefeknutí, přeslechnutí a faktické chyby. Tyto opravné sekvence mohou být iniciovány samotným mluvčím (v tom případě se jedná o autokorekci, která je upřednostňována) nebo jejich původcem může být posluchač.

Opravné i podpůrné sekvence jsou poté ty části hovoru, které bývají pravidelně obohacovány o různé diskurzivní ukazatele. Můžeme jmenovat například *mmm, ajá, claro, te entiendo, obvio* atd. ve funkci ukazatelů porozumění v podpůrných replikách,

---

¹⁶ Ana María CESTERO (2000): „*El intercambio de turnos de habla en la conversación. Análisis sociolingüístico.*“ Alcalá de Henares: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Alcalá, citována v Pascual ESCAGEDO (2012): „*La producción de turnos de apoyo verbales en la conversación de estudiantes italianos de E/LE. Estudio preliminar.*“ Revista Nebrija de Lingüística Aplicada. 11. s. 3. Dostupné z: <<http://www.nebrija.com/revista-linguistica/la-produccion-de-turnos-de-apoyo-verbales-en-la-conversacion-de-estudiantes-italianos-de-e-le-estudio-preliminar>>

esto es, quiero decir, digo, o sea naopak jako částice uvozující upřesnění či opravu informace apod. U vlastních promluvových replik však rovněž můžeme zaznamenat vysoký výskyt markerů, které plní rozličné funkce: *este(e)* například umožňuje mluvčímu získat čas a zamyslet se nad tím, jak nejlépe formulovat další myšlenku, prostřednictvím *viste* (či *vio*) mluvčí zapojuje posluchače do hovoru a dožaduje se jeho pozornosti.

Tusónová cituje Nosfingera (1991; 2002: 140), a ačkoli nehovoří o diskurzivních ukazatelích, zmiňuje jakýsi přehled aspektů, které indikují způsob, jakým účastníci hovoru konverzaci strukturují a jakým způsobem interpretují obsah replik. Rekapituluji tento seznam, neboť se domnívám, že jej lze považovat za jakýsi základní kámen pro vybudování teorie o již zmíněných diskurzivních ukazatelích (příklady jsou původní, ačkoli přizpůsobené potřebám této práce; potvrzení jsou moje).

1. **Tvrzení/hodnocení** (*afirmación/evaluación*): tvrzení jsou považována za dobré či špatné zprávy a jako reakce na ně se v následující replice objevuje hodnocení:
  - (1) I. al principio de la peli primero le muere el padre y luego le muere la madre y queda con los criados
  - (2) A. uf
2. **Výrazy překvapení** (*expresiones de sorpresa*) jako například *¿de verdad?*, *¡Vaya!*, *¡Oh!*: jejich funkcí je podpořit mluvčího, aby pokračoval v **tématu** a dále ho rozvíjel:
  - (1) I. luego a ésta la matan que es la novia
  - (2) A. ¡jolín!
  - (1) I. le pegan un palajo aquí
  - (2) A. ¡uh!
  - (1) y le da una contusión cerebral y tal
3. **Kontinuátory** (*continuadores*): jsou výrazy typu *mm*, *ajá*, které povzbuzují mluvčího, aby nadále hovořil, tj. pokračoval ve své **replíce**:
  - (1) A. madre mía claro y entonces él se cría entre negros
  - (2) I. um
  - (1) A. y son sus amigos y su gente, no

4. **Shrnutí nebo reformulace** (*resúmenes o reformulaciones*) uvozené výrazy jako *o sea...*, *es decir...*, *lo que dices es que...*, atd., které jsou prostředkem projevu porozumění nebo slouží k uspořádání témat:
- (1) G. son cosas de...
  - (2) I. tú quieres decir que, yo qué sé también debe ser un corte no, que tú vayas tan tranquilo ahí a un bar no ahí a tomarte algo sin bragas ni na no, y ¡pum! que te hagan una foto no
5. **Formulování jediné repliky kooperativním způsobem** (*construcción de un turno de forma cooperativa*), tj. v podstatě jediná replika je výsledkem interakce dvou osob:
- (1) M. yo juego loh domingos y salta el tete y dice ¡eso e mentira! que juega cuatro vecch [risas] →
  - (2) V. → [riendo] a dos mil pesetas cada día
6. **Opravy** (*reparaciones*), ať už se jedná o autokorekce nebo heterokorekce. V následujícím případě se jedná o autokorekci nepřesnosti, na kterou ale byl mluvčí upozorněn posluchačem:
- (1) V. [riendo] a dos mil pesetas cada día
  - (2) H. a dos mil pesetas cada día
  - (1) V. mil, bueno eso, mil el sábado y mil el domingo

Některé z těchto kategorií nápadně připomínají klasifikaci diskurzivních ukazatelů: např. reformulace, opravy a shrnutí by spadaly do reformulátorů, výrazy překvapení a kontinuátory k ryze konverzačním ukazatelům atd. Jak Tusónová shrnuje, při interpretaci mezilidské komunikace je třeba věnovat pozornost celé škále fenoménů, které se podílí na jejím fungování a bez kterých by komunikační akt nebyl doveden ke zdárnému konci. Kromě samotných ukazatelů se může jednat o zde již zmíněné prvky deiktické, prozodické, proxemické a jiné, které je žádoucí zohlednit i v transkripci.

Transkripce diskurzu je činnost, při níž z nahrávek přepisujeme data získaná v terénu a o které bude ještě později řeč (kap. 2.6). Uzavřeme nyní tuto část ještě jednou slovy Tusónové (2002: 149), která říká, že jakmile jsou přepsána data, lingvista musí při analýze jednat stejným způsobem, jakým jednají účastníci hovoru: identifikovat podněty, které spouštějí **inference**, a tímto způsobem odhalit smysl toho, co se událo.

1.5. Diskurzivní ukazatelé

Téma diskurzivních ukazatelů jsem již podrobně rozepsala ve své bakalářské práci, a proto se nyní zaměřím spíše na dílčí aspekty, jako je například proces gramatikalizace či pragmatikalizace nebo problematika interjekcí ve funkci diskurzivních částic. Z důvodu koherence a logické návaznosti textu však bude nutné nejdříve shrnout základní pojmy, definice a jevy související s látkou týkající se *pragmatických ukazatelů, konektorů, odkazů* či *operátorů*, jak bývají také jinak tyto diskurzivní jednotky nazývány.¹⁷

Začněme tedy tradiční, ale výstižnou a funkční definicí Josého Portolése Lázara a M. A. Martínové Zorraquinové: “*Los ‘marcadores del discurso’ son unidades lingüísticas invariables, no ejercen una función sintáctica en el marco de la predicación oracional –son, pues, elementos marginales– y poseen un cometido coincidente en el discurso: el de guiar, de acuerdo con sus distintas propiedades morfosintácticas, semánticas y pragmáticas, las inferencias que se realizan en la comunicación.*”¹⁸

Zastavme se nyní u důležitého pojmu *inference*. Ponechme stranou jeho historický vývoj a zabývejme se jím z perspektivy pragmalinguistiky a zejména konverzační analýzy.

Víme, že *inference* je myšlenkový proces, který umožňuje účastníkům komunikace interpretovat takové fenomény, které jsou závislé na konkrétním kontextu a které nebyly mluvčím (či obecně vysílatelem sdělení) explicitně vyjádřeny z toho důvodu, že se od posluchače (či zamýšleného adresáta) předpokládá jejich předchozí znalost. Tyto implicitní prvky, nazývané *pragmatické implikáty*, byly zohledněny v teorii relevance Sperbera a Wilsona (1986), která říká, že: „*la única exigencia a la que está sometido el interlocutor es que movilice un contexto suficientemente pertinente para que su interpretación sea coherente.*“¹⁹

---

17 Více o problematice terminologii diskurzivních ukazatelů a jejím původu v mé bakalářské práci (Vostřáková 2012: 12-13).

18 María Antonia MARTÍN ZORRAQUINO, José PORTOLÉS LÁZARO (1999): *Los marcadores del discurso*. en: Bosque, I. a Demonte, V. (dirs.). Gramática descriptiva de la lengua española. Madrid. s. 4057. (Zvýraznění je moje).

19 INSTITUTO CERVANTES, CENTRO VIRTUAL CERVANTES (1997 – 2012): *Inferencia*. En: Atienza Cerezo, E. y col. (dirs.). Diccionario de términos clave de ELE. Centro Virtual Cervantes. Dostupné z: http://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/diccio_ele/diccionario/inferencia.htm

V naprostém souladu s výše uvedeným tvrzením Gumperz (1992), citovaný Tusónovou (2002: 137), definuje koncept inference, především však té konverzační, jako proces, prostřednictvím kterého účastníci konverzace hodnotí záměr(y) ostatních účastníků a na základě kterých formulují své odpovědi. Součástí tohoto procesu je, jak dále říká, kontextualizace, tj. schopnost mluvčích a posluchačů užívat verbální a neverbální prostředky k propojování toho, co se v daném momentě a na daném místě říká, se znalostmi a zkušenostmi získanými v minulosti. Účelem tohoto procesu je rekonstrukce presupozic, jejichž neznalost může zabránit účastníkovi dále se podílet na konverzaci a může vést k nepochopení intence mluvčího.

Inference je tedy zásadní jev, ať už se jedná o jakýkoliv druh diskurzu nebo přímo o konverzaci, a vzhledem k tomu, že jednou z hlavních funkcí ukazatelů je schopnost řídit inference, byly tyto částice podrobeny detailnímu studiu a dnes stojí v popředí zájmu diskurzivní analýzy. Shrňme si nyní jejich základní vlastnosti a nejdůležitější funkce.

1.5.1. Vlastnosti diskurzivních ukazatelů, gramatikalizace

Charakteristiky tzv. *marcadores de discurso*, jak zní nejčastější název ukazatelů ve španělštině, jsem rovněž popsala ve své bakalářské práci (2012: 16-17). Zdůrazním zde proto především ty vlastnosti, kterým jsem se zatím blíže nevěnovala, neboť byly nad rámec mé minulé práce, ale o kterých se nicméně domnívám, že jsou důležité pro lepší pochopení rioplatenského *che* ve funkci diskurzivního ukazatele.

Zrekapitulujme si nyní vlastnosti ukazatelů podle Martínové a Portolése (1999: kapitola 63): 1. markery jsou intonačně vymezeny jako vsuvky; 2. morfologicky se jedná o jednotky neměnné, neboť prošly procesem **gramatikalizace** a jejich příslušnost ke gramatickým kategoriím je rozmanitá (jde například o **citoslovce**, příslovce, předložky, spojky aj.); 3. z pohledu syntaxe jsou ukazatelé **autonomní** a zpravidla nemají v textu pevnou pozici; 4. v rámci promluvy mohou působit na jedno slovo i na celé věty; 5. sémanticky nemají žádný věcný obsah, ale nabývají vysokého pragmatického významu.

U morfologických a syntaktických vlastností jsem záměrně zvýraznila tři pojmy, gramatikalizace, syntaktická autonomie a citoslovce. Poslední z nich bude analyzován až v kap. č. 4 věnované výrazu *che*, zbylé dva zahrnujeme do následující podkapitoly.

1.5.1.1. Gramatikalizace

V četných definicích diskurzivních ukazatelů, především však v těch tradičních, bývá jako jedna ze základních charakteristik diskurzivních částic uvedena gramatikalizace. Proces, při kterém slovo ztrácí svůj původní význam (tj. dochází u něj k desémantizaci) a stává se pouhým nositelem významu gramatického.

Podíváme-li se na některé konkrétní příklady, je přirozené, že byla po poměrně dlouhou dobu gramatikalizace přisuzována i vývoji diskurzivních ukazatelů. Zaměříme se například na sloveso *mira/mirá* (případně *mire, miren*), které původně znamenalo pohledět na něco, případně soustředit pozornost na nějaký objekt. Jak rozvádí Francisco Ocampo v článku „*MIRÁ: From Verb to Discourse Particle in Rioplatense Spanish*” (2009), tento význam byl v rámci diskurzu oslaben, **syntaktická integrace ve větě vymizela** spolu s verbálním použitím a jeho flexí, *mirá* bylo předsazeno do úvodní části repliky, často také celé konverzace, bylo odděleno intonačně a interpunkčně a začalo se vyskytovat jako prostředek k upoutání pozornosti posluchače, jako úvodní částice pro nadcházející narativní sekvenci, jako prostředek autoselekce a v dalších funkcích.

U *mirá* (stejně jako u jeho evropské varianty *mira*) tedy skutečně došlo k desémantizaci a částečně i ke gramatikalizaci. Ta ale předpokládá morfologickou invariabilitu, zatímco *mirá* se podle kontextu může měnit na *mire* ve formální situaci a *miren*, pokud oslovuji více osob. V druhém případě nicméně velmi často nastává i situace, že více osob je osloveno variantou singuláru *mirá*, tudíž je lingvista oprávněn o gramatikalizaci uvažovat, ačkoli ta není komplexní. Je ale třeba si uvědomit, že daná částice se nelimituje pouze na gramatický význam, ale nabývá nepostradatelného významu v rámci diskurzu. Například bez jejího použití by nám posluchač nevěnoval pozornost, nepřenechal by nám slovo a podobně. Z tohoto důvodu byly jazykovědci navrženy různé termíny, které by měly být schopny věrněji dokumentovat funkce diskurzivních ukazatelů, jako například *pragmatikalizace*, př. G. Fløgstad: „*VISTE: ¿Un caso de gramaticalización?*“ (2012), nebo *diskurzivizace* (Ocampo 2009: př. 254).

Jaká kritéria tedy odlišují gramatikalizaci od diskurzivizace? Na tuto otázku se snažil najít odpověď právě Francisco Ocampo, který tyto podmínky pozoroval na diskurzivním ukazateli *claro* ve svém článku z roku 2006, příznačně nazvaném „*Movement Towards Discourse Is Not Grammaticalization: The Evolution of CLARO from Adjective to Discourse Particle in Spoken Spanish.*“ Jako východisko pro studium

gramatikalizace si přizpůsobil kritéria navržená Heinem v roce 1991. Prototypické gramatické jednotky se tedy vyznačují tím, že:

- a. jsou abstraktnější než jiné prvky;
- b. jsou synsémantické (tj. neplnovýznamové): nabývají významu až v kombinaci s jinými elementy;
- c. jsou součástí uzavřených kategorií;
- d. jsou to jednotky relační;
- e. zpravidla jsou součástí systému (paradigmatu);
- f. jsou to strukturní prvky: nepodílejí se na obsahu sdělení;
- g. zpravidla se jedná o nelexikální formy, např. o pomocná slova, předložky, klitika a afíxy.

Na tomto místě by samozřejmě bylo žádoucí zmínit obecná pravidla **diskurzivizace**. Problém však spočívá v tom, jak upozorňuje Travis (2005, citován v Ocampo 2006: 315), že původ jednotlivých ukazatelů je velmi různorodý, což by s velkou pravděpodobností vedlo k nekonzistentní (či spíše nekomplexní) teorii o pravidlech diskurzivizace. Ocampo ale nachází poměrně účinný lék na tento konceptuální problém, a tím je následující schéma:

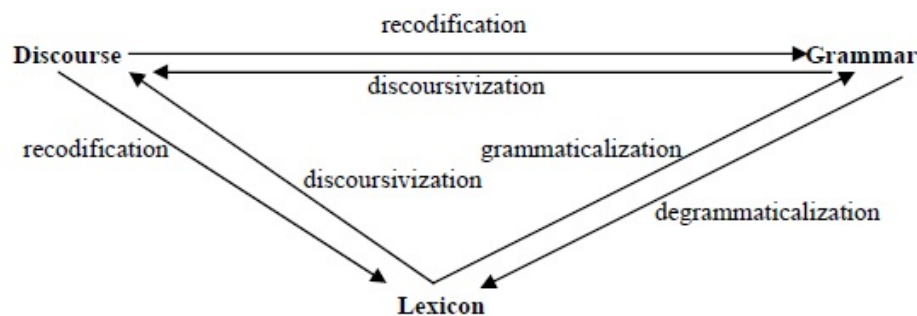

Schéma 1: Proces jazykové změny

My se nebudeme interpretací tohoto schématu zabývat do detailu, ale pouze zdůrazníme to, co je pro nás nejdůležitější, tj. že vývoj diskurzivních částic nemůže být vždy ztotožňován s procesem gramatikalizace, protože spadá do jiné jazykové úrovně, a tudíž, ač gramatikalizace může být součástí procesu formování ukazatelů, je možné, že nastane i situace opačná, tj. že se z jednotky gramatické stane jednotka diskurzivní, případně nejdříve dojde k degramatikalizaci a teprve poté k diskurzivizaci.

Ověřme si tato tvrzení a podívejme se ještě na jeden příklad z rioplatenské španělštiny, a to na slov(es)o *viste*, kterým se zabývá Guro Fløgstadová v již výše zmíněném článku (2012: 82-88). Tato norská lingvistka říká, že vývoj *viste* od konkrétního k abstraktnímu, vysoká frekvence výskytu a gramatičtější funkce přirozeně vedou k otázce, zda se jedná o případ gramatikalizace, který, jak připomíná, lze shrnout následujícím způsobem: content item – grammatical word – clitic – affix – $\emptyset$, z čehož také jasně vyplývá graduální charakter tohoto procesu.

Fløgstadová (jež patrně vychází mj. i z prací Fr. Ocampo) pak jmenuje několik rysů *viste*, které jsou v souladu s procesem gramatikalizace, jako je například desémantizace, generalizace, zvýšená frekvence užití a subjektivizace. Na druhou stranu ale uvádí také charakteristiky, které stojí v opozici vůči gramatikalizaci, k nimž patří skutečnost, že ukazatelé nenáleží k žádné konkrétní gramatické kategorii, nejsou součástí paradigmatu, jsou syntakticky autonomní a neřídí se syntaktickými pravidly, nejsou to jednotky povinné a nesplývají s jinými prvky.

Základní problém autorka spatřuje právě ve zmíněné **syntaktické autonomii** diskurzivních ukazatelů, která je v rozporu se syntaktickou závislostí gramatických jednotek, a jako další překážku vnímá, že proces gramatikalizace je v zásadě **jednosměrný**, tj. od lexému ke gramému, zatímco u diskurzivních částic, jak podrobně vysvětlil už Ocampo (2006), může docházet ke změně v opačném směru, tzn. od gramatické jednotky k jednotce lexikální a/či diskurzivní. Fløgstadová tedy souhlasí s Ocampem a navrhuje v souvislosti s diskurzivními ukazateli volit jiný název termínu pro proces, kterým tyto částice prošly, nicméně kromě *diskurzivizace* nabízí i několik jiných alternativ, mezi kterými figuruje např. *pragmatikalizace*.

Shrňme tuto kapitolu Ocampovou definicí ukazatelů (2009: 256):

„The term discourse particle refers to the functionally based heterogeneous group of linguistic forms, which do not have a syntactic function within the sentence, and act on segments of discourse to guide inferences, and/or to indicate how these segments are to be understood in the particular context where they appear, and/or to regulate the turn-taking mechanism.“

1.5.2. Funkce diskurzivních ukazatelů

Walter Koza pojímá ukazatele jako soubor prvků, které ustanovují vztahy mezi jednotlivými částmi textu s cílem tento text uspořádat a usnadnit jeho zpracování, interpretaci a porozumění.²⁰ Z této perspektivy (stejně jako z výše uvedených definic Ocampo nebo autorů Martínová-Portolés) můžeme vyčíst, kromě schopnosti řídit inference, i další funkce, které tyto částice plní. Těmi mohou být např. význam při zpracování informací jednotlivých úseků promluvy a schopnost uspořádat diskurz do logických celků, tak aby byl koherentní, srozumitelný a snadno interpretovatelný.

Laurel Brinton se ve studii *Pragmatic Markers in English: Grammaticalization and Discourse Functions* (1996) zabývá funkcemi markerů podrobněji a rozlišuje funkce textové (a-g) a interpersonální (h-i). V souladu s těmito kritérii je úkolem pragmatických ukazatelů:

- a. zahájit diskurs, včetně upoutání pozornosti posluchače, uzavřít diskurz;
- b. umožnit mluvčímu ujmout se nebo naopak vzdát se slova;
- c. sloužit jako *vycpávka* či pozdržovací technika, jako prostředek udržení slova;
- d. vymezit hranice promluvy, signalizovat nové téma či jeho částečnou změnu (úprava, rozvinutí, upřesnění tématu), po pauze navázat na předchozí téma;
- e. oddělit nové informace od známých;
- f. označit závislost jedné sekvence na druhé;
- g. sloužit jako prostředek auto i heterokorekce;
- h. vyjádřit subjektivní postoj vůči předešlé či naopak nadcházející promluvě;
- i. zprostředkovat interakci mezi mluvčím a posluchačem (včetně ověřování porozumění, zaujetí obranného postoje atd.).²¹

Srovnáme-li Brintonův přístup s perspektivou *Diccionario de partículas discursivas del español* Antonia Brize Gómeze, která byla představena již v bakalářské práci (Vostřáková 2012: 18) a jejíž obsah stručně rekapitulujeme, lze dospět k následujícímu: 1. funkci **propojovací**, u které lze dále rozlišit funkci argumentační,

²⁰ Walter KOZA (2009): „*Marcadores discursivos del español. Descripción y propuesta de detección automática.*“ En: D. Beltrán, J. Funés (dirs.). *Revista de Epistemología y Ciencias Humanas*. Rosario. s. 113. Dostupné z: <<http://www.revistaepistemologi.com.ar/biblioteca/11.KOZA.pdf>>

²¹ Laurel BRINTON (1996): *Pragmatic Markers in English: Grammaticalization and Discourse functions*. Berlin: De Gruyter. s. 37 – 39.

reformulační a strukturovací, můžeme přiřadit k bodům **d**, **f** a **g**, částečně pak i k **a**, **b** a **c**; 2. funkce vyjadřující **postoj mluvčího** se s Brintonovou klasifikací shoduje zejména v bodě **h**; 3. funkce **fokalizační** resp. rematizující, jejíž podstatou je zdůraznit určitou informaci vedle jiné, úzce souvisí s bodem **e**; 4. funkci **kontaktovou**, jež slouží k navázání, udržení či ukončení kontaktu mezi mluvčím a posluchačem, lze přirovnat zejména k bodu **i**, částečně také ale k **a**, **b**, **c**.

Jak jsme tedy měli možnost si potvrdit, různé přístupy a různé pohledy na dělení funkcí a vlastností diskurzivních ukazatelů si neprotiřečí, naopak jsou si velmi blízké, v některých bodech dokonce zcela splývají. Tyto funkce jsou poté základním kritériem třídění obsáhlého repertoáru diskurzivních ukazatelů, které stručně shrneme v následující, závěrečné části této kapitoly.

1.5.3. Klasifikace diskurzivních ukazatelů

Nejen v části věnované pragmatické perspektivě nazírání na konverzační analýzu (1.4.2) jsme mohli posoudit neurčitý charakter (resp. proměnlivé rysy) konverzace, což má za následek, že její účastníci musí neustále vyjednávat o tom, zda změnit téma či nikoliv, jakým směrem se dialog bude ubírat atd., a rekonstruovat cizí záměry stejně jako formulovat svoje vlastní. V tomto nelehkém úkolu jsou účastníkům dialogu nápomocny i tzv. **konverzační** ukazatelé, jejichž přehled a kritéria jejich klasifikace jsou nesmírně důležitá pro náš budoucí praktický výzkum.

Zdůrazňujeme výraz konverzační ukazatelé, abychom připomněli výše vysvětlenou distinkci diskurzu a konverzace, z jejíž podstaty vyplývá, že i pragmatické částice vybírané v průběhu spontánní konverzace budou z velké části (avšak ne vždy!) jiné než ty, které používáme např. při psaní dopisu nebo přípravě konference.

V bakalářské práci jsem zmiňovala dva přístupy ke klasifikaci diskurzivních ukazatelů. Prvním z nich byl dnes již tradiční systém třídění, navržený zde již několikrát jmenovanou dvojicí autorů Martínová - Portolés ve společné práci z roku 1999; druhou, zcela odlišnou perspektivu pak poskytla práce *Aportación al estudio de los marcadores conversacionales que intervienen en el desarrollo del diálogo* (2005) od Boyerové Rodríguezové. Přestože posledně uvedenou studii, která markery člení mj. do kategorií *tipo*, *subtipo* a *estereotipo*, považuji za velmi přínosnou a inovativní, rozhodla jsem se na tomto místě vycházet pouze z třídění Martínové a Portolése, a to především proto,

že poskytují jednu z nejpropracovanějších metod přístupu k dělení konverzačních ukazatelů, která se ukázala jako velmi efektivní a funkční při definování rioplatenského *che* jako diskurzivního (resp. konverzačního) ukazatele.

Shrňme si nyní (pro úplnost) stručně tuto klasifikaci, jež diskurzivní ukazatele rozděluje do pěti skupin, kterými jsou *estructuradores de la información*, *conectores*, *reformuladores*, *operadores argumentativos* a *marcadores conversacionales*. První čtyři kategorie pouze představím a pro podrobnější informace odkazuji na svou minulou kvalifikační práci či přímo na práce výše zmíněných autorů, poslední skupině, tj. konverzačním ukazatelům, věnuji následující podkapitolu:

1. ***estructuradores de la información*** uspořádávají jednotlivé informace v promluvě, nemají argumentační význam a lze je dělit na 1. *comentadores*: uvozují novou skutečnost (př. *pues, bien* aj.), 2. *ordenadores*: definují sled jednotlivých částí promluvy a sdružují je v jeden celek (*en primer lugar, finalmente*), 3. *digresores*: uvozují vedlejší poznámku (*a propósito* aj.);
2. ***conectores*** sémanticky a pragmaticky propojují jednu část promluvy s jinou a řídí inference; v rámci konektorů rozlišujeme: 1. *conectores aditivos*: spojují dvě části promluvy stejné orientace (*incluso, además*), 2. *consecutivos*: propojují důsledek jedné části promluvy s částí předešlou (*entonces, por consiguiente*), 3. *contraargumentativos*: vyvrací některé závěry, které mohly být nesprávně vyvozeny (*ahora bien, no obstante* atd.);
3. ***reformuladores*** nabízejí vhodnější alternativu dříve řečeného; spadají sem 1. *explicativos*: nová část diskurzu vysvětluje část předcházející (*es decir, o sea*), 2. *rectificativos*: nová část opravuje část předcházející (*mejor dicho, más bien*), 3. *de distanciamiento*: označují obsah předchozí části diskurzu za nepatřičný či nedůležitý (*de todos modos, en cualquier caso*), 4. *recapitulativos*: shrnují obsah předcházejících úseků promluvy (*en suma, en conclusión*);
4. ***operadores argumentativos*** ovlivňují, podmiňují či zdůrazňují určitý promluvový úsek, ale nepropojují ho s žádnou z předcházejících částí: 1. *de refuerzo argumentativo*: posilují význam argumentu v konfrontaci s jinými (*en realidad, de hecho*), 2. *de concreción*: vymezují takový promluvový úsek, ve kterém chce mluvčí uvést konkrétní příklad (*por ejemplo, en particular*);
5. ***marcadores conversacionales*** (viz následující strana).

1.5.3.1. Konverzační ukazatelé

Dříve než přikročíme ke klasifikaci, zaměříme se na obecné charakteristiky celé skupiny. Jak poznamenává Yi-Chen Wang ve své doktorské práci *Los marcadores conversacionales en el subtítulo del español al chino: análisis de La mala educación y Volver de Pedro Almodóvar* (2013), Portolés a Martínová konverzační ukazatele přesně nedefinují, ale omezují se na představení jejich vlastností. Na základě jejich popisu bychom mohli konverzační markery definovat jako jazykové prostředky, které se zpravidla vyskytují v ústním diskurzu a plní nejen informativní, ale i interaktivní funkci (tj. orientují se na účastníka/y dialogu). Právě tato druhá funkce zprostředkovává vzájemnou komunikaci mezi mluvčím a posluchačem, umožňuje jim například změnit téma hovoru, utvrdit se v tom, že posluchač skutečně přijal vyslané sdělení a že mu porozuměl, udržet vzájemný kontakt, vyjadřovat postoje vůči tomu, co se říká aj.²²

Martínová a Portolés poté pokračují ve výčtu vlastností konverzačních markerů (CM), které Wangová přehledně rekapituluje (2013: 130-131), a dodávají, že:

- u vybraných, tzv. *metadiskurzivních* CM může být oslabena diskurzivita a mohou se změnit v pouhé nositele fatické funkce;
- interaktivní funkce CM spouští mechanismy, které signalizují pozici mluvčího vůči posluchači, tj. jejich vztah, ať už např. přátelský nebo rezervovaný;
- některé CM jsou polyfunkční;
- některé se reduplikují za účelem zdůraznění toho, co se říká;
- CM často fungují jako indikátory zdvořilosti;
- některé se mohou vyskytovat spolu s jiným diskurzivním ukazatelem;
- určité funkce CM jsou mezi sebou úzce provázány;
- jisté CM mohou být negovány;
- mohou se vyskytnout v libovolné pozici: v úvodu, uprostřed hovoru i na závěr;
- velmi často se vyskytují samostatně a tvoří tak samotnou repliku či vstup.

Doplňme ještě dva další důležité rysy, které Martínová a Portolés (1999: 4064) rovněž zmiňují, ale které se ve výčtu Wangové neobjevují, těmi jsou charakteristická intonace a schopnost uvědomit posluchače o záměru a postoji mluvčího.

---

²² Yi-Chen WANG: (2013): *Los marcadores conversacionales en el subtítulo del español al chino*: tesis doctoral. Barcelona: UAB. Directoras: Matamala, A. y Rovira-Esteva, S. s. 130.

Takto představené konverzační markery můžeme rozdělit do jednotlivých kategorií, přičemž navazujeme na systém Martínové a Portolése (1999: 4080-4191). Ti rozlišují CM *epistémické a déontické modality, emfatické funkce a metadiskurzivní CM*. Tato skupina diskurzivních markerů má pro nás zásadní význam, a proto bude rozebrána podrobněji, než tomu bylo v práci bakalářské. Největší pozornost by pak čtenář měl věnovat posledním dvěma třídám, neboť jsou důležité pro praktický výzkum.

1. *Marcadores conversacionales de modalidad epistémica* (CM epistémické modality) představují míru jistoty, zřejmosti apod., kterou mluvčí přisuzuje určité části nebo částem promluvy, k nimž se vážou.

Používají se v deklarativních výpovědích, tj. zpravidla mají dopad na ten úsek výpovědi, jež má podobu oznamovací věty (ať už kladné nebo záporné). Pokud se vyskytnou v tázacích nebo rozkazovacích konstrukcích, jedná se ve skutečnosti o výpovědi, jejichž ilokuční síla je deklarativní a nikoliv direktivní.

Distribuce ukazatelů epistémické modality, tj. jejich umístění ve výpovědi je variabilní (mohou se tedy objevit na počátku, uvnitř i v závěrečné části repliky), avšak jejich pozice obvykle určuje, na kterou část promluvy kladou největší důraz. Tato funkce je ale současně závislá i na suprasegmentálních prvcích, např. na intonaci.

Zástupci této kategorie jsou např.: *claro, desde luego, por supuesto, en efecto, naturalmente, por lo visto, sin duda alguna/ninguna, según parece* aj.

2. *Marcadores conversacionales de modalidad deóntica* (CM déontické modality) naznačují volní či emocionální postoje mluvčího vzhledem k části nebo částem promluvy, ve kterých se vyskytují. Informují, zda mluvčí přijímá, připouští to, co říká druhý účastník (roz)hovoru.

Ačkoli se také vyskytují ve formě kladných a záporných oznamovacích vět, na rozdíl od ukazatelů epistémické modality se jedná spíše o direktivní akty, jež implikují návrh, nabídku, hodnocení, které posluchač zváží a poté přijme či odmítne.

Ukazatelé déontické modality rovněž vykazují vysoký stupeň variability vzhledem k pozici ve výpovědi, nicméně od promluvových úseků, ve kterých se objevují nebo jichž se týkají, jsou odděleny výraznější intonační pauzou.

Za nejčastější příklady bývají uváděny *bueno, bien, vale*.

3. **Enfocadores de la alteridad** (uk. emfatické funkce) ukazují postoj, do jakého se mluvčí staví vůči druhému účastníkovi rozhovoru (tj. nikoliv pouze vůči promluvovému úseku) a informují o jejich vzájemném vztahu (přátelském, formálním; často se jedná o ukazatele verbální zdvořilosti). Obvykle bývají úseky uvozené tímto druhem ukazatelů směřovány na posluchače, v některých případech však také na oba (příp. všechny) účastníky konverzace, jde např. o ukazatele *vamos*.

Velmi často se jedná o **citoslovce**, a to ať už primární (vlastní) nebo interjekce diskurzivní, tj. výrazy původně patřící k jiným kategoriím slovních druhů, které v rámci konverzace plní funkce citoslovcí.

Ukazatelé emfatické funkce se tudíž objevují v pozicích vlastních interjekcím a mohou uvozovat jak výpovědi deklarativní, tak i direktivní, příp. otázky, a současně se tak vyskytovat ve větách oznamovacích, rozkazovacích, tázacích a často také zvolacích. Pokud stojí v iniciální pozici, mohou tvořit samostatnou výpověď. Následují-li až za úsekem, k němuž se vážou, asimilují rovněž jeho ilokuční sílu.

Intonačně nejsou odděleny žádnou zvláštní pauzou a mohou bezprostředně předcházet úseku, na nějž odkazují. Běžná je také jejich reduplikace (*oye, oye*).

Jako příklad ukazatelů emfatické funkce uveďme *hombre, mira, oye, oíd, vamos, ¿sabes?, verás, por favor, perdón, tío* aj.

4. **Metadiscursivos conversacionales** (metadiskurzivní konverzační ukazatelé) jsou hlavním prostředkem přehledného členění konverzace. Zajišťují, aby jednotlivé informační úseky byly jednoznačně rozpoznatelné, umožňují mluvčímu bez přerušení pokračovat v dosavadní replice či naopak slouží k plynulému předávání slova mezi účastníky hovoru (funkce fatická). Nezřídka bývají také nazývány interpunkčními znaménky ústního projevu.

Metadiskurzivní ukazatelé běžně tvoří autonomní výpovědi a jsou vymezeny delšími pauzami, než tomu bylo u dosud představených kategorií. Bývají reprezentovány výrazy, které se primárně řadí k modálním nebo emfatickým ukazatelům, pouze ztrácí svůj původní význam a nabývají spíše konfigurační povahy.

Za nejběžnější jsou považovány *bueno, eh, este, ya, sí*.

2. Sociolingvistika

V oddílu 1.4.1 jsme zmínili, že na konverzační analýzu musí být nahlíženo nejen z pohledu pragmatického, ale i z pohledu sociolingvistického, neboť je obecně známo, že jazyk a dialog jsou základními prostředky mezilidské komunikace. Lze tedy očekávat, že i diskurzivní ukazatelé, především však ty konverzační, se budou vyskytovat v sociálně vázaném kontextu, tj. budou spojeny s určitou skupinou mluvčích, utvořenou např. na základě věkového či socioekonomického kritéria apod.

Tuto domněnku potvrzuje i Andrés Vásquez Cantillo ve svém článku „*Análisis sociolingüístico de los marcadores discursivos en la comunidad de habla barranquillera*“ (2009), neboť říká, že diskurzivní markery jsou: „*la entidad social en la que se enmarcan los hablantes: la comunidad de habla, y la competencia comunicativa con que dichos hablantes los usan e interpretan.*“²³

O provázanosti sociologického a lingvistického kritéria velmi poutavým způsobem hovoří ve svém článku „*Sociedad y lenguaje: el espacio de diálogo entre las técnicas de investigación social y la sociolingüística*“ (2002) také María Antonia Ariasová Fernándezová. Říká, že: „*en el espacio de la sociología, el orden social puede entenderse en términos lingüísticos: es en la interacción donde se manifiesta el orden social y es el actor, en el uso de su competencia comunicativa, quien pone en juego los mecanismos de esa interacción. Desde el espacio de la lingüística, el discurso no adquiere sentido si no se incardina en una estructura social.*“²⁴

Ariasová dále pokračuje v definování tzv. *sociolingvistického závazku*. Pod tímto pojmem rozumí tu skutečnost, že osobě, která něco říká, plynou závazky z toho, co říká. Tento závazek je pak předmětem sociolingvistiky, tj. vědeckého prostoru, ve kterém mohou lingvisté vést společný dialog se sociology, neboť vše, co mluvčí říká, je vázáno na společenský kontext, přičemž tento kontext přímo ovlivňuje to, jak se co bude říkat.

---

23 Andrés VÁSQUEZ CANTILLO (2009): „*Análisis sociolingüístico de los marcadores discursivos en la comunidad de habla barranquillera.*“ En: Smith Avendaño de Barón, G. (ed.) Cuadernos de Lingüística Hispánica, no. 13. s. 43 – 66. Dostupné z: <<http://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/3322139.pdf>>

24 María Antonia ARIAS FERNÁNDEZ (2002): „*Sociedad y lenguaje: el espacio de diálogo entre las técnicas de investigación social y la sociolingüística.*“ En: Arias Fernández, M. A. (ed.) Estudios de Sociolingüística: Técnicas de investigación social y sociolingüística no. 1. Vol. III. s. iii-iv. Dostupné z: <http://www.sociolingüística.uvigo.es/graficos/b_free.gif>

Již jsme tedy měli možnost vyzorovat, že předmětem sociolingvistiky je **vztah mezi jazykem a společností**. Tento vztah se však může projevovat na několika různých úrovních, někdy může být kladen větší důraz na faktory sociologické, zatímco jindy hrají větší roli fenomény lingvistické. V některých případech se vědci zabývají studiem více jazyků v kontaktu, v jiných je zájem upřen na různé varianty jediného jazyka. Z toho vyplývá, že na poměr jazyk - společnost lze nahlížet z několika různých perspektiv, a proto vznikla diskuze, jak vymezit hranice sociolingvistiky, tj. co ještě je a co už není jejím předmětem. Zrekapitulujme si nyní nejznámější teorie a metodologické přístupy operující na úrovni tohoto problému. Na úvod bude ale ještě třeba udělat menší exkurs do historie sociolingvistiky.

2.1. Historie sociolingvistiky

Jako hlavní zdroje informací nám v této části poslouží *Dějiny lingvistiky* (1996) a *Úvod do studia jazyka* (1998) od Jiřího Černého a ze zahraniční literatury pak publikace *Metodología de la Investigación Sociolingüística* (2005) od Juana Manuela Hernández Campoye a Manuela Almeidy.

Sociolingvistika vznikla ve druhé polovině 20. století spojením lingvistických a sociologických metod. Co je lingvistika zde připomínat nebudeme, nastiňme ale pro pořádek vznik a předmět druhého z komponentů, tj. sociologie. Sociologie jako věda, která se zabývá uspořádáním a vývojem lidské společnosti, vznikla v první polovině 19. století. Za jejího zakladatele je považován francouzský filozof August Comte (1798 – 1857), který této vědecké disciplíně také dal název. Jak uvádí Černý,²⁵ paralelně s tímto základním sociologickým proudem se od počátku dvacátého století rozvíjí (především v evropských socialistických zemích) ještě jiný sociologický směr zakládající se na učení Karla Marxe. Podle Černého měl tento duální přístup k sociologii dopad i na sociolingvistiku, která rovněž existovala ve dvojitě pojetí.

Prvním konceptem byl přístup americký. Jeho hlavními představiteli jsou Joshua Fishman a William Labov a dnes je považován za směr tradiční. V sovětských zemích se naopak prosadilo ideologicky vázané odvětví sociolingvistiky, jehož předními zástupci jsou A. D. Švejcer a L. B. Nikolskij. Tito vědci jsou také autory první publikace o sociolingvistice, která se objevila (konkrétně v r. 1983) v českém prostředí a jejíž obsah byl shrnut Janem Petrem v článku „*Český překlad sovětské práce*

---

25 Jiří ČERNÝ (1996): *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia. s. 391 – 392.

o sociolingvistice,“ publikovaném v roce 1984 v časopise *Naše řeč*. Asi za nejzajímavější, ideologicky neutrální poznatek této publikace lze označit skutečnost, že sociolingvistika „je sice považována za pomezí vědu stojící na hranici mezi lingvistikou a sociologií, ale má svou jednu teorii, jeden pojmový aparát a jednotný systém výzkumných postupů. To ji také činí vědou samostatnou.“²⁶ Podrobněji rozebírat tuto tendenci by však bylo nad rámec této diplomové práce, a proto se zde budeme zabývat výhradně klasickou sociolingvistikou, osvobozenou od marxistického vlivu.

Joshua Fishman, první ze zástupců sociolingvistické tradice pěstované ve Spojených státech amerických, se zabýval především otázkami jazykové politiky a problematikou mnohonárodnostních států, u kterých dochází ke kontaktu dvou či více jazyků (bilingvismus resp. multilingvismus), případně jazykových variant (diglosie). Fishman nicméně svůj přístup ke vztahu jazyka a společnosti nazývá tzv. *sociologií jazyka* a nikoliv sociolingvistikou, přičemž hlavní rozdíl mezi těmito dvěma disciplínami spočívá v tom, zda v popředí stojí faktory sociologické nebo lingvistické. Předmětem sociologie jazyka je studium jevů **společenských**, na které mají menší či větší dopad faktory lingvistické, zatímco u sociolingvistiky je tomu naopak. Středem zájmu jsou fenomény **jazykové**, studované v rámci společenského kontextu. Na toto rozdělení upozorňuje i sovětská škola, která říká, že (Petr, *Naše řeč* 67/1984): „*Pokud předmět studia je jazykový systém, jde o sociolingvistiku, pokud se vychází od sociálního systému, jde o sociologii jazyka, tedy o disciplínu sociologickou.*“

Druhým, výhradně **sociolingvistickým** přístupem proslul William Labov. O tomto jazykovědci bude ještě dále řeč, proto se omezíme jen na stručné představení jeho práce. Labov je považován za autora tzv. teorie lingvistické stratifikace, jež závisí na několika společenských faktorech (věk, pohlaví, socioekonomická situace, vzdělání, etnická příslušnost), a intenzivně se také zabýval analýzou a procesem jazykových změn. Tento lingvista, narozený ve Spojených státech, se přirozeně věnoval zejména angličtině a jejím variantám. Nejznámější jsou jeho studie o mluvě Newyorčanů a o tzv. „Negro English“. Za obrovský přínos jsou pak považovány také Labovovy propracované sociolingvistické metody, v nichž mají svoje nezastupitelné místo i postupy statistické, tj. analýza kvantitativní.

---

26 Jan PETR (1984): „*Český překlad sovětské práce o sociolingvistice.*“ In: kol. ÚJČ AV ČR (edd.). *Naše řeč*, č. 1/67. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6436>>

Černý dále jmenuje ještě několik lingvistů, kteří se více či méně zabývali, respektive zabývají sociolingvistikou nebo disciplínami jí příbuznými. V rámci Spojených států uvádí například zástupce lingvistické antropologie a etnolingvistiky, Gumperze a Sapira, z britského prostředí pak sociolingvistu M. A. K. Hallidaye a sociálního psychologa Basila Bernstaina.

Z tohoto posledního odstavce ale opětovně vyvstává otázka předmětu sociolingvistiky a jejího postavení vůči jazykovědě jako celku i vůči dalším disciplínám. Touto problematikou se mj. zabývají právě Hernández a Almeida, kteří sociolingvistiku vhodně definují jako: „*ciencia interdisciplinar que se ocupa de las relaciones existentes entre el lenguaje y la sociedad*“,²⁷ aby naznačili proměnlivost jejího předmětu.

Podle těchto autorů lze jazykovědu rozdělit na **prelingvistiku**, do které by patřila pouze fonetika, **mikrolingvistiku**, kam by spadala fonologie, morfologie, syntax a sémantika, a **makrolingvistiku**, kde bychom našli stylistiku, psycholingvistiku, pragmatiku a rovněž sociolingvistiku,²⁸ přičemž ta bude mít nejbliže právě k disciplínám stojícím na stejné úrovni, tj. na úrovni makrolingvistiky, ačkoli celou její klasifikaci a její interdisciplinární charakter lze shrnout dle Hernández a Almeidy (2005: 22) jako následující poměr binárních složek:

1. Lingvistika a sociologie → sociologie jazyka; 2. ~ a psychologie → sociální psychologie jazyka; 3. ~ a antropologie → antropolingvistika; 4. ~ a etnografie → komunikační etnografie a etnolingvistika; 5. ~ a geografie → geolingvistika, dialektologie; 6. sociolingvistika a historie → historická sociolingvistika atd.

Předmět sociolingvistiky se tedy mění podle toho, z kterého pólu vztahu vycházíme, a abychom tento chaos nějakým způsobem utřídili, vybíráme článek „*Sociolingvistika a jazykový management*“ (2002) od Jiřího V. Neustupného, který poskytuje přehlednou klasifikaci sociolingvistických směrů.

---

27 Juan Manuel HERNÁNDEZ CAMPOY a Manuel ALMEIDA (2005): *Metodología de la Investigación Sociolingüística*. Granada: Comares. Caps. I – III. s. 1.

28 Samotnou sociolingvistiku lze pak rozdělit podle kritéria mikro a makro, ale tato klasifikace byla pojata několika různými způsoby (např. pro Fishmana je předmětem makrosociolingvistiky užití jazyka v rámci urč. skupiny a mikrosociolingvistiky popis jazyka a charakteristik jednotlivých uživatelů, zatímco u Černého je distinkce zjednodušena na jazyk velkých společenství národů vs. jazyk malých skupin obyvatelstva), a proto není považována za relevantní a nebývá k ní přihlíženo.

2.2. Hranice sociolingvistiky

Jiří Neustupný se ve výše zmíněném článku zabývá především jazykovou politikou a managementem, jež nejsou předmětem naší studie, nicméně v první kapitole se věnuje také klasifikaci a vymezení hranic sociolingvistiky z historického hlediska. Jeho inovativní perspektiva je podle mého názoru velmi zajímavá a výstižná, a proto bych ji zde ráda reprodukovala.

Autor za výchozí bod pro svou studii volí Hymesův termín *(socio)lingvistika*, který poukazuje na skutečnost, že sociolingvistika je vlastně lingvistikou jako takovou (tento přístup obhajuje i William Labov), a upozorňuje na to, že počátky sociolingvistiky nelze, jak je běžně uváděno, hledat v šedesátých letech ve Spojených státech, ale že dílčí složky sociolingvistiky, jako je např. rétorika, stylistika a dialektologie (!), existovaly už v předstrukturalistické a strukturalistické tradici. Jako důkaz uvádí skutečnost, že česko(slovenský) časopis Slovo a slovesnost, který začal být vydáván v 30. letech, měl až do poválečného období ryze sociolingvistický charakter.

Neustupný (2002: 430 - 431) však vzápětí připouští, že americká sociolingvistika (SL) let šedesátých je systémem nejobsáhlejším a nejpropracovanějším a označuje ji za tzv. *sociolingvistiku hlavního proudu*. Tento hlavní proud pak podle historického hlediska klasifikuje do následujících čtyř skupin:

1. **Sociolingvistika vztahu jazyka a společnosti** se zabývá vlivem společnosti na jazyk a naopak. Do této oblasti bychom mohli zařadit teorii jazykové relativity Sapira a Whorfa, která říká, že jazyk má zásadní význam pro chápání světa, Bernsteinovy otázky restriktivních (omezených) a elaborovaných (rozvinutých) kódů nebo sociologii jazyka (sociolingvistickou disciplínu umístěnou v „sítích sociologie“).

2. **SL jazykové variantnosti** řeší otázky jazykové rozrůzněnosti, tj. studium variet jazyků, jako jsou např. sociolekty, dialekty (!), funkční varianty, případně studium proměnných jazykových rysů, jež je charakteristické pro Labova a jeho pokračovatele.

3. **SL mimogramatických komponentů komunikace** bývá často identifikována s Hymesovou etnografií mluvení (ta se zabývá studiem komunikační kompetence v rámci určitého společenství, tj. sociokulturního kontextu), ale patřil by sem i celý komplex pragmatiky. Mezi její nejběžnější témata patří jazykové funkce, obsah

jazykových promluv (téma, funkce, zdvořilost), struktura rozhovoru (řazení sekvencí a střídání replik), problematika neverbální komunikace aj. Další disciplínou, která by spadala do této kategorie, je studium diskurzu, mluvních aktů atd.

4. **SL jazykových problémů** lze ztotožnit s teorií jazykového managementu, do kterého by spadalo jazykové plánování, teorie přechnutí, etnometodologie, jazyková korekce, komunikační strategie, kontakt jazyků (multilingvismus, bilingvismus), smíšené jazyky (pidgin, sabir a kreolština) a problematika osvojování jazyka.

Vezmeme-li v úvahu cílový předmět našeho studia, tj. sociolingvistický pohled na konverzační ukazatele v rioplatenské španělštině, budou pro nás rozhodující tři kritéria: v otázce regionálního jazyka se bude jednat o *sociolingvistiku jazykové variantnosti* a v případě ukazatelů se bude jednat o *sociolingvistiku mimogramatických komponentů* (analýza diskurzu) a *jazykových problémů* (korekce a komunikační strategie). Nebudeme zatím ale předbíhat a podíváme se ještě na nejdůležitější sociolingvistickou teorii, jejímž autorem je původně dialektolog (!) William Labov.

V průběhu této kapitoly jsem třikrát označila vykřičníkem pojmy dialektologie, dialekt a dialektolog. Je to proto, že dialektologie, ač je „služebně starší“ než sociolingvistika, bývá zpravidla považována za její součást. Toto tvrzení podporuje nejen Černý (1996: 395), když říká, že „*dialektologie je stará více než sto let a dialektologové byli první sociolingvisté dávno před vznikem sociolingvistiky*“, ale také Hernánez a Almeida (2005: 26), jež přejímají Ronův trojrozměrný model sociolingvistiky, který tento vztah jasně vysvětluje a kterým i my uzavíráme tuto podkapitulu: Svislá osa je osa diastratická, příp. i diafasická (společnost: sociolekt, resp. funkční styly), horizontální je diatopická (geografická: dialekt) a osa diagonální je kritériem diachronickým (temporálním: změny a vývoj).

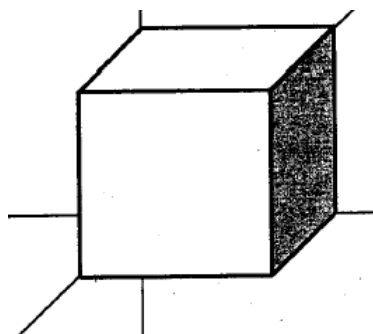

Schéma 2: Teorie SL os (1972)

2.3. Lingvistika podle Williama Labova

Labov je jednoznačně jednou z nejdůležitějších (ne-li tou zcela nejdůležitější) osobností na poli sociolingvistiky. On sám však termín sociolingvistika dlouho odmítá, neboť jazyk považuje za nutně společenský faktor, tj. bez společnosti by nebylo jazyka a bez jazyka by jen stěží mohla existovat efektivní mezilidská komunikace. To lze doložit následující citací z jeho díla *Sociolinguistic Patterns* (1972): „[Sociolinguistics] is a somewhat misleading use of an oddly redundant term. Language is a form of social behavior. Children raised in isolation do not use language, it is used by human beings in a social context, communicating their ideas to one another.“²⁹ Také hned v úvodu, na první stránce můžeme číst: „I have resisted the term sociolinguistics for years, since it implies that there can be a successful linguistic theory or practice which is not social.“

Později se ale s termínem sociolingvistika smíří a definuje ji jako studium jazyka - nebo spíše řeči, mluvy, neboť se nacházíme v úrovni **parole** - ve společenském kontextu. Mluvíme o rovině parole především proto, že Labov byl jedním z průkopníků studia „skutečného“ jazyka, chtěl své lingvistické bádání založit na konkrétních, realizovaných promluvách a nikoli na abstraktních, vykonstruovaných, laboratorních datech, které jsou izolovány od jakéhokoliv extralingvistického vlivu a které podléhají neobjektivnímu hodnocení lingvisty či uživatele jazyka, tj. introspekci. Už jeho první práce z let šedesátých tedy byly postaveny na empirických datech získaných z běžné, každodenní komunikace v přirozeném prostředí.

Na druhou stranu ale není vhodné Labova obviňovat z toho, že by zcela zatracoval intuitivní úsudky uživatelů jazyka či laboratorní přístup k jazykovým datům. Labovova metodologie byla tak jemná, že ač dávala přednost empirickým a statistickým metodám, vycházela nutně i ze systémových poznatků.

Za stěžejní dílo, které je podle mého názoru velmi přehledně napsané a, i přes jeho hutnost a složité úseky věnované statistice, poměrně dobře srozumitelné, bývá právem považována výše zmíněná publikace *Sociolinguistic Patterns* z roku 1972. V tomto rozsáhlém díle Labov shrnuje všechny své dosavadní výzkumy a představuje metody, které při nich byly použity. Vysvětluje také mechanismus jazykových změn, který se, na rozdíl od předchozích hypotéz, ukazuje jako jev společensky a kontextově

---

29 William LABOV: *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1972. s. 183.

vázaný, a tedy nikoliv vynucený systémem zevnitř, nezávisle na realitě (Labov 1972: 2): „*Not all changes are highly structured, and no change takes place in a social vacuum. Even the most systematic chain shift occurs with a specificity of time and place.*“

U změn dokázal popsat například to, které sociální skupiny jsou jejich nositeli, v jakých věkových kategoriích se změny projevují nejdříve a v jakém směru postupují, zda shora či zdola. To napovídá i kritéria, jimiž se řídil a která už byla vyjmenována v historickém přehledu sociolingvistiky (2.1). Za pozornost ale stojí způsob, jakým rozdělil společnost do tříd. Rozlišuje: lower class, working class, middle class a upper middle class. Jak vidíme, vysoká třída byla zanedbána. Neměl snad dostatek materiálu? Neměl do kruhů vysoké třídy přístup? Neuvažoval v dané době o její existenci?

Ještě jednu zajímavou poznámku dodám ke společenským třídám v pojetí W. Labova (1972: 113). Proměnnými, které zpravidla bývají uvažovány jako indikátory socioekonomické třídy, jsou povolání, vzdělání a příjem, na jejichž základě se různými méně či více složitými matematickými postupy vypočítá index. Labov ale přišel na to, že index, který opomíjí příjem a zahrnuje pouze povolání a vzdělání, nabízí často pravidelnější a relevantnější výsledky vzhledem k jazykovému chování. Znamená to tedy, že materiální bohatství není pro sociokulturní úroveň zásadním kritériem? Tento pohled na věc byl adoptován i při sestavování sociolingvisticky relevantního korpusu skupiny Val.Es.Co.³⁰ a rovněž ho uznávají i akademičtí pracovníci z Universidad Nacional de San Martín, se kterými jsme měla možnost toto téma konzultovat, a proto se i já v této práci přikláním k této perspektivě.

William Labov, jak už bylo zmíněno výše, se věnoval především jazyku Newyorčanů a odlišnostem standardní vs. černošské angličtiny, ale zajímala ho také jazyková realita izolovaných skupin mluvčích, např. trvalých obyvatel (rybářů a jejich rodin) ostrova Martha's Vineyard. Ačkoli se Labov zabýval zejména (nebo spíše výhradně) fonetickými pravidly a změnami, které nejsou pro naši práci rozhodující, bylo by nesprávné se nepozastavit nad jeho nejznámějšími výzkumy, neboť postupy jím vyvinuté a používané (či alespoň část z nich), např. při sběru dat a jejich vyhodnocování, lze aplikovat i na studium jazyka na jiné úrovni, tj. například i lexikální a pragmatické, které jsou pro nás stěžejní.

---

30 GRUPO VAL.ÉS.CO (2005): „*La transcripción de un corpus de lengua hablada.*“ En: Murillo Medrano, J. (ed.). Actas del II Coloquio Internacional del Programa EDICE. s. 279, poznámka č. 9.

2.3.1. *Vernacular* a paradox pozorovatele

Asi nejběžnějším metodickým přístupem v sociolingvistice je rozhovor, ideálně však spontánní konverzace dvou mluvčích, kdy jedním z nich je pozorovatel a druhým osoba pozorovaná. Pozorovatel klade otázky či „nadhazuje“ témata, o kterých se má pozorovaný rozpovídat, a celý hovor nahrává, aby ho posléze mohl přepsat a analyzovat. Tento postup byl Labovem zvolen při výzkumu na ostrově Martha's Vineyard. Nevýhodou tohoto způsobu sociolingvistického výzkumu je ale tzv. **paradox pozorovatele**, který znemožňuje nebo znesnadňuje získat vzorky lidového jazyka (anglicky *vernacular*, španělsky pak *vernáculo*; dále budu používat počeštěnou verzi vernákulum, protože ji považuji za výstižnější, než název lidový jazyk).

Pod pojmem paradox pozorovatele rozumíme skutečnost, že cílem jazykového výzkumu je zjistit, jak lidé hovoří, když nejsou systematicky pozorováni, přitom jediným způsobem, jak taková data získat, je právě systematickým pozorováním. Stubbs (1987: 220) tento paradox definuje o něco výstižněji, když říká, že: „*no se puede observar a los demás cuando no se les observa.*“ Lékem na tento problém je anonymní výzkum, který Labov realizoval ve třech newyorských obchodních domech různé kategorie (Saks, Macy's, S. Klein). Nebudu zde opakovat již tak notoricky známý příběh získávání reálných vzorků výslovnosti „r“, zaměřím se spíše na výhody a problémy anonymního pozorování.

Anonymní výzkum, jak jsme již řekli, nabízí nejsnadnější cestu k vernákulu, neboť pozorovaný se necítí pozorován. Stále ale tento pozorovaný mluví s člověkem neznámým, osobou, se kterou nemá žádný přátelský vztah, což v případě výslovnosti nemusí hrát zvláštní roli, zatímco u lexika to může být problém zásadní. Cizího člověka nebudeme oslovovat např. pomocí „*hej*“. Tato překážka Labovem nebyla reflektována, ale nám se jeví jako nesmírně důležitá už jen v případě *che*, kterému se budeme později věnovat. Jako řešení se nabízí pozorovat z povzdálí, to ale přináší zase problémy s kvalitou nahrávání a rovněž s možností odhalení.

Druhou nevýhodou anonymního průzkumu je právě ona anonymita, tj. skutečnost, že nedisponujeme údaji o informátorovi, např. neznáme jeho věk, vzdělání nebo povolání (samozřejmě záleží na místě pozorování, pokud budeme nahrávat žáky 4. třídy základní školy, budeme znát jejich věk a dosavadní vzdělání; tak

Labov znal povolání svých informátorů v obchodních domech, ale neznal jejich věk a nebyl zpraven o jejich vzdělání). Tento lingvista (Labov 1972: 57) ale došel k pozoruhodnému závěru v souvislosti s nedostatky anonymního výzkumu: „*It is true that we do not know a great deal about the informants that we'd like to know: their birthplace, language history, education etc. Nevertheless, the regularities of the underlying pattern are strong enough to overcome this lack of precision in the selection and identification of informants.*“

Tímto způsobem Labov naznačil, že pokud jsou výsledky přesvědčivé, pravidelné a shodují se s očekáváním, jsou jisté nepřesnosti zanedbatelné. O několik stránek dále (1972: 61) také hovoří o vhodnosti kombinovat více metod. Například realizovat výzkum určitého fenoménu na základě jedné metody a za určitý časový úsek pozorování opakovat, ale zvolit jiný postup a poté výsledky porovnat. Tak můžeme nejdříve zvolit výzkum na základě nahrávané konverzace z očí do očí v místě bydliště informátora, získat širší základnu dat a mít k dispozici veškeré demografické údaje a v další fázi pak realizujeme anonymní výzkum na veřejných prostranstvích, menší množství dat ukládáme v krátkodobé paměti a bezprostředně po ukončení pozorování přepisujeme, ačkoli bez znalosti osobních údajů. - Dle mého názoru je ale vhodnější postupovat opačně, tj. od anonymního rychlého mapování situace k výzkumu předem připravenému a komplexnějšímu, neboť zběžné pozorování nám pomůže odhalit, zda je námi zvolené kritérium relevantní a hodné studia či nikoliv. - Jisté ale je, že Labov je, spolu s Webbem, kterého cituje na straně 69, obhájcem anonymního pozorování.

Opusťme teď na chvíli sociolingvistické vzorce Williama Labova a podívejme se, jak se k metodologickým otázkám staví i jiní lingvisté. Není vhodné se ale domnívat, že se již k tomuto velikánovi na poli sociolingvistiky nebudeme na dalších stránkách vracet, neboť jeho práce je tak stěžejní, že je přítomná téměř ve všech aspektech sociálního smýšlení o jazyce, stejně jako v dílech ostatních autorů.

2.4. Triangulace

Výše zmíněný proces kombinování různých přístupů (ať už ke sběru dat nebo k jejich následnému zpracování) bývá označován termínem *triangulace*. Účelem této metodologické triangulace v sociolingvistice je získat co nejrepresentativnějších vzorků spontánního jazyka, resp. každodenní konverzace, a jejich relevantní interpretace.

Stubbs (1987: 226) rozumí pod pojmem triangulace sběr dat a jejich porovnání z různých perspektiv. A upřesňuje: „*los datos de estudio se pueden contrastar con observaciones etnográficas, y, los datos **cuantitativos** se pueden contrastar con informes **cualitativos**, y viceversa.*“

Dotkli jsme se pojmu kvantitativní a kvalitativní analýza. Kvalitativní analýza spočívá v hloubkovém rozboru dat, jehož předmětem není zjistit frekvenci použití určitých výrazů, ale snaha popsat co nejpodrobněji nebo nejvýstižněji vlastnosti či funkce daného jevu, přičemž málo frekventované výrazy jsou stejně relevantní jako ty méně četné. Naopak kvantitativní rozbor dat se zakládá na frekvenci užití vybraných jednotek podle určitého kritéria (věk, pohlaví, komunikační situace atd.). Tyto dvě metody byly dlouhou dobu stavěny do opozice, přičemž zastánci kvantitativní analýzy zpochybňovali metody kvalitativní a naopak zástupci kvalitativní analýzy označovali kvantitativní metody v lingvistice za nenáležitě. V posledních letech se ale tento rozpor ustálil a toto striktní oddělování bylo překonáno.

O tomto problému podrobněji hovoří Ariasová Fernándezová (2002: ix-x) a upozorňuje, že (nejen) u sociolingvistického výzkumu je žádoucí přistoupit na tzv. metodologický pluralismus. Tím se totiž vyhneme četným dilematům, do kterých je zastřen každý výzkum. Není tedy vhodné stavět proti sobě kvantitativní a kvalitativní techniky, neboť ani kvantitativní, ani kvalitativní analýza nejsou stvrzenkou absolutní pravdy. Obě dvě metody se doplňují a nikdy se vzájemně nevylučují.

Stejně tak nemůžeme zcela zanedbávat introspekci a znehodnocovat intuitivní data ve prospěch dat empirických, jako k tomu v parolové lingvistice na počátku docházelo. Vzpomeňme slova Labova (1972: 201), jenž říká: „*The critique of the conventional linguistic methods must not be taken as a suggestion that they be abandoned. The formal elicitation of paradigms, the exploration of intuitive judgements, the study of literary texts, experimentation in the laboratory and questionnaires on linguistic usage are all important, valuable modes of investigation.*“

Ať už tedy zvolíme jakoukoliv metodu výzkumu, je jasné, že (Bourdieu 1978, v Arias Fernández 2002: i): „*No se puede soñar con una situación de investigación pura, libre de todo efecto de dominación,*“ ale vždy se musíme snažit zvolit takovou kombinaci metod, která bude co nejvíce vyhovovat požadavkům a účelům výzkumu.

2.5. Sběr dat – teoretické a technické problémy

Doposud jsme se věnovali obecným přístupům a základním pojmům, tj. v podstatě teoretickým problémům, se kterými souvisí nejen sociolingvistická, ale i celá konverzační analýza. Dalším úkolem, takovým mezistupněm mezi teoretickou a praktickou stránkou výzkumu, je problematika sběru dat. Základními dvěma otázkami, které si položí snad každý badatel, jsou: jaká data jsou vhodná ke studiu a kolik dat musíme nasbírat. Ani jedna z těchto otázek není banální a zanedbatelná a jsou známy četné snahy tento problém vyřešit. Ačkoli realita je taková, že žádná data ani žádný přístup nikdy nebudou stoprocentní, je vhodné stanovit určité míry a metody, kterými se řídit, aby byl výzkum pokud možno co nejvíce relevantní a jazykový materiál co nejrepresentativnější.

Těmito komplikacemi se zabývá Stubbs ve zde již několikrát citované publikaci z r. 1987. Na prvním místě je ale nutné zvolit takový jazykový element, který bude náležitě reprezentovat jev, jež jsme se rozhodli zkoumat. O tomto problému mluví i sám Labov (1972: 8) a definuje tři kritéria, jimiž se lingvista musí řídit při výběru vhodného zástupce: Zaprvé, hledáme takovou jednotku, která se hojně vyskytuje v běžné, neformální konverzaci a současně jejíž výskyt je ve formální komunikaci nulový nebo minimální. Zadruhé, je vhodné, aby zvolený prvek byl součástí nějakého strukturovaného systému funkčních jednotek; čím více je do něj začleněn, tím zajímavější bude jeho studium. Zatřetí, distribuce zvoleného elementu musí být jednoznačně strukturovaná, tj. z předběžného výzkumu bychom měli vypožorovat, zda daný prvek vykazuje žádoucí asymetrické rozložení v souvislosti s různými věkovými či společenskými skupinami.

Jakmile objevíme takto charakteristický prvek, můžeme se zabývat sběrem dat, tj. jazykového materiálu, ve kterém předpokládáme jeho (ne)výskyt. Stubbs (1987: 224) v souvislosti s otázkou, která data jsou vhodná pro výzkum, interpretuje Glasera a Strausse (1967) a říká, že k získání takovýchto dat musíme hledat osoby a situace, které by mohly být zvláště relevantní a přínosné vzhledem ke zkoumanému jevu. Pro nás jsou rozhodující data získaná z každodenní, všední mezilidské komunikace, jejíž nahrávání s sebou ale nese jisté technické komplikace, které připomíná Tusónová (2002: 146). Musíme se například rozhodnout:

1. zda je vhodnější pořídit audiovizuální nahrávku či postačí pouze zvuková stopa;
2. jaké nahrávací zařízení zvolit tak, aby byl zvuk co nejkvalitnější;
3. zda bude badatel přítomen vlastnímu nahrávání či nikoliv;
4. jaká kontextová data a okolnosti si poznamenat aj.

Druhou otázkou, jež tíží každého lingvistu zkoumajícího reálná data, je množství materiálu a pozorovaných entit, se kterými bude nadále pracovat. Stubbs (1987: 217) se tímto problémem zabývá v samostatné kapitole a shrnuje, že: „*Se necesitan distintas cantidades de datos, grabaciones o notas,³¹ para objetivos diferentes. Se necesitan más datos para comparar distintos grupos de hablantes en situaciones determinadas que para aislar rasgos característicos de una variedad de discurso como tal.*“

Stubbs dále reprodukuje Labova (1972), který říká, že v souvislosti se sociální stratifikací, tj. s kritériem společenských tříd, lze vypočítat sociolingvistické vzorce už na základě vzorků získaných od 25 mluvčích, přičemž výsledky je možné vyčíst již při minimálním počtu pěti mluvčích v každé kolonce (kategorii) a současně na základě pěti až deseti výskytů dané proměnné (toto poslední kritérium se ale podle mého názoru týká spíše fonetické a gramatické stránky jazyka, neboť např. v případě diskurzivních ukazatelů je důležitý i nevýskyt). Z toho tedy vyplývá, že ke statistické analýze mluveného jazyka není třeba velkého množství informátorů. Pérez Ruiz ve svém článku „*Análisis de errores y de la interacción oral como bases para una propuesta didáctica en la clase de conversación*“ (2011: 31) ještě připomíná jednu z Labovových prvních prací z roku 1966, kde za reprezentativní vzorek je považováno již 0,025 % populace.

Tímto způsobem jsme více či méně uspokojivě vyřešili dva základní problémy sběru jazykového materiálu. Jak ale připomíná Pascualová (2012: 145), sběrem dat výzkum nekončí. Naopak, čekají nás přinejmenším ještě další tři etapy, kterými jsou: transkripce získaného materiálu, detailní kvalitativní či/i kvantitativní analýza konverzací a interpretace výsledků. Než ale přejdeme k problematice transkripce, zamysleme se ještě nad možnostmi, které máme a které bychom měli umět využít při sběru jazykového materiálu.

---

31 Zvýrazňuji výraz *notas*, abych vedle nahrávek zdůraznila ještě druhou možnost sběru dat, kterou jsou poznámky. Důležitost poznámek je dokumentována i u Labova, viz např. zde kapitola 2.3.1. (odstavec věnovaný kontrastu anonymního výzkumu a interview). **Poznámky budou tedy rovněž považovány za relevantní zdroj i v praktické části této diplomové práce.**

2.5.1. What do you say to people?

Začněme ještě jednou odbočkou k Williamovi Labovovi. Jak již napovídá titulek, největší problém nastává ve chvíli, kdy se chceme osvobodit od paradoxu pozorovatele, ale nejsme ještě zběhlí v tom, jak toho docílit. Jinak řečeno (Labov 1972: 85): „*We must somehow become witnesses to the everyday speech which the informant will use as soon as the door is closed behind us.*“ Zajímá nás styl, který volí např. muž v hádkách s manželkou, když kárá děti nebo tráví čas s přáteli.

Získat tedy vzorky běžné, neformální mluvy závisí z velké části na dovednostech (a často až hereckých schopnostech) pozorovatele a ne zcela na empirických metodách. Vystává tedy otázka, co našim informátorům říct, tj. jakými prostředky je povzbudit, aby se oprostili od formálního stylu a hovořili zcela nespoutaně a neformálně. Tato otázka byla pokládána i Labovovi při jeho hodinách, a proto sestavil jakýsi návod (1972: 85-94), jak a kde hledat či očekávat výskyt neformální řeči, případně jak tuto hovorovou mluvu podnítit.

V průběhu rozhovoru existuje několik okamžiků, při kterých může nastat tzv. *style shifting*, jinými slovy, může dojít ke stylistickému posunu od formálnějšího ke spontánnějšímu. Labov rozlišuje tři situace, ve kterých musí být lingvista připraven reagovat. První z nich je doba před vlastním začátkem rozhovoru, druhým jsou přerušení v jeho průběhu, když např. pozorovaný nabízí pozorovateli občerstvení, mluví se svou manželkou či jiným příslušníkem rodiny, přijme telefonický hovor atd., poslední alternativou je pak doba až po ukončení interview, kdy už zpravidla badatel uklidil své nahrávací zařízení a loučí se.

Další situace, ve které se mohou nečekaně objevit úseky neformální komunikace, nastává tehdy, když do rozhovoru vstoupí třetí osoba (nejlépe osoba náhodná, která nebyla předem informována o tom, co se v daném místě odehrává). Pokud se tato osoba zapovídá s dotazovaným nebo se dokonce připojí ke konverzaci, může se stát ještě zajímavějším objektem pozorování než samotný informátor.

Nejspontánnější okamžiky v rámci rozhovoru ale nastávají jednoznačně v situacích, které se nějakým způsobem dotknou emocionálního stavu mluvčího. To je pro badatele velmi důležitý poznatek, jehož může využít ve svůj prospěch. U dospělých, zvláště pak u příslušníků starší generace, jsou nejzajímavější sekvence zachyceny

v souvislosti s otázkami týkajícími se jejich dětství, svatby či jiných radostných událostí. I negativní emoce a strach mohou být účinným spouštěcím mechanismem hovorové mluvy. William Labov si zvláště zakládal na tématu smrti nikoliv ve smyslu úmrtí nějakého rodinného příslušníka, ale ve smyslu hrozby smrti. Otázka, zda se pozorovaný někdy ocitl na pokraji smrti, zapříčiní u dotazovaného vzrušení, při kterém je jen minimum osob schopno zachovat chladnou hlavu a formální styl.

Mimo rozhovor je situace samozřejmě o mnoho jednodušší, a to ať už jsme anonymními pozorovateli, nebo pasivními (případně i aktivními) účastníky nějakého skupinového sezení či činnosti. Jako účinné se jeví například pozorování dětských pouličních her, u dospělých (hlavně pak u mužů) je podle mého názoru zajímavé kolektivní posezení ve sportbaru při sledování fotbalového nebo hokejového zápasu.

Posledním problémem, který nám zbývá vyřešit, ale který je zásadní, je otázka, jak rozpoznat neformální hovorovou řeč od projevu formálního. Jak uvádí Labov (1972: 95), nejspolehlivějším indikátorem je hlas. Zvukový průběh, tj. změna intonace, která se zakládá na čtyřech kritériích: tempo, výška a intenzita hlasu a (ne)pravidelnost dýchání, nám může napovědět, zda skutečně došlo ke změně stylu či nikoliv. To lze poté ověřit na spektrogramech a jinými prostředky akustické analýzy, nicméně to již není předmětem této diplomové práce, a proto se spokojíme s introspekci badatele.

2.5.2. Alternativní metody sociolingvistického výzkumu

Sociolingvistika se pokud možno co nejvíce snaží opírat o empirické a statistické metody výzkumu, proto hojně využívá metod sociologie a poznatků a výhod korpusové lingvistiky. Jak už ale bylo výše zmíněno, nejvhodnější je kombinovat různé metody výzkumu, do kterých patří i již tolik přetřásaná introspekce.

Na introspekci lze nahlížet ze dvou perspektiv. Běžně se pod tímto pojmem rozumí lingvistický postup, při kterém badatel rozvažuje nad fungováním jazyka, přičemž se opírá o intuici a své vlastní zkušenosti s jazykem. Nevýhodou introspekce je její subjektivita a nekritičnost, její výhodou je ale lidská schopnost povšimnout si zajímavého jazykového rysu či odchylky, na níž je poté možno založit samostatný výzkum. Toto tvrzení podporuje i Stubbs (1987: 230), který říká, že: „*El investigador lingüístico (...) interpreta previamente la conducta, al igual que lo hacen otros miembros nativos. Comprende lo que ve antes incluso de que pueda grabarlo.*“

A dále dodává, že: „*Sería imposible establecer un procedimiento automático por medio del cual se pudieran incluir las reglas de la conducta verbal adecuada en una comunidad lingüística determinada, si no existiera el acceso privilegiado al significado del habla que sólo es propio de quien tiene un conocimiento intuitivo del sistema.*“

O introspekci lze ale uvažovat (jak již implikuje i Stubbsovo tvrzení) i z pohledu osoby pozorované, tj. uživatele jazyka, kterým není sám jazykovědec. V tomto případě bychom do jisté míry mohli hovořit o jazykovém povědomí (španělsky *conciencia lingüística*), tzn. o tom, co si dotazovaný myslí o určitém jazykovém jevu, zda ho považuje za správný, v jakém kontextu by ho očekával a v jakém naopak ne apod.

Sám Labov se zabýval možnostmi intuitivního hodnocení jazyka, přičemž vždy sestavil určitý aparát otázek či výroků, ke kterým se mluvčí měli vyjádřit. V jiných případech pustil dotazovanému nahrávku, u které měl posoudit, zda se jedná o mluvčího z vyšší nebo nižší vrstvy, poté mu přehrál pro srovnání druhou nahrávku s identickým obsahem a následně měl ohodnotit, který ze způsobů výslovnosti vybraného slova mu připadal správnější a jak si myslí, že by dané slovo vyslovil on sám. Na základě těchto postupů pak definoval pojmy jazykové nejistoty a hyperkorekce. Tyto fenomény jsou rovněž obsahem díla *Sociolinguistic Patterns* z roku 1972, ale jsou již nad rámec této diplomové práce, a proto se jimi nebudeme blíže zabývat.

Jednou z lingvistických metod, která se zakládá na introspekci, je dotazník. Doquin de Saint Preux v práci *Algunas consideraciones respecto a la metodología de investigación en sociolingüística y pragmática: Comentario al artículo de Carlos de Pablos 'Attitudes of English Speakears towards Thanking in Spanish'* (2011) říká, že existují výzkumy, které se neopírají o sběr dat a které spíše projevují zájem o názor informátorů, především pokud jde o otázky týkající se pragmatické stránky jazyka. V takových případech badatel přednese určitý (reálný nebo smyšlený) diskurz či sestaví situačně vázaný dialog a poté požádá účastníky průzkumu, aby ohodnotili míru přijatelnosti vybraných jevů v rámci daného diskurzu (k hodnocení se užívá tzv. Likertova škála, kde míra přijatelnosti je vyjádřena v párových číslech zpravidla od jedné do šesti, a to tak, aby nebylo možné zvolit neutrální, střední hodnotu, k níž mají dotazovaní tendenci se uchýlovat).

My, ač víme, že introspekce má svá omezení, jako je například snaha mluvčích vylepšovat své odpovědi, nekritičnost, tendence neodpovídat pravdivě či podléhat vlivu pozorovatele, zohledníme tuto metodu v praktické části výzkumu, neboť, jak uvidíme, přináší nový pohled na studium *che*. Opírat se ale samozřejmě budeme i o reálná data, získaná v terénu a zachycená nahrávacími zařízeními, proto je na místě se v této závěrečné části úvodu do sociolingvistiky podívat i na metody transkripce zvukové stopy do psané podoby.

2.6. Transkripce

Jakmile jsou data nahrána, je žádoucí je co nejdříve zazálohovat a důkladně označit, abychom byli schopni snadno identifikovat, o jakou nahrávku se jedná. Komplexní informace o nahraném materiálu by měla podle Tusónové (2002: 147) obsahovat především: název a identifikační kód, datum a místo pořízení nahrávky, technické údaje, jméno osoby pořizující nahrávku, žánr, stručný popis situace apod.

U vlastní transkripce je pak nutno se rozhodnout, které kontextové a jiné extralingvistické údaje budou do přepisu zahrnuty. Zda bude zohledněna gestikulace, proxemika, intonace apod. Je nezbytné také jednoznačně určit, kterými transkripčními pravidly se budeme řídit, tj. jaký systém přepisu zvolíme. Zda-li si sestavíme svůj vlastní či zda přejmeme nějaký již existující systém v jeho původní nebo naopak námi upravené podobě.

Posledním důležitým kritériem jsou účely, ke kterým má být transkripce použita. Budeme-li totiž zkoumat pouze vybraný jazykový jev nebo element například z intonačního hlediska, zaměříme se na označení zvukově relevantních hodnot, budeme-li zkoumat distribuci daného prvku v rámci diskurzu, není třeba označovat údaje o gestikulaci. Pokud se ale rozhodneme opatřit zvukovou stopu vyčerpávající transkripcí, tak aby mohla být začleněna například do sociolingvisticky relevantního orálního korpusu, otevíráme tím možnost analyzovat např. konverzaci z různých úhlů pohledu (na úrovni systému, na úrovni diskurzu i na poli sociolingvistiky).

Jako konkrétní příklad představuji na následující straně pravidla transkripce sestavená skupinou Val.Es.Co, neboť jsou dnes již považována za tradiční referenční rámec pro přepis španělské mluvené komunikace. Tento transkripční model bude ve zjednodušené podobě použit i v praktické části této práce.

System pravidel přepisu skupiny Val.Es.Co, přeložený do češtiny [M. V.]; v originále ke konzultaci například na stranách 287 – 288 článku „*La transcripción de un corpus de lengua hablada. El sistema de transcripción del grupo Val.Es.Co,*“ publikovaném ve zprávě z II. mezinárodního kolokvia EDICE (2005).

:	nová replika
A:	vstup účastníka označeného písmenem A
?:	neidentifikovatelný mluvčí
§	bezprostřední návaznost dvou replik různých mluvčích bez znatelné pauzy
=	udržení slova při překryvu
[	začátek překryvu
]	konec překryvu
/	krátká pauza
//	střední pauza
///	delší pauza
(5")	ticho (interval v sekundách: 5 sekund)
↑	stoupavá intonace
↓	klesavá intonace
→	suspenze
PESADO	důraz nebo vyšší hlasitost
pe sa do	slabikování
(())	neidentifikovatelné slovo
((siempre))	nejisté slovo
pa'l	kontrakce
°( )°	šepot
h	aspirované s
(RISAS)	označení neverbální či mimojazykové skutečnosti (gestikulace, výkřiky atd.)
aaa	prodloužená samohláska
nnn	prodloužená (vícnásobná) souhláska
¿i !?	zvolací otázka
¿ ?	otázka
i !	zvolání
<i>cursiva</i>	přímá řeč nebo reprodukce cizí řeči

Schéma 3: Transkripce Val.Es.Co

K systému transkripce je ještě třeba dodat, že chyby (výslovnostní, gramatické a jiné) bývají záměrně ponechány, stejně jako slova cizího původu. Vlastní jména a v určitých případech i toponyma bývají z důvodu zachování anonymity mluvčích eliminována a nahrazena pseudonymy apod.

Uzavřeme nyní část věnovanou obecným teoretickým základům konverzační analýzy a sociolingvistiky a zaměříme se na konkrétnější aspekty diplomové práce: rioplatenskou španělštinu a konverzační částici *che*.

3. Rioplatenská španělština

3.1. El español rioplatense – alternativy překladu termínu do češtiny

Hovoříme-li v češtině o modalitě španělštiny, jež se užívá v oblasti při obou březích řeky Río de la Plata, nabízí se nám relativně ustálený termín *laplatská španělština*. Užívání tohoto pojmu s sebou ale nese jistá úskalí. Zvážíme-li, že první část názvu *Río* je ve španělštině tvořena podstatným jménem obecným *řeka*, je pochopitelné, že si čeština při překladu *vypůjčila* pouze jeho druhou část a nevzniklo tak například hybridní kompozitum *říčněplatský*, které by znělo poněkud komicky.³²

Při běžné komunikaci mezi dvěma Čechy pravděpodobně k žádným zvláštním nedorozuměním v souvislosti s adjektivem *laplatský* nedojde, s obtížemi se ale může setkat člověk (student španělštiny apod.), jenž hovoří s obyvatelem regionu Río de la Plata a užívá pouze pojmu *laplatense* nebo *region La Plata*. Tato interference pak může znesnadnit komunikaci především z toho důvodu, že v Argentině (zhruba šedesát kilometrů na jih od Buenos Aires) se nachází město La Plata. První reakcí *laplatského (!)* rodilého mluvčího pravděpodobně tudíž bude: Hovoříme zde o regionu Río de la Plata nebo o městě La Plata a jeho okolí?³³

Na základě výše uvedeného se mi tudíž jeví jako přesnější užívat vypůjčené složené adjektivum *rioplatenský*, které je explicitnější a nezaměnitelné s přídavným jménem obyvatelským odkazujícím na město La Plata. Tato alternativa bude, jak už vyplývá ze samotného zadání, upřednostňována i v této diplomové práci. Vyskytne-li se (vlivem českého úzu) na některém místě varianta *laplatský*, bude jí užíváno jako synonyma ke slovu *rioplatenský*. Z důvodu jazykové ekonomie budu rovněž používat termín *rioplatenština*, kterým zkráceně pojmenovávám rioplatenskou španělštinu.

---

32 Na tomto místě by bylo ještě zajímavé zamyslet se nad tím, proč čeština zahrnuje do názvu i určitý člen, tzn. místo *platský* zvolila *laplatský*. Vezmeme-li totiž v úvahu, že španělština rovněž používá zkrácenou alternativu *platense* (a nikoliv *laplatense*), jeví se česká varianta poněkud kontroverzní. Tyto úvahy ale nejsou předmětem této práce a raději je přenecháme příslušným odborníkům.

33 Na tuto myšlenku mne přivedla moje osobní korespondence s bývalým velvyslancem Argentiny v České republice, Juanem Eduardem Flemingem, a rovněž s akademickými pracovníky Universidad Nacional de San Martín, kteří se mne opakovaně dotazovali, zda budu výzkum realizovat ve městě La Plata či v regionu Río de la Plata.

3.2. Místo rioplatenštiny na americkém kontinentě

O jednotnosti či rozmanitosti španělštiny na americkém kontinentě bylo již napsáno a řečeno mnoho. Existují tací, kteří se snaží americkou španělštinu definovat jako homogenní jednotku především na základě společných fonetických (např. *seseo*) a morfosyntaktických (náhrada *vosotros* za *ustedes*) rysů. Na druhou stranu, vezmeme-li v úvahu rozsah území, na kterém se *americká* španělština používá, a rozdílný kulturně-historický vývoj jednotlivých hispanoamerických zemí, lze předpokládat značnou rozmanitost. Toto tvrzení dokládá i Leonardo Peláez Battaglia ve své publikaci *La inclusión de la variedad diatópica del español rioplatense en los manuales de E/LE: ¿Un modelo de interculturalidad?* (2010): „(...) es imposible hablar de una homogeneización del español americano cuando los aspectos culturales, sociales e históricos han sido y son tan diferentes desde varios aspectos, tanto desde el fónico, léxico y morfosintáctico.“³⁴

Z tohoto důvodu je v rámci amerického kontinentu žádoucí rozlišovat různé varianty španělštiny. Zde se nicméně setkáváme s dalším problémem, a tím je jejich vymezení a klasifikace. Peláez Battaglia uvádí stručný přehled přístupů ke klasifikaci na základě různých parametrů, těmi mohou být:

1. vliv indiánského substrátu: *nahuat* (Mexiko, Nové Mexiko, většina zemí Střední Ameriky), *caribe-araucano* (Karibik, Antily a pobřežní oblasti Kolumbie a Venezuely), *quechua* (výše položené oblasti Jižní Ameriky od Kolumbie po Bolívii, severní Chile), *mapuche-araucano* (střední a jižní Chile), *guaraní* (země regionu Río de la Plata: Argentina, Uruguay, Paraguay);
2. odlišnosti na úrovni výslovnosti a zvukového plánu: rozlišují se dvě oblasti – tzv. *tierras bajas* (oslabení souhlásek: aspirace koncového „-s“, záměna „l“ a „r“, aspirace „j“, velarizace koncového „-n“) a *tierras altas* (opačná tendence: důsledné zachovávání koncových souhlásek, větší důraz a intenzita);
3. *voseo*: je běžně spojováno s regionem Río de la Plata, kde je ho užíváno jako jediného prostředku důvěrného oslovení (tykání) všemi společenskými

---

34 Leonardo PELÁEZ BATTAGLIA (2010): *La inclusión de la variedad diatópica del español rioplatense en los manuales de E/LE: ¿Un modelo de interculturalidad?*. León/Jaén. s. 32 Dostupné z: http://blogs.funiber.org/formacion-profesores/files/2011/10/Leonardo_Pelaez_Tesis.pdf

vrstvami, je třeba ale vzít v potaz existenci rozdílných verbálních a pronominálních druhů *vosea*, charakteristických pro různé regiony, často koexistujících s druhou variantou tykání zvanou *tuteo*.

Na základě těchto kritérií bychom (s jistými výhradami) mohli postavení rioplatenské španělštiny vymežit vůči ostatním variantám následovně: pokud jde o indiánský substrát, lze u rioplatenštiny vyzorovat (ačkoliv dnes již ve velmi malé míře) vliv guaraní; ponecháme-li stranou výše položené oblasti Argentiny (např. Salta y Jujuy, Misiones, Corrientes, Chaco atd.), lze u rioplatenštiny doložit oslabený konzonantismus v koncovém postavení a různé stupně aspirace; pokud jde o *voseo*, patří rioplatenština mezi nejdůležitější zástupce této specifické morfosyntaktické tendence, která nemá v evropské španělštině zastoupení.³⁵

Považuji za vhodné ale zmínit, že tato klasifikace je velmi obecná a uvádím ji zde především pro ilustraci a jako úvod do problematiky. Ačkoli cílem této práce není poskytnout vyčerpávající definici rioplatenštiny, pokusím se na následujících stránkách představit tuto variantu španělského jazyka z geografického a historického hlediska a vymežit tak teoretický rámec nezbytný pro pozdější praktický výzkum.

3.3. Geografické vymezení rioplatenské španělštiny

Za *laplatské země* bývají z ryze geografického hlediska označovány státy Argentina, Uruguay a Paraguay. V případě jazyka je ale situace o něco komplikovanější. Jak jsem již uvedla ve své bakalářské práci (Vostřáková, 2012: 30), území, na kterém se hovoří rioplatenskou španělštinou, nelze ztotožňovat s územním rozsahem rioplatenských států, a to především pokud se jedná o Paraguay, kde byl vliv guaraní na španělštinu intenzivnější než na většině území Argentiny a Uruguaye, a proto bývá paraguayská španělština vydělována samostatně. I na tuto skutečnost upozorňuje Peláez Battaglia (2010: 35):

---

35 Zde by bylo vhodné uvést základní charakteristiky rioplatenského *vosea*, nicméně tato problematika již byla podrobena četným studiím (vyčerpávající jsou například práce Miguela Calderóna Campose, působícího na Fakultě tlumočnictví a překladatelství na Universidad de Granada ve Španělsku), a proto se omezím na zmínku, že rioplatenské *voseo* je s ohledem na verbální systém uplatňováno pouze v přítomném čase, a to pravidelně v indikativu a řídčeji v subjunktivu. V případě zájmen se *voseo* používá pro oslovování 2. osoby sg. a v příslušných předložkových pádech. U ostatních osobních zájmen a u přivlastňovacích zájmen se uplatňuje pronominální systém *tutea*.

„Muchos autores han incluido dentro de dicha variante a Argentina, Paraguay y Uruguay, pero otros excluyen a Paraguay reconociendo que conforma una propia variedad del español debido a la gran influencia del guaraní.“

Problematika delimitace rioplatenské španělštiny ale nekončí pouhou exkluzí Paraguaye. I na území Argentiny můžeme dokumentovat oblasti, které byly silně ovlivněny kmenem guaraní a jejich jazykem. Zpravidla se jedná o zde již zmíněné „*tierras altas*“. Z rioplatenského území Uruguaye je pak nutno vyčlenit příhraniční oblasti s Brazílií, kde dochází ke splynutí španělštiny s portugalštinou a vzniká tak tzv. *portuñol*.

Na základě výše uvedených kritérií bychom tedy mohli z teritoriálního hlediska rioplatenštinu definovat takto: *rioplatenština* je regionální varianta či modalita španělštiny, kterou se hovoří v rozsáhlé oblasti rozkládající se po obou březích Río de la Plata, tj. na území Uruguaye, s výjimkou příhraničí s Brazílií, a na většině území Argentiny, s výjimkou výše položených regionů, jako např. Salta y Jujuy, Misiones, Corrientes, Chaco aj.

Výlučné postavení pak mají, jako kulturní a politická centra, hlavní města: Buenos Aires na argentinské straně a Montevideo na straně uruguayské. Z těchto dvou centrálních bodů, zejména ale z Buenos Aires, se šíří, nejčastěji prostřednictvím mediální komunikace, jazykové změny do periferních oblastí. Mnoho autorů uvádí, že v užším smyslu slova je třeba za jediné centrum považovat Buenos Aires. V tomto případě by samotné Montevideo spadalo do periferní oblasti. Tato tvrzení pak přirozeně vedou k myšlence, že rioplatenštinu lze považovat za synonymum, ekvivalent k termínu *el porteño*, pod kterým se rozumí jazyk obyvatel Buenos Aires. Pro ilustraci uvádím několik příkladů od různých autorů zabývajících se problematikou rioplatenské španělštiny, prvním z nich je (již několikrát citovaný) Peláez Battaglia (2010: 35-36):

„Estas ciudades, esencialmente Buenos Aires, son los centros que extienden su influencia hacia las diferentes zonas, (...). Sin embargo, la hegemonía bonaerense a través de los medios de comunicación ha influenciado en el habla de los diferentes pobladores de esta amplia zona dialectal incluyendo a la capital uruguaya.“

Dalším stěžejním dílem je publikace *Lengua y poder. El argentino metropolitano* (2004), vydaná Komisí pro uchovávání historického a kulturního dědictví Buenos Aires, ve kterém vedoucí projektu, Leticia Maronesová, hovoří o hegemonii porteňské španělštiny v Argentině:

„*Merced a la televisión, (...), cada vez menos la forma de hablar en nuestras provincias del interior se diferencia de Buenos Aires. La clásica tonada que identificaba la procedencia de una persona también se está perdiendo. Con el tiempo y muchas telenovelas seguramente la tonada porteña será hegemónica.*“³⁶

Na závěr bych ještě ráda uvedla citaci z klasického díla *La peculiaridad lingüística rioplatense* (1941, 2^a edición 1961) od významného historika Américo Castra, který se rovněž zabýval složitou otázkou definice jednotného argentinského jazyka a jeho definice rioplatenštiny se shoduje s výše uvedenými:

„*Falta en las páginas que anteceden la importante información de que al pensar acerca del lenguaje rioplatense me refiero principalmente a la lengua de Buenos Aires.*“³⁷

Américo Castro ještě dále podrobněji rozebírá postavení Montevidea vůči rioplatenštině, ale dochází ke stejným závěrům, které byly rozepsány výše, proto nám postačí pouze tento výňatek jako důkaz toho, že na *el porteño* lze z určitého úhlu pohledu nahlížet jako na samotnou rioplatenskou španělštinu.

Tato perspektiva bude i základním kamenem pro praktickou část této diplomové práce vzhledem k tomu, že samotný výzkum „v terénu“ byl, jak již bylo naznačeno v úvodní části a bude ještě dále specifikováno, díky stipendijnímu pobytu autorky realizován zejména v hlavním městě Argentiny, v Buenos Aires.

Na následujících stranách podrobněji představím jazyk Buenos Aires, jeho různé varianty a zmíním i nejdůležitější společenské, kulturní, historické a politické aspekty, které měly a mají vliv na současný stav argentinské a potažmo rioplatenské španělštiny.

---

36 Leticia MARONESE (2004): „*Reflexiones sobre la lengua y el poder.*“ En: Luis LABRAÑA y Ana SEBASTIÁN: *Lengua y poder. El argentino metropolitano.* Temas de Patrimonio Cultural 11. Comisión para la Perseveración del Patrimonio Histórico Cultural de la Ciudad de Buenos Aires. s. 18.

37 Américo CASTRO (1941): *La peculiaridad lingüística rioplatense.* Madrid: Taurus - Persiles, 2^a edición 1961. s. 95.

3.4. El porteño – jazyk a historicko-kulturní kontext

Jak již bylo uvedeno výše, *el porteño* je termín, jímž se pojmenovává jazyk obyvatel Buenos Aires. Tato definice je nicméně velmi zjednodušená a abychom lépe porozuměli jazykové situaci v hlavním městě Argentiny a v celém regionu Río de la Plata, je třeba se zamyslet nad širšími souvislostmi.

V první části této podkapitoly se zaměřím na historický, politický a kulturní kontext jazykového vývoje. Jako základní literatura mi poslouží tři zde již zmiňované publikace. První z nich je práce *La inclusión de la variedad diatópica del español rioplatense en los manuales de E/LE* (2010), jejímž autorem je Peláez Battaglia, další je 11. vydání *Temas de Patrimonio Cultural: Lengua y poder. El argentino metropolitano* (2004), na jejímž obsahu se podíleli Leticia Maronesová, Luis Labraña a Ana Sebastiánová, a autorem posledního textu: *La peculiaridad lingüística rioplatense* (1941, 2^a edición 1961) je Américo Castro.

Z posledních dvou zmiňovaných prací pak budu vycházet i v druhé a závěrečné části této podkapitoly, věnované definici jazyka Buenos Aires a jeho variant.

3.4.1. Historicko-kulturní kontext jazykového vývoje

Zaměříme-li se na historické okolnosti vývoje rioplatenštiny, jistý dopad, jak již bylo zmíněno dříve, měla přítomnost domorodých kmenů. Peláez (2010: 36-47) dokumentuje vliv *pampas*, *minuanes* a především pak kmene *guaraní*. Na počátku 17. století Hernando Arias de Saavedra, vládce Buenos Aires, podpořil jezuitské misie za účelem evangelizace a vzdělávání indiánů z kmene *guaraní*. Také působení jezuitů se tudíž v některých aspektech odrazilo na rioplatenštině. Násilnou imigrací podněcenou portugalskými obchodníky v 18. století přicházejí do regionu Río de la Plata afričtí otroci. I jejich zvyklosti a jazyk se promítly do místní španělštiny, nutno však zmínit, že žádná z výše vyjmenovaných historických událostí nezanechala hlubší stopy na současném stavu rioplatenštiny.

Za počátek vývoje *vlastního argentinského jazyka* bývají označována dvě data, první z nich se shoduje s datem vyhlášení argentinské nezávislosti na Španělsku, tj. rokem 1810, za přesnější se však považuje, jak uvádí Leticia Maronesová (2004: 12), rok 1837, kdy skupina mladých intelektuálů, v jejímž čele stáli Domingo Sarmiento,

Juan María Gutiérrez, Esteban Echeverría a Juan Batista Alberdi, založila tzv. „Salón Literario“, besedu, při které byla diskutována témata související s kulturním a politickým vývojem Argentiny. A byli to titíž představitelé romantismu, kteří poprvé projeví zájem o národní jazyk, osvobozený od španělské mocenské kontroly.

Období okolo roku 1880 je, dle Maronesové (2004: 12), zlomovým pro budoucí vývoj argentinské společnosti. Z důvodu masivní imigrace se Buenos Aires, jehož původní územní rozsah se s příchodem nového obyvatelstva přirozeně mnohonásobně zvětšuje, stává multikulturním centrem a tato kulturní pestrost se intenzivně odráží i na charakteru místního jazyka. Argentinskou reakcí na „zahraniční invazi“ (řečeno slovy A. Castra 1941/61: 28) přelomu 19. a 20. století je snaha vytvořit **národní jazyk**, který by pomohl definovat argentinskou národní příslušnost a který by sloužil jako společný referenční rámec, tolik potřebný pro efektivní vyřizování administrativních záležitostí a pro vytvoření argentinského kulturního povědomí.

Dříve než nastíníme postup, jakým docházelo ke sjednocování multikulturního obyvatelstva a k utváření jazykové normy, shrňme si nejdůležitější **evropské** imigrační vlny přelomu 19. a 20. století, které měly největší vliv na charakter argentinské společnosti. Na počátku přílivu cizích státních příslušníků do země stojí rozhodnutí na podporu imigrace z r. 1812, v tu dobu má Argentina pouhých 500 tisíc obyvatel. Potrvá ale ještě více než půl století, než dojde k většímu nárůstu obyvatelstva. Peláez dokumentuje dvě hlavní migrační vlny (2010: 41-45): první skupina přistěhovalců přichází vlivem hospodářské krize v 19. století z Itálie. Italové tvoří celkem 45 % celkového počtu imigrantů. Druhou důležitou národnostní skupinou jsou Španělé, jež představují celkem 32 % přistěhovaleckého obyvatelstva. Za příčinu emigrace ze Španělska bývá označován politický a ekonomický kolaps v době Občanské války a její následky. Kvůli I. a II. světové válce se na imigraci nezanedbatelně podílí i příslušníci francouzské, ruské, polské a německé národnosti a židovská menšina přicházející ze všech koutů Evropy.

Zmíňme ještě, že podle údajů ze sčítání lidu v roce 1914 má Argentina téměř 8 milionů obyvatel (z toho více než 3 miliony argentinské populace tvoří obyvatelé Buenos Aires), což je 16 krát více než v roce 1812. Tento „kolosální nárůst“ obyvatelstva (jak tento fenomén nazývá Amado Alonso 1935, citovaný v Castro

1941/61: 34) má přirozeně, spolu s dalšími faktory, velký dopad na jazykovou situaci v zemi a tento chaotický stav je třeba nějakým způsobem stabilizovat. Jako účinný prostředek nastolení monolingvismu se podle Labraña a Sebastiánové (2004: 27) jeví zákon č. 1420 z roku 1884, kterým se zajišťuje bezplatné **povinné** základní vzdělání všem obyvatelům Argentiny v **národním jazyce** (podle čl. 6 téhož zákona). Dalším důležitým krokem je (Maronese 2004: 15-16) podpora civilních sňatků mezi příslušníky různých menšin a společenských vrstev bez rozdílu a v neposlední řadě také založení Argentinské jazykové akademie v roce 1910, která se nicméně snažila místní španělštinu přibližovat normám Španělské královské akademie (dále jen RAE).

Od této doby již ale můžeme začít hovořit o počátcích normativní argentinské či, chcete-li, porteňské španělštiny, proto bych nyní ráda přešla k samotné jazykové otázce.

3.4.2. Porteño standard, lunfardo a argentino metropolitano

Termínem (*el porteño standard*) Labraña a Sebastiánová (2004: 32) rozumí jazyk, který každý obyvatel Buenos Aires ovládá a který odlišuje argentinské mluvčí od ostatních uživatelů španělštiny. Velké množství výrazů a slov charakteristických pro tuto variantu španělštiny má původ v tzv. *lunfardo*.

Vycházíme-li z publikace Amérika Castra (1941/61: 86), *lunfardo* byl původně (stejně jako *el cocoliche*³⁸) argot, mluva zločinců a dalších osob stojících na okraji společnosti, jejichž záměrem bylo utajit obsah sdělení. Jedním z prostředků tohoto žargonu bylo tzv. *vesre*, tj. změna pořádku slabik ve slově (*vesre* by tedy bylo *revés*). Tento prostředek a také specifické lexikum přejímají školáci a studenti a s postupem času i širší veřejnost, až kolem roku 1927 vzniká myšlenka, že základem pro argentinský národní jazyk by měl být právě argot *lunfardo*. Jak Castro cituje na téže stránce neznámý lidový deník, manifest „nového jazyka“ zní následovně:

„Del arrabal sale el sentimiento que se desborda sobre esta ciudad, del arrabal surgen las voces tristes y ásperas (...), y ese idioma será el producto de esta parla inarmónica y bastarda que hoy les quema la boca a los doctores, y mañana será la bocina poderosa que grite a las naciones carcomidas el advenimiento de una grande y gloriosa nación.“

---

38 *Cocoliche* je název pro španělsko-italský argot rozšířený mezi nejnižšími společenskými vrstvami v oblasti při obou březích Río de la Plata, tj. v Argentině i v Uruguayi.

Podobně na *lunfardo* nahlíží i Labraña a Sebastiánová (2004: 32) a uvádějí, že zmíněné výrazové prostředky nespádaly do normy tehdejší úřední španělštiny a někteří lingvisté je ještě dnes považují za argot. To ale tito autoři vylučují, neboť základní funkcí argotu je plnit roli tajného kódu, která již ale byla v případě *lunfardo* natolik oslabena či dokonce zcela potlačena, že bychom jen obtížně hledali uživatele rioplatenštiny, který by nerozuměl této specifické řeči obyvatel Buenos Aires.

Podívejme se nyní, jak *lunfardo* definuje *Diccionario de la Real Academia Española* (dále jen DRAE):

*„Habla que originariamente empleaba, en la ciudad de Buenos Aires y sus alrededores, la gente de clase baja. Parte de sus vocablos y locuciones se introdujeron posteriormente en la lengua popular y se difundieron en el español de la Argentina y el Uruguay.“*³⁹

Na tomto místě je důležité si povšimnout, že zmíněná slovní zásoba charakteristická pro *lunfardo* zasáhla nejen hlavní město, ale rozšířila se po celém území Argentiny a zaznamenala svůj vliv i v Uruguayi. Tato definice nás tedy utvrzuje v naší teorii, že hranice mezi jazykem Buenos Aires a celým rioplatenským regionem je snadno prostupná, a proto se lze domnívat, že centrem rioplatenštiny skutečně je hlavní argentinská metropole a že *el porteño* a *el rioplatense* lze považovat do jisté míry za synonymní výrazy, ačkoli lze předpokládat, že mluva Buenos Aires bude vždy o krok napřed před zbytkem území (k této myšlence se ještě vrátím v praktické části práce).

Labraña a Sebastiánová rovněž tvrdí, že (2004: 32; zvýraznění jsou moje):

*„Cualquier porteño o, **más aún, argentino** tiene en su competencia las formas del porteño. Palabras como mina, laburo, plantar, rajar y tantas otras peculiaridades de la lengua porteña están en la competencia lingüística no sólo de los ciudadanos de Buenos Aires, sino de los argentinos de los cuatro puntos cardinales y de distinto origen social.“*

I zde autoři poukazují na to, že *el porteño* není v jazykové kompetenci pouze u obyvatel Buenos Aires, ale také u zbytku argentinské populace.

---

39 RAE (2001): *lunfardo*. En: RAE (dirs.). *Diccionario de la Real Academia Española*. 22^a edición. Madrid. Dostupné z: <<http://lema.rae.es/drae/?val=lunfardo>>

V další části publikace *Lengua y poder* (2004: 34) tato dvojice autorů přichází ještě s novým termínem, kterým je tzv. *argentino metropolitano*. Tento pojem je v podstatě synonymem k *el porteño*, ale je na něj nahlíženo z jiného úhlu pohledu, a to mocensko-politického: „*En realidad y visto el desarrollo actual sería más preciso denominar a esa lengua como argentino metropolitano, entendiendo por metrópolis no ya la capital del imperio, sino a la ciudad que se destaca por ser foco de poder económico, político y cultural en un país.*“ Toto tvrzení se mj. zakládá na údajích ze sčítání lidu v roce 1998, ze kterého vyplynulo, že počet obyvatel v aglomeraci Buenos Aires tvoří zhruba třetinu celkové populace Argentiny. Jen pro úplnost uvádím, že v roce 2010 má Argentina již 40 milionů obyvatel, přičemž samotné hlavní město má více než 15,5 milionů obyvatel (tj. zhruba **39 %** celkové populace), což může být považováno za další z důvodů, proč je na jazyk obyvatelstva Buenos Aires nahlíženo jako na zdroj rioplatenštiny.

Jak jsme měli možnost si ověřit, jazyk, kterým se hovoří v Buenos Aires, bývá označován různými názvy (*porteño, argentino metropolitano, rioplatense*). Všichni zde citovaní autoři se ale shodují, že je na místě přirovnávat porteňskou španělštinu k samotné rioplatenštině. Ať již však je či není zcela přesné rioplatenštinu ztotožňovat s jazykem Buenos Aires, v této diplomové práci budeme argentinskou metropolitní španělštinu považovat za základní referenční rámec pro studium diskurzivních ukazatelů v rioplatenštině. Do výzkumu tak budeme zahrnovat, s výjimkou mluvčích pocházejících z „*tierras altas*“, obyvatele narozené v Buenos Aires, ale i obyvatele přicházející do hlavního města z ostatních argentinských měst a provincií a případně i z Uruguaye. Metodologie výzkumu však bude podrobněji představena v úvodu praktické části této práce.

4. Konverzační ukazatelé v rioplatenštině a *che*

4.1. Konverzační ukazatelé v rioplatenštině

V bakalářské práci jsem hovořila o konverzačních ukazatelích v rioplatenské španělštině a za nejvhodnějšího zástupce pro podrobnější studium jsem si zvolila výraz *che*. Poskytla jsem ale ještě komplexnější přehled konverzačních ukazatelů v této variantě španělštiny, a to na základě poznatků z argentinských telenovel, případně mých vlastních. Zmíněný seznam, který lze konzultovat na straně 32 mé minulé kvalifikační práce (Vostřáková 2012), byl poměrně obsáhlý a byl klasifikován podle systému Boyerové Rodríguezové (2005). V této studii jsem se nicméně rozhodla řídit klasifikací Martínové a Portolése (1999) a jmenuji pouze ty nejběžnější konverzační ukazatele, neboť, jak jsem měla možnost si osobně ověřit, velká většina ukazatelů uvedených v minulé práci není tak frekventovaná, jak se mohlo zdát na základě telenovel. Je to snad známkou toho, že autoři argentinských televizních seriálů záměrně nadužívají některé ukazatele? Mohlo by toto jednání být považováno za cílenou snahu ovlivňovat jazyk prostřednictvím telenovel? Otázky o moci a vlivu médií na jazyk však nejsou předmětem této studie, a proto je ponecháme otevřené.

Jisté ale je, že za opravdu běžné konverzační částice lze považovat pouze *viste*, *este*, *boludo*, *che* a snad i *dale*. Oproti tomu dříve časté *pibe*, *viejo*, *tomátelas* a další nezaznamenávají takovou popularitu, kterou bylo možno dokumentovat v telenovelách. Jedním ze současných vulgárních interakčních výrazů, který má ale svoje místo i v televizních pořadech (!), je (*Andá a*) *la concha de tu madre* a jeho modulace.

Viste a *este* jsou výrazy, kterým již v minulosti byla v rámci diskurzivní analýzy věnována pozornost, a proto se jimi nebudeme dále zabývat. Shrňme jenom, že *viste* používá mluvčí zejména ke kooperaci s posluchačem, např. k vyžádání jeho pozornosti a případně souhlasu. Podle kritérií Martínové a Portolése by tak mohlo být považováno za ukazatele emfatické funkce. Úkolem *este* je zajišťovat plynulost dialogu a možnost uchovat si slovo, což by nejlépe odpovídalo charakteristice metadiskurzivního konverzačního ukazatele. *Dale* by pro svou schopnost vyjadřovat kladný postoj mohlo být zařazeno ke skupině ukazatelů epistémické modality a stejně tak dobře plní funkce metadiskurzivního ukazatele. Ani tímto markerem se zde ale nebudeme zabývat, neboť jeho frekvence není tak vysoká, aby mohl být považován za reprezentativního zástupce.

V minulé práci, na kterou zde navazujeme, jsme se rozhodli věnovat ukazateli *che*, a to proto, že byl mnohými označován za výraz argentinské národní kultury⁴⁰ a jeho vysoký výskyt v rioplatenštině byl nepřehlédnutelný. V poslední době je ale možné registrovat pokles jeho popularity, zatímco většímu zájmu se těší jiný ukazatel, *boludo*. Tuto tendenci dokumentuje i dnes již zesnulý argentinský básník, spisovatel a novinář Juan Gelman, který byl v rámci VI Congreso de la Lengua Española 2013 v Panamě pověřen zodpovězením otázky: *¿Cómo identificar a un país con una sola palabra?*

Tato otázka byla položena vybraným zástupcům všech latinskoamerických zemí a jejím cílem bylo najít autentická slova, jež by jednoznačně vyjadřovala příslušnost k určitému místu a která je v dané zemi možno zaslechnout „na každém rohu“. Gelman tehdy ne zvolil *che*, jak by se očekávalo, ale rozhodl ve prospěch *boludo*, o kterém řekl:

*„Es un término muy popular y dueño de una gran ambivalencia hoy. Entraña la referencia a una persona estúpida o idiota; pero no siempre implica esa connotación de insulto o despectiva. En los últimos años me ha sorprendido la acepción o su empleo entre amigos, casi como un comodín de complicidad. Ha venido perdiendo el sentido insultante. Ha mutado a un lado más desenfadado, pero sin perder su origen.“*⁴¹

A jsou to i běžní obyvatelé Argentiny (a zejména Buenos Aires), kteří hovoří o ústupu *che* a vzestupu *boludo* (introspekci se ale budeme blíže věnovat v praktické části). Proč však zmiňujeme *boludo*, když středem našeho zájmu bylo *che*? Na dvojici těchto markerů totiž můžeme sledovat tendenci, o které se domnívám, že je vlastní právě konverzaci jako nejběžnější formě mezilidské komunikace, a tudíž i konverzačním ukazatelům, které jsou v ní aktualizovány, tj. skutečnost, že některé „přichází do módy“ a další z ní vychází mnohem rychleji, než je tomu u jiných jazykových prostředků aplikovaných v rámci jiného druhu diskurzu.

I přes stoupající význam výrazu *boludo* však v této diplomové práci navážeme na předešlý výzkum *che*, neboť studium určitého ukazatele se nezakládá pouze na jeho rozkvětu, ale zajímavé jsou také okolnosti jeho stagnace a případně úpadku.

---

40 Vzpomeňme například *Diccionario de Americanismos*, Asociación de Academias de la Lengua Española (Madrid 2010): *che*: I. adj. *Ho., Pe., Ch.*: Relativo a la Argentina. Více viz praktická část.

41 „*Afirman que boludo es la palabra que más identifica a la Argentina.*“ iProfesional.com. Argentina, Buenos Aires: 22 – 10 – 2013. Dostupné z: <http://www.iprofesional.com/notas/172605-Aseguran-que-boludo-es-la-palabra-ms-representativa-de-la-Argentina->

4.2. *Che*: rekapitulace dosavadních poznatků

V tomto oddíle bych ráda stručně zrekapitulovala základní poznatky o konverzačním ukazateli *che*, abych poskytla komplexní teoretický rámec, jehož znalost je nezbytná pro praktický výzkum. Většina těchto poznatků však byla podrobněji rozebrána na stranách 33 - 45 mé bakalářské práce, a proto se omezím jen na to nejdůležitější a zdůrazním, co bylo opomenuto.

Che bylo DRAE⁴² definováno jako **citoslovce**, kterého se užívá ve Valencii, Argentíně, Bolívii, Paraguayi a Uruguayi ve funkci **vokativní**, tj. za účelem na někoho zavolat, někoho pozdržet nebo upoutat jeho pozornost, případně k vyjádření překvapení či úžasu. Podobně *che* definuje i *Diccionario de americanismos en Salta y Jujuy*,⁴³ ve kterém je uvedeno, že se jedná o **interjekci** užívanou v hovorové mluvě ve dvou funkcích: ve funkci **vokativní**, tj. k přivolání nějaké osoby, a druhou schopností *che* je vyjádřit úžas, nelibost nebo překvapení. Tento slovník také doplňuje, že ačkoliv je použití *che* rozšířeno v celé společnosti, **osoby s vyšším stupněm vzdělání ho považují za vulgarismus**. A zmiňme ještě Morínigův *Diccionario manual de americanismos*,⁴⁴ který se v definici *che* shoduje s výše uvedenými slovníky, ale který dodává ještě jednu pro nás důležitou informaci, a to, že se s největší pravděpodobností jedná o **foneticky pozměněnou variantu starobylého ¡ce!**, kterým se mluvčí snažil upoutat pozornost druhé osoby.

V předchozím odstavci jsem záměrně zvýraznila některé pojmy, které jsou klíčové pro tuto diplomovou práci a naznačují problémy, se kterými se při studiu ukazatele *che* setkáváme. Jsou jimi gramatické a pragmatické komplikace související s kategorií citoslovcí ve funkci vokativu a následně ve funkci diskurzivní částice, dále otázky etymologického rázu a v neposlední řadě také sociolingvistická korelace. Začneme nejdříve etymologií, od které plynule přejdeme k otázce citoslovcí plnících úlohu pragmatického ukazatele. Sociolingvistickou perspektivou nazírání na *che* se pak budeme zabývat až v praktickém oddíle.

---

42 RAE (2001): *che*. En: RAE (dirs.). *Diccionario de la Real Academia Española*. 22^a edición. Madrid.

43 María Fanny OSÁN DE PÉREZ SÁEZ (2006): *¡che!, chehear, checheo*. M. F. Osán de Pérez Sáez (dir.) *Diccionario de americanismos en Salta y Jujuy*, Rep. Arg. Madrid. s. 198

44 Marcos A. MORÍNIGO (1966): *¡CHE!*. En: A. Morínigo (dir.). *Diccionario manual de americanismos*. Buenos Aires. s. 181-182.

V bakalářské práci jsme shledali, že existuje několik hypotéz o původu *che*, přičemž některé se jeví jako méně a jiné jako více pravděpodobné. Za pravdě nejbližší jsme potom označili dvě teorie. Teorii o guaranském původu, mezi jejíž obhájce patří např. José Pedro Rona a Virginia Bertolottiová, a teorii o vývoji ze starobylého hispánského *çe*, jejímž hlavním představitelem je Ángel Rosenblat.

Po důkladném prostudování obou hypotéz jsem se přiklonila k druhé alternativě a slabiny, na které Rona a Bertolottiová v souvislosti s touto teorií poukazovali, jsem se snažila co nejuvěrohodnějším způsobem analyzovat a jejich tvrzení vyvrátit, ať už na základě úvah Ángela Rosenblata nebo svých vlastních.

Aby bylo možné ověřit, že zvukomalebné *che* vzniklo prodloužením klasického *çe* (vyslovovaného [tse]) a že se jedná o výraz příbuzný s *xe* (čteno [če]) valencijským, bylo třeba prokázat, že:

1. *çe* mohlo dát [če] a nemuselo nutně vyústit v [θe] nebo [se];
2. nelze ztotožňovat guaranské *che* [še] jako výraz zdvořilosti s *che* rioplatenským, které se používá v intimním a neformálním styku;
3. guaranské *che* plní funkci přivlastňovacího zájmena pro 1. os. sg. nemohlo zapříčinit vznik *che* ve funkci diskurzivní částice sloužící k přivolání druhé osoby nebo k upoutání její pozornosti (což je ale charakteristické pro *çe*);
4. nejdříve existovalo rioplatenské *che* a nikoliv guaranské, a tudíž rioplatenské *che* nemohlo vzniknout z *che* guaranského;
5. existují interjekce a zvukomalebná slova, která se postupně začala používat jako substantiva ve vokativu a později jako diskurzivní částice.

Všechna tato kritéria byla analyzována a byla potvrzena jejich platnost. Na jejich základě pak bylo možné definovat *che* nejdříve jako onomatopoickou interjekci, jež se vyvinula z hispánského *çe*. S tímto starobylým výrazem se *che* shoduje ve svých funkcích, tj. jedná se o citoslovce údivu nebo o interjekce, které umožňují mluvčímu přivolat jinou osobu či upoutat její pozornost. Ve své podstatě plní tedy i úlohu vokativu, jež je frekventovaným prostředkem komunikace v běžném každodenním styku. Dalo by se tedy shrnout, že interjekce se vyvinula v nominální kategorii schopnou plnit vokativní a současně diskurzivní funkce. Můžeme tedy hovořit o procesu gramatikalizace a diskurzivizace?

4.3. Interjekce jako diskurzivní částice

Budeme-li sledovat výše načrtnutou křivku vývoje *che* a srovnáme-li ji s trojúhelníkovým modelem procesu jazykové změny, jež navrhl Francisco Ocampo (2006, viz zde oddíl 1.5.1.1), mohli bychom dojít k rozličným závěrům:

- a. u interjekce *che* nejdříve došlo ke gramatikalizaci (tj. desémantizaci), poté k degramatikalizaci (resp. opětovné lexikalizaci) na nominální kategorii schopnou zastupovat funkce vokativu a konečně k diskurzivizaci;
- b. určité interjekce jsou samy o sobě schopny plnit vokativní funkce, tudíž nemusely nutně projít procesem gramatikalizace a následné lexikalizace, ale mohly být přímo pragmatikalizovány (resp. diskurzivizovány).

Ani jeden z těchto závěrů se mi ale nezdá pravděpodobný a hned vysvětlím proč. Zprvé, pokud původní funkcí námi zvoleného výrazu bylo (už u *çe*) upoutat pozornost nebo vyjádřit údiv, tento „význam“ byl zachován i u dnešního *che*, a tudíž nemohlo dojít k desémantizaci. Zadruhé, má výraz *che* skutečně nějaký vlastní obsah, **význam**, nebo se jedná o významově prázdné slovo, které ale plní důležité funkce v rámci diskurzu, jako např. poutat pozornost potenciálního posluchače? A zatřetí, pokud tedy *che* nemá vlastní význam, ale je důležitou diskurzivní částicí, nemohlo dojít spíše k opačnému procesu, tj. že diskurzivní ukazatel *che* byl *rekodifikován*⁴⁵ jako citoslovce a takto se promítl do lexikonu?

Téma interjekcí a jejich funkcí je poměrně komplikované a bylo rozpracováno již několika autory, mezi kterými vynikají např. Ángel López García a Julio Calvo Pérez (citováni v Gallardo 1996: 10) a kteří došli v podstatě ke stejnému závěru. Říkají, že interjekce mají nulovou konceptuální hodnotu, a tudíž minimální význam na úrovni langue, ale nabývají nepostradatelného významu v rámci kontextu, jejich hodnota se tedy projevuje v parole. S tím úzce souvisí názor Calva (citovaný Gallardovou tamtéž), se kterým se plně identifikuji, jež navrhuje, aby byly primární, původní citoslovce nazírány především z perspektivy pragmatické, neboť se jedná o zvukové jednotky: „*que se proyectan desde el mundo a la lengua.*“ Tímto by tedy bylo možno ospravedlnit hypotézu, že *che* nejdříve existovalo pouze v mluveném projevu a poté bylo lexikalizováno (či rekodifikováno).

⁴⁵ Používám termín rekodifikace v souladu se schématem jazykové změny dle Ocampo (2006).

Další důležitou osobností, jež se zabývala problematikou interjekcí ve funkci diskurzivních částic (nebo spíše naopak, diskurzivními ukazateli zvukomalebného či expresivního charakteru, které byly lexikalizovány), je José Luis Blas Arroyo. Jeho článek nazvaný „*La interjección como marcador discursivo: el caso de eh,*“ publikovaný v XI. svazku Anuario de Lingüística Hispánica v roce 1995, je věnován teoretickým i praktickým problémům studia interjekcí v rámci diskurzu. Ačkoli je práce zaměřena na konkrétní výraz *eh*, jeho poznatky jsou aplikovatelné na širší spektrum citoslovcí, včetně „našeho“ *che*.

Blas (1995: 87) v úvodu připomíná slova Schiffrinové (1987), která hovoří o dvou druzích konverzačních markerů; prvním z nich je skupina ukazatelů, jež mají vlastní referenční, sémantický či denotativní význam. Jejich použití pak naznačuje, jakým způsobem jsou myšlenky a nové informace v diskurzu uspořádány, a hovoříme spíše o textové úrovni. Naopak funkce ukazatelů postrádajících vlastní konceptuální význam se projevují spíše na úrovni interakce. Tyto markery usnadňují komunikaci mezi oběma (či všemi) účastníky diskurzu a naznačují jejich vzájemný vztah.

Interjekce by tak přirozeně spadaly do druhé z těchto kategorií, neboť, jak jsme viděli, nemají vlastní význam. Stejně tak by tomu bylo i v případě *che*. Blas (1995: 90-92) si dále ještě pokládá otázku, zda by nebylo možné určité jazykové jednotky označit za citoslovce a současně za markery, tj. zda nelze citoslovce přímo označit za diskurzivní částice. Tuto domněnku pak konfrontuje s některými tvrzeními Schiffrinové (1987) a Goffmana (1981), jako např. že citoslovce i markery vykazují vysokou míru syntaktické autonomie, bývají intonačně zdůrazněny a odděleny apod., a na jejich základě ji označí za pravděpodobnou. I pro nás je tato teorie zajímavá, neboť ospravedlňuje naši hypotézu, že nejdříve existovalo *che* jako diskurzivní ukazatel a až poté bylo rekonstruováno a ukotveno v lexikonu jako interjekce.

Pro *che*, stejně jako pro *eh*, platí i Blasova (1995: 96) slova, že námi zvolená jazyková jednotka je: „*Una señal interlocutiva, que apela explícitamente o implícitamente al interlocutor, y a través de la cual el hablante marca su actitud hacia determinadas unidades del habla, así como hacia sus relaciones con los demás participantes en la interacción.*“ S tímto souvisí i polyfunkční charakter těchto konverzačních ukazatelů.

Z výše uvedeného vyplývá, že můžeme rozeznat více „druhů“ *che*, resp. můžeme rozlišit několik různých významů, kterých *che* v dané komunikační situaci nabývá:

1. **Apelová funkce:** tímto druhem *che* se snažíme posluchače nějakým způsobem ovlivnit, přimět ho, aby něco vykonal, aby nám věnoval pozornost apod. Můžeme dále rozlišit *che* explicitní, kterým druhou osobu oslovujeme přímo, jedná se tedy konkrétně o *che* vokativní. Implicitní *che* pak nepřímo nabádá posluchače, aby reagoval. Následující příklady jsem čerpala z vlastních konverzací vedených s 34letou ženou z nižší společenské vrstvy, která vykazovala nejvyšší míru rozmanitosti použití *che*. V příkladu 1 hovoříme o explicitním a v příkladu 2 o implicitním apelu.

(1) *Che, Julio, te quería preguntar una cosa.*

(2) *Pero miráá, estás mojando toda la nena, che.* (Naznačuje druhé osobě, aby změnila své chování, které považuje za nevhodné. Sekundárně je vyjádřen i negativní postoj vůči dosavadnímu chování dotyčného.)

2. **Modální funkce:** jak bylo možno si povšimnout již u předchozího příkladu, prostřednictvím *che* lze vyjádřit postoj jednak k tomu, co se říká, jednak i k chování jiného účastníka rozhovoru. Příklady 3 a 4 byly pořízeny na tržnici v městečku San Ignacio za velmi horkého počasí, padesátiletý muž z Buenos Aires, příslušník střední třídy v prvním případě hodnotí zboží vystavené v jednom stánku a v druhém případě si sám pro sebe stěžuje na parné počasí, modální charakter *che* je tedy evidentní.

(3) *Qué bueno, che.*

(4) *Qué calor, che.*

3. **Relační funkce:** *che* může v neposlední řadě také signalizovat vztah mezi mluvčím a posluchačem, indikovat sociální status a naznačovat sociální hierarchii. Jak později doložíme na výpovědích vybraných respondentů, *che* bývá téměř výhradně používáno mezi přáteli či v uvolněném přátelském prostředí. Ačkoli výskyt v obchodním styku je dokumentován, vždy platí, že dotyčné osoby se dobře znají, je tedy nemyslitelné, aby bylo *che* aplikováno v profesionálním styku s osobou neznámou. Nejčastějším příkladem je kombinace *che* a dalšího ukazatele důvěrného styku, *boludo*:

(5) *Che, boludo, ¿me ayudas?*

Je na místě ještě zdůraznit, jak jsme viděli na příkladu č. 2, že *che* se nevyskytuje pouze v kladném významu, to jest výhradně za příjemných okolností. V určitém kontextu může být použito také v situacích konfliktivního charakteru, přičemž přítomnost tohoto markeru slouží nejen k signalizaci vztahu mezi mluvčím a posluchačem, ale i k vyjádření negativní emoce, např. rezignace, výčitky, hněvu apod.

Blas Arroyo (1995: 104-106) dále rekapituluje problematiku kvalitativní analýzy *eh* a rozlišuje tři situace, v nichž se objevuje tento interjekční ukazatel. Těmi jsou: *actos de habla, competitivos y conflictivos (consejos, amenazas, órdenes, advertencias...); estrategias de modalización; secuencias interaccionales ritualizadas (despedidas, agradecimientos)*. Tyto tři kategorie budou inspiračním zdrojem i pro kvalitativní analýzu *che*, ačkoliv se jimi nebudeme striktně řídit a navrhujeme vlastní kritéria.

Doposud jsme tedy měli možnost vidět, jak se chovají interjekce ve funkci diskurzivních ukazatelů, nebo lépe, jak se chovají pragmatické markery interjekčního charakteru, čímž jsme vykompenzovali dluh, který byl zanechán v bakalářské práci. Zanedbali jsme však vlastní úvahu nad tím, zda-li *che* skutečně lze považovat za diskurzivní marker. V této otázce naopak zcela odkazují na svou minulou práci (Vostřáková 2012: 41-42), ve které bylo na základě příslušných kritérií (schopnost interakce, specifická intonace, polyfunkčnost aj.) prokázáno, že u *che* nepochybně můžeme hovořit o plnohodnotném **konverzačním** ukazateli. V následujícím oddíle zrevidujeme přístup k začlenění *che* do systému konverzačních ukazatelů a v závěrečné kapitole ještě představíme problematiku konverzační analýzy *che* ze sociolingvistického hlediska, které bude ale věnována celá praktická část.

4.4. *Che* jako konverzační ukazatel

V souladu s modelem Martínové a Portolése (1999) víme, že konverzační ukazatele lze rozdělit do čtyř kategorií, přičemž první dvě skupiny (CM epistémické a déontické modality) vyjadřují postoj mluvčího k tomu, co se říká či co bylo řečeno. V bakalářské práci jsme uvedli, že *che* nelze přiřadit ani k jedné z těchto kategorií, neboť samostatně nevyjadřuje ani míru jistoty a zřejmosti, ani nevypovídá o tom, zda mluvčí přijímá nebo odmítá, co říká druhý účastník rozhovoru. Tato tvrzení by se ale mohla zdát v rozporu s tím, co jsme uvedli v předchozím oddíle o modální funkci konverzačního ukazatele *che*.

Toto zdání je však klamné, neboť ačkoli *che* skutečně je schopno vyjadřovat postoj, je vždy vázáno kontextově a je pouze prvkem doprovázejícím a emfaticujícím, jinak řečeno, svou přítomností v daném promluvovém úseku zdůrazňuje, posiluje postoj, který je vyjádřen jinými prostředky. Izolované *che* však nikdy neinformuje o postoji mluvčího, například nemůžeme jej použít následujícím způsobem:

(6) *Con este calor, *che, no se puede estudiar.* (Takováto formulace by za jistých okolností byla přípustná, ale neplnila by tak funkci epistémické modality, nahradíme-li *che* za *obviamente* nebo *claro*, rozdíl vyvstane.)

(7) *¿Me acompañas al médico? *Che.* (Zde by v rioplatenštině připadalo spíše v úvahu již zmíněné *dale*, také *obvio*, příp. *claro*. Na příkladu dále vidíme, že autonomní *che* nikdy nemůže přímo odpovídat na otázku.)

Z výše uvedeného tedy jednoznačně vyplývá, že *che* nemůžeme přiřadit ke konverzačním ukazatelům epistémické ani déontické modality, čímž je potvrzen i závěr, ke kterému jsme došli v bakalářské práci. Zbývají tedy ještě dvě kategorie (uk. emfatické funkce⁴⁶ a metadiskurzivní konverzační ukazatelé), přičemž aby bylo možné *che* považovat za marker, musí být přiřaditelné alespoň k jedné z těchto tříd.

Ukazatelé emfatické funkce mají za úkol informovat o vzájemném vztahu účastníků dialogu. Jak jsme měli možnost vidět v oddíle 4.3 na příkladu 5, výraz *che* tuto schopnost nepochybně má a jednou z jeho hlavních schopností je signalizovat míru intimity vztahu mezi mluvčím a posluchačem. Víme také, že ve formálním styku s neznámou osobou se *che* zpravidla nevyskytuje, ačkoli časový úsek mezi seznámením a prvním použitím *che* je relativní. Od prvního stisku ruky k prvnímu použití *che* může uplynout pouze několik minut nebo naopak několik týdnů, to je však záležitost intersubjektivní a závisí na několika rozdílných faktorech (sociální status a role účastníků, věkový rozdíl, úroveň vzdělání obou stran apod.). Jisté ale je, že pokud si nějaký novinář dovolí při tiskové konferenci oslovit velvyslance ukazatelem *che*, bude tento projev považován za vysoce nevhodný a vulgární, pokud ale uslyšíme dva velvyslance, kteří se dobře znají, hovořit mezi sebou, není výskyt *che* vyloučen. Toto souvisí i se sociolingvistickým pohledem na *che*, o tom ale budeme hovořit později.

---

46 Domnívám se, že dnes již ustálený překlad španělského *enfocadores de alteridad* do češtiny jako uk. emfatické funkce by měl být přehodnocen, neboť ne zcela přesně vystihuje podstatu této kategorie a může být zavádějící. To je ale nad rámec této práce, a proto se nyní spokojíme s tímto termínem.

Poslední skupinou jsou metadiskurzivní ukazatelé, jejichž úlohou je zajišťovat plynulost rozhovoru a jeho logické členění. Nemají žádný vlastní význam a plní především funkci fatickou. Vzhledem k tomu, že tyto ukazatele lze zpravidla přiřadit i k některým z předchozích kategorií, je velmi obtížné u *che* rozeznat hranici mezi jeho použitím v emfatické či v metadiskurzivní funkci. Zpravidla se ale dá říct, že *che* může současně platit jako výplňka, např. aby jiný účastník konverzace nepřebíral dosavadnímu mluvčímu slovo, a také jako indikátor vztahu mezi mluvčím a posluchačem.

(8) *Vamooos, che, sí, acá no.* (Zde například může *che* sloužit jako výplňka, plnit emfatickou funkci a ještě nabádat posluchače k akci.)

I v tomto případě bylo ověřeno tvrzení z bakalářské práce, že *che* je možné začlenit do skupiny konverzačních ukazatelů emfatické funkce a rovněž do skupiny metadiskurzivních konverzačních markerů. U první z těchto dvou tříd jsme rovněž měli možnost si povšimnout jisté afinity mezi mírou intimity vztahu mluvčích a výskytem *che*, což implikuje i důležitost sociologických faktorů. Tento poznatek nám otevírá cestu k sociolingvistickému výzkumu námi zvoleného konverzačního ukazatele.

4.5. *Che* jako sociolingvistický činitel

Pozorujeme-li chování ukazatele *che* v souvislosti se sociologickými faktory, jako jsou zde již vyjmenovaný věk, pohlaví, sociokulturní vrstva, etnikum, případně sociální status a hierarchie a jiné, všimneme si, podobně jako i u jiných diskurzivních částic, jistých rozdílů. Tento fenomén jsem již nastínila v bakalářské práci, kde jsem na základě argentinských telenovel odhalila jisté odlišnosti mezi frekvencí výskytu *che* a jednotlivými společenskými třídami a věkovými kategoriemi.

Vzhledem k tomu, že se jednalo pouze o výzkum sekundární, který nebyl hlavním předmětem zmíněné práce, nebylo možné výsledky považovat za definitivní, už jen proto, že studie byla prováděna na vzorcích izolovaných z uměle vytvořeného dialogu. Toto rychlé mapování situace však pomohlo formulovat hypotézu, že společensky nižší vrstvy používají *che* častěji než vrstvy vyšší, případně že u starší generace a naopak i u mládeže se *che* vyskytuje řidčeji než v mluvě osob v produktivním věku. V této práci se zaměřím především na sociokulturní kritérium a provedu analýzu *che* na základě vzorků získaných přímo v argentinské metropoli Buenos Aires, eventuálně i v jiných oblastech Argentiny.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

1. Faktické údaje o výzkumu

Projekt výzkumu zaměřeného na konverzační analýzu ukazatele *che* v rioplatenské španělštině ze sociolingvistické perspektivy (sestavený pro účely mé diplomové práce Mgr. Miroslavou Aurovou, Ph.D.) byl předložen k posouzení na Oddělení pro zahraniční vztahy Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích a na základě řádného výběrového řízení bylo děkanem prof. PaedDr. Vladimírem Papouškem, CSc. vydáno rozhodnutí na podporu mobility, jež je financována z dotací MŠMT v rámci Institucionálního rozvojového plánu pro rok 2014.

Cílem projektu je sociolingvistická analýza používání konverzačního ukazatele *che* v rioplatenské španělštině **in situ**, tj. přímo na území regionu Río de la Plata. Za nejvhodnější místo výzkumu (vzhledem k centrálnímu postavení vůči dané jazykové komunitě a k sociální diverzitě) bylo zvoleno hlavní město Argentiny, Buenos Aires. Projekt je z argentinské strany zaštitěn Universidad Nacional de San Martín, Buenos Aires, přičemž role argentinské vedoucí se ujala Dr. Gabriela Leighton, ředitelka Centro para el Estudio de Lenguas.

Součástí tříměsíčního výzkumu, který navazuje na mou bakalářskou práci *Konverzační ukazatelé v rioplatenské španělštině* (2012), je teoretická příprava související s problémem sběru a zpracování přirozených jazykových dat, stanovení metody sběru jazykového materiálu, definování obtíží, ke kterým při této činnosti dochází v souvislosti s daným konverzačním ukazatelem, a následná kvalitativní analýza doplněná o kvantitativní náhled na chování *che* vzhledem k vybraným sociologickým faktorům.

Projekt byl dále podpořen a částečně veden dalšími odborníky, jako například Mg. Roxanou Bassovou (Universidad Nacional de San Martín), Lic. Alejandrem Renatem (mj. Universidad de Buenos Aires), Dr. Andreou Menegottovou (mj. Universidad del Mar del Plata) apod. Všichni tito jazykovědci se podíleli na realizaci projektu svými připomínkami a názory, stejně jako poskytli ke konzultaci výsledky své dosavadní práce, jež nějakým způsobem mohly přispět k rozvoji projektu.

2. Metodologické problémy

Sociolingvistický výzkum zaměřený na lexikální⁴⁷ stránku jazyka s sebou přináší četná úskalí, která v určitých ohledech činí efektivní práci v terénu téměř neuskutečnitelnou. Na rozdíl od studia zaměřeného na zvukovou stránku řeči, při kterém si lingvista velmi často (avšak samozřejmě nikoliv vždy, to záleží na konkrétním předmětu výzkumu) vystačí pouze s tím, že pozorovaná osoba jednoduše hovoří nebo čte, sběr dat zacílených na studium chování určité diskurzivní částice se komplikuje. Je to zejména proto, že zvolená jazyková jednotka se v hovoru nemusí vyskytnout nebo je velmi obtížné mluvčího podnítit, aby ji aplikoval. Přitom pokud nalezneme účinnou techniku, jak tohoto dosáhnout, uměle zasahujeme do dialogu a řídíme ho, čímž narušujeme průběh spontánní komunikace, jež je ale pro nás stěžejní.

Mohli bychom namítnout, že (nejen) u diskurzivních částic je, stejně jako výskyt, důležitý i jejich nevýskyt. To je samozřejmě pravda a jsme si toho plně vědomi. Problém ale nastává ve chvíli, kdy mluvčí po dobu pozorování námi zkoumanou jednotku nepoužije, ačkoli za jiných okolností ji používá pravidelně. To může být dílem náhody anebo důsledkem pozorovatelského paradoxu. V obou případech nám může prospět komunikaci řídit, tj. „nadhazovat“ témata, která by mohla být spouštěcím mechanismem pro aplikování daného markeru, ale to už opět narušujeme spontánní, nepřipravenou komunikaci a ocitáme se v začarovaném kruhu. U paradoxu pozorovatele nadto dochází k tomu, že pokud je mluvčí informován o nahrávání, bude se pravděpodobně snažit svůj projev vylepšit, čímž ale badatel přichází o relevantní data, tj. vzorky přirozené mluvy. Aby tedy mluvčí hovořil spontánně a používal *vernákulum*, musí badatel použít vhodné techniky, jako například vyvolávat u pozorovaného emocionální reakce a podobně, čímž ale opět narušuje rovnováhu přirozeného dialogu.

Se všemi těmito problémy jsem se musela potýkat při získávání vzorků rioplatenského *che*. Rozhodla jsem se proto přikročit k metodologické triangulaci a zvolila celkem čtyři metody výzkumu: na jedné straně introspekci a na druhé přímý rozhovor s pozorovaným, (pasivní) účast při skupinovém sezení i anonymní pozorování.

---

47 Ačkoli mluvíme o jednotkách diskurzivních, používám termín lexikální, neboť námi zvolená konverzační částice (stejně jako i většina dalších) je ukotvena v lexikonu španělštiny. Tímto způsobem se také snažím poukázat na rozdíly sociolingvistického výzkumu dle různých jazykových rovin.

3. Introspekce

V bakalářské práci jsem na základě zde již zmíněného předběžného výzkumu měla možnost zformulovat otázku, zda lze považovat nižší výskyt *che* u nejmladší věkové kategorie za důkaz úpadku popularity tohoto konverzačního ukazatele v současnosti. Tato otázka mne přivedla na myšlenku, zda by nebylo vhodné náhodně vybrat některé z informátorů a přímo se jich zeptat na vlastní zkušenosti s použitím *che*. Na následujících stranách představuji ty nejzajímavější a z mého pohledu nejpřínosnější postřehy, ke kterým rovněž poskytnu i náležitý komentář. Otázky, které byly mluvčím pokládány, se vztahovaly především k četnosti a způsobu použití a rovněž k jejich osobnímu postoji vůči markeru *che*. Aby byl zachován sociolingvistický ráz studia, uvádím u dotyčných informátorů jejich věk a povolání, přičemž kritéria klasifikace podle sociální stratifikace budou ale podrobně rozepsána a představena až v oddíle 4.3. U respondentů, s výjimkou příslušníků akademické obce Universidad Nacional de San Martín (dále jen UNSAM), bude zachována anonymita.

Za základní zdroj informací považuji rozhovor, který jsem měla možnost vést s Mg. Roxanou Bassovou (orig. Basso), šedesátiletou rodačkou z Buenos Aires, profesorkou fonetiky a členkou Centro para el Estudio de Lenguas (CePEL) na UNSAM. Zhruba půlhodinový rozhovor přinesl nedocenitelné postřehy a informace, které se dotýkají nejen samotné introspekce, ale rovněž i kvalitativního výzkumu *che*. Následující odstavce budou věnovány ryze poznatkům získaným právě z tohoto rozhovoru, který se uskutečnil přímo v kanceláři CePEL.

Bassová nejprve hovoří o frekvenci a okolnostech použití *che* v minulých letech a desetiletích a uvádí, že před třiceti, čtyřiceti až padesáti lety se *che* užívalo hojně. Připomíná, že frekvence užití tohoto markeru byla tak vysoká, že mnozí komikové (například José Marrone a Alberto Olmedo) v zábavných pořadech záměrně nadužívali tohoto jazykového prostředku, aby demonstrovali jeho redundanci v mluvě Argentinců.

V další fázi tato lingvistka hovoří o svém vlastním postoji vůči *che* a zmiňuje i postoj Dr. Gabriely Leighton, ředitelky CePEL a argentinské vedoucí mého výzkumného projektu. Uvádí: „*Gabriela lo usa, porque ella nació en el sur, y los padres viven unos cien kilómetros de acá. Entonces ella usa el che, yo creo que todos no lo usan. A MÍ no me gusta. Pero dependerá.*“ Z této výpovědi můžeme čerpat hned

několik důležitých poznatků. Zaprvé, že osoby, které se narodily či žijí mimo hlavní město Argentiny (ať již na jihu země nebo na předměstí), zpravidla používají *che* častěji, než je tomu v současnosti u obyvatel Buenos Aires. Zadruhé, že nelze říci, že *che* používají všichni členové vybrané jazykové komunity, ale že existují lidé s vysokým vzděláním, kteří *che* používají intenzivně; zde by ovšem bylo na místě ještě jasně vymežit, zda nepoužívat znamená nikdy nevyslovit nebo pouze neaplikovat pravidelně. A zatřetí, že u rodilých obyvatel Buenos Aires může být pohlíženo na *che* s nevolí a nelibostí. Tuto otázku však necháme ještě otevřenou.

Roxana dále navazuje na vyprávění o zábavných pořadech a poskytuje další zajímavou informaci, když říká: „*Entonces había dos cómicos, muy famosos, uno era Alberto Olmedo y otro más, que no me acuerdo cómo se llamaba, que estaban en un traje y muy engominados, como si fueran un poco compadritos. Y decían: '¿Qué tal, cheee, cómo estás?' Y hablaban así. Pero eso es antiguo, y sí se hacían los copetudos, de la clase alta. Entonces: 'Qué tal cheee, me acuerdo que cuando no sé cuánto. ¿cheee.' Y era todo cheee y qué sé yo, entonces puede ser que si uno se fija en las películas, viejas, se usa mucho. Yo me acuerdo de las películas, pero no es algo que yo use.*“ Zde si můžeme všimnout, že dotazovaná opět zdůrazňuje, že sama *che* nepoužívá, ale další důležitý poznatek vyplývá z tučně zvýrazněného úseku, tj. že *che* bylo projevem určité vznešenosti a příslušnosti k vyšší společenské třídě.

Vrátíme-li se ale k hodnocení *che* ze subjektivního hlediska, Bassová ještě dodává: „*A mí me molesta. Mi hermana está casada con alguien que vive en el norte en la provincia de Buenos Aires y cuando él viene a casa: '¿Qué hacés, che?' Es de campo, del norte de la provincia de Buenos Aires. Gabriela sería de la provincia de Buenos Aires en este momento, entonces Gabriela usa el che, pero.. y a mí me suena simpático, porque tiene un modo de hablar muy dulce: '¿Qué tal chee, cómo estás?' (VOZ DULCE) pero me llama la atención. Yo no lo uso.*“ Tímto tvrzením zdůrazňuje, že v souvislosti s použitím námi studovaného markeru je též velmi důležité vzít v úvahu intonaci, což nám umožní posoudit, jakou stylistickou funkci *che* plní.

U funkcí *che* ještě zůstaneme. Hovořila jsem s Roxanou na téma distribuce, respektive pozice *che* v rámci konverzace a v rámci daného promluvového úseku a potvrdila jsem si všeobecně známou pravdu, že *che* v iniciální pozici plní víceméně

výhradně funkce vokativní nebo apelativní. Bassová uvádí dva příklady, prvním z nich je: '*¡Che, vení paracá!*', který je dle mého názoru prostředkem spíše apelativním až imperativním, což dokládá následující citace: „*Tenés que ver la función, porque si vas a decirlo como mi amiga: 'Che, vení paracá,' vas a dar una orden. A mí no me gusta el che precisamente porque a mí me parece que me están dando una orden.*“ Druhým pak je: '*¡Che, Roxana! Te están llamando,*' jenž naopak plní funkce vokativu, ačkoliv zde se může jednat o případ ambivalentní a záleželo by na kontextu a intonaci. Bassová ještě dodává, že se jedná o ukazatele, který v úvodní pozici slouží k upoutání pozornosti, přičemž v této funkci se může vyskytnout i zcela izolovaně: *¡Che!*

Hledat *che* ve středové pozici je poměrně obtížné, mluvíme-li o určitém promluvovém úseku. Budeme-li hovořit o průběhu celkové konverzace, může nastat situace, ve které se *che* vyskytne uprostřed, jako například: „*A veces, cuando estás discutiendo: 'Y bueno, che. Ya te dije.' O sea, que ya no es el comienzo: 'Y bueno, che.' Como diciendo: '¿Vos querés todo? ¿Que querés que te diga?' 'Y bueno che. Vos qué querés, che.' Eso estás en medio de la conversación. Y después de una pregunta: '¿Qué te parece, che?' Una cosa es: 'Che, Roxana' y otra: '¿Qué te parece, che?'*“

Che v závěrečné části úseku i konverzace je pak zase o něco častější, než v umístění středovém a velmi často je nositelem (negativního) postoje vůči předcházející části výpovědi a také vůči jednání jiné osoby, k němuž se daná výpověď vztahuje: '*Qué mal te portaste, chee.*' Takto například mluvčí zdůrazňuje nelibost vyjádřenou předcházející částí úseku vůči chování posluchače a současně zastupuje direktivní funkci, která nabádá dotyčnou osobu, aby se nad svým chováním zamyslela a do budoucna ho změnila. Nadto, jak dodává Bassová, je i použití v této pozici vokativním činitelem, neboť ho lze nahradit konkrétním vlastním jménem: „*Qué mal te portaste, chee : Qué mal te portaste, Susana.' Es como vocativo.*“

Dovolím si ještě interpretovat dvě připomínky této lingvistky k tématu. První z nich souvisí s použitím *che* v závislosti na centrální a periferní zóně teritoria rioplatenštiny. Jak jsme si mohli povšimnout, Bassová považuje za přirozené, pokud se *che* vyskytuje s vyšší frekvencí u mluvčích, kteří nepocházejí z Buenos Aires. Zeptala jsem se tedy Roxany (tj. původní obyvatelky Capital Federal), zda se domnívá, že *che* je v porteňské španělštině na ústupu, zatímco v ostatních zónách přetrvává.

Obdržela jsem souhlasnou odpověď, která byla doplněna ještě o následující, nesmírně důležitou informaci, jež mne utvrdila ve správnosti definice rioplatenštiny: „*La forma de hablar de los uruguayos es la que teníamos nosotros hace cuarenta años atrás. Pero nosotros después evolucionamos, ellos no, son más conservadores, me parece.*“

Poslední postřehy souvisí se samotnými sociologickými faktory. Ačkoli Bassová na jedné straně hovoří o prestiži *che* v minulých desetiletích, říká, že v současnosti je tendence spíše opačná, tj. že vyšší třída *che* příliš nepoužívá. Problém spočívá v tom, že Roxana (stejně jako ostatní členové CePEL), rozumí pod pojmem vysoká společenská třída koncept závislý na úrovni vzdělání a nikoliv na materiálním bohatství, což by ale odpovídalo zde již zmíněným sociolingvistickým kritériím skupiny Val.Es.Co. Pro ekonomicky silnější obyvatele pak uvádí termín *nuevo rico*:⁴⁸ „*Gente de dinero eso no es clase alta. Nuevo rico. Eso es nuevo rico. Nosotros decimos nuevos ricos. Pero no saben hablar.*“ V souvislosti s termínem *nuevo rico* pak ale uvádí, že takto vymezená skupina mluvčích naopak *che* pravděpodobně bude užívat poměrně často, především jako symbol sounáležitosti a přátelství mezi jejími členy.

S ohledem na pohlaví se Bassová domnívá, že muži *che* užívají častěji než ženy, což ilustruje ještě několika příklady, které nám mohou pomoci v kvalitativní analýze. Prvním z nich je případ 58letého muže žijícího v bohatší rezidenční čtvrti, který *che* používá ve spojení s markerem *mirá*: „*Sí, los hombres lo usan más. Ahora me acuerdo de alguien que vive en Devoto y dice: 'Che, mirá, tal cosa.' Este es un muchacho de 58 años.*“ A dále hovoří ještě o jednom způsobu aplikace *che*, který je vlastní především mužům: „*Los hombres lo usan así. Por ejemplo un hombre se dirige a una señorita bonita. Entonces te trata así, con una sonrisa te dice: 'Chee, te acordaste de preguntarle a Fulano tal cosa. Porque tendrías que haber hecho eso y no lo hiciste.' Por ahí a él no le gusta esa cosa. Pero él es un caballero, entonces te dice: 'Che...' Che con una sonrisa. Los hombres lo usan así.*“

Shrneme-li nyní dosavadní poznatky o námi studovaném markeru podle Roxany Bassové, *che* se v hlavním městě používá řídkěji než ve zbytku rioplatenské jazykové komunity a historicky byl jeho výskyt četnější než v současnosti. Muži používají *che* častěji než ženy a je důležité rozlišovat několik druhů *che* v souladu s funkcemi

---

48 RAE (2001): *nuevo rico*. En: DRAE 22^a ed.: „*Persona que se ha enriquecido bruscamente y que hace ostentación de su dinero, y frecuentemente deja ver su incultura y tosquedad.*“

a stylistickou platností. Jistá korelace mezi rozdílnou frekvencí *che* a společenskými třídami není vyloučena, ačkoliv je pravděpodobnější, že četnost užití souvisí spíše s postojem jednotlivých mluvčích vůči danému konverzačnímu ukazateli. Pokud ho považují za formu tzv. „*tratamiento de cariño*“ a mají k *che* kladný postoj, lze očekávat vyšší výskyt, pokud ho považují za vulgarismus nebo za imperativní diskurzivní částici, lze naopak předpokládat výskyt minimální nebo nulový. Zdálo by se tedy, že použití *che* **není ani zdaleka tolik otázkou sociální stratifikace z pohledu společenských vrstev, ale spíše dialektálního, tj. horizontálního charakteru** (centrum - periferie : hl. m. Buenos Aires - provincie, zbytek Argentiny a Uruguay) **nebo** (a to možná ještě pravděpodobněji) **záležitostí idiolektální, což samozřejmě předpokládá fúzi či průnik sociálních, geografických, temporálních i stylistických kritérií** (vzpomeňme Ronův model).

Doposud jsme měli možnost zhodnotit postoj odborníka na jazyk. Podívejme se nyní na to, co si o *che* myslí i běžní uživatelé rioplatenštiny. U osob, které souhlasily s uvedením svého vlastního jména, používáme pravé křestní jméno. V ostatních případech budou použity pseudonymy.

Victorie a Fernanda jsem se zeptala, zda si myslí, že používání *che* je na ústupu oproti předchozím letům. Victorie, třicetiletá rodačka z Buenos Aires, sekretářka a tajemnice významné výrobní firmy, mi sdělila, že se domnívá, že *che* se skutečně používá v o něco menší míře, než tomu bylo dříve, ale že i přesto se tohoto markeru užívá hojně. Fernando, třicetiletý velmi úspěšný podnikatel a rodilý obyvatel Buenos Aires, mi tento výrok potvrdil a ještě dodal jednu metodologicky zajímavou informaci (tučně zvýrazněná): „*Es que claro, la gente nunca te va a decir o llamar 'che' si no te conoce, más si sos extranjera. También existe 'che' de trato íntimo que igual pocas veces escucharás, se da entre familia etcetera y eso incluso en las clases más altas. Pero se usa mucho. Mejor observar sin que la gente lo sepa.*“ Z této výpovědi můžeme extrahovat hned několik nesmírně důležitých poznatků: Zaprvé, že *che* se užívá hojně; zadruhé, že se vyskytuje i v mluvě osob z vysokých společenských vrstev v intimním a rodinném styku. Zatřetí, že je nepravděpodobné, že se *che* vyskytne ve styku dvou sobě neznámých osob (a zejména pokud jedna z nich není rodilou mluvčí rioplatenštiny), a proto je nanejvýš vhodné využívat metody anonymního výzkumu.

Zajímala jsem se také o otázku subjektivního postoje vůči *che* v závislosti na geografickém kritériu. V jednoznačné opozici stojí názor Pamelý a Cristiny. Cristina je osmadvacetiletá rodilá obyvatelka Buenos Aires s nedostudovanou vysokou školou a pracující v call centru. Tato respondentka mi na otázku, jaký má názor na používání *che*, odpověděla jednoznačně: „*A mí che no me gusta, me parece vulgar.*“ Což by mohlo vést ke dvojímu závěru: zaprvé, že jako rodačka z hlavního města „podlehla“ již výše nastíněné tendenci, že v Buenos Aires dochází k úpadku popularity *che*, nebo zadruhé, že jako osoba s vyšším vzděláním (ačkoliv nedokončeným) ho považuje za projev vulgarismu. Oproti tomu Pamela, čtyřiatřicetiletá rodačka z jihu (provincie Santa Cruz) žijící čtyři roky v hlavním městě, kam přišla za prací, a s nižším stupněm vzdělání považuje *che* za výraz přátelství, náklonnosti, tj. za zde již zmíněný láskyplný projev (*tratamiento de cariño*), což přirozeně vede k vysokému výskytu *che*, který opět může záviset na geografickém i stylistickém kritériu.

Dovolím si nyní jednu poznámku s částečně osobním obsahem, kterou nicméně považuji za důležitou. Díky tomu, že s Pamelou jsem v Buenos Aires bydlela v domě se společnými prostory, vyvinul se mezi námi rychle přátelský vztah, který z pohledu normy umožňoval použití *che*, a byla jsem tak ušetřena jakéhosi **paradoxu cizince** a osoby neznámé, o kterém hovoří Fernando. V den, kdy Pamela opouštěla rezidenci, říkala mi: „*Luego, cuando no esté y me necesitás, me decís 'Chee, Pame..' o 'boluda,' viste que acá se dice, es lo mismo como gorda, pero es con cariño, viste, no es nada malo.*“ Tento přátelský projev jasně a výstižně informuje hned o několika jevech. V první řadě z něj plyne emocionálně - stylistická vázanost použití *che*. Vidíme, že *che* se vyskytuje v komunikačních situacích neformálního rázu a v tomto případě se rovněž jedná o láskyplný projev. Zadruhé, původ mluvčí implikuje dialektální, konkr. periferní tendenci. Zatřetí, *che* plní funkci vokativní (poutá pozornost) a současně apelativní (očekává se nějaký direktivní mluvní akt⁴⁹). A začtvrté, *che* může být v určitém kontextu zastupováno, případně doprovázeno markerem *boludo,-a*. Mimo jevy týkající se *che* ještě dále můžeme vyčíst například význam, funkci a použití již uvedeného *boludo* a rovněž můžeme sledovat vysokou frekvenci ukazatele *viste* v rioplatenštině.

---

49 Teorie mluvních aktů Austina a Searla se do teoretické části této studie již nevešla. Vzhledem k tomu, že ale tato práce předpokládá již do jisté míry instruovaného čtenáře, považujeme její předchozí znalost za nezbytnou, tj. znalost teorie mluvních aktů je jistou presupozicí čtenáře této práce.

U osobních zkušeností Pamely s použitím *che* se pozastavím ještě jednou, tentokrát v souvislosti se sociální stratifikací. Tato respondentka díky povaze svého povolání hostesky, promotérky a modelky každodenně přichází do styku s lidmi z různých společenských vrstev. Zeptala jsem se jí tedy, jestli vnímá nějaký rozdíl mezi frekvencí použití *che* u jednotlivých společenských vrstev. Odpověděla mi: „*Che lo dicen todos. Clase baja, media, alta. En la clase alta también se usa mucho y no solamente che, sino también tipo, chabón, bondi. Todas las palabras así. A mí por ejemplo no me gusta hablar así, pero che digo siempre. La única diferencia que puede darse es con clase baja. Pero igual, che lo dicen todos.*“

Poslední dotaz, který jsem Pamele položila, se týkal vztahu dvojice výrazů *che - boludo*. Zeptala jsem se jí, zda se domnívá, že *boludo* se používá více než *che*. Okamžitě, bez sebemenšího zaváhání jsem obdržela kladnou odpověď: „*Síííí. Boludo se dice todo el tiempo por cualquier cosa. Y también: 'Che, boludo.'*“ Z toho vyplývá, že ačkoli mluvčí sama *che* používá hojně, vnímá jistý pokles zájmu o *che* ve prospěch *boludo*, kromě toho, že dodává ještě informaci o souvšskytu těchto dvou jednotek.

Ještě než uzavřu kapitolu věnovanou introspekci, chtěla bych se podrobněji podívat na problematiku úpadku *che* v porteňské španělštině, o které vypovídá odmítavý postoj Bassové a Cristiny i intuice Pamely, ale která visí v jakémisi jazykovědném vzduchoprázdnu, neboť se zakládá na nepříliš reliabilních subjektivních názorech.

Ve zde již několikrát zmíněné publikaci *Lengua y poder* (2004: 50) citují autoři Labraña a Sebastiánová lingvistu Raula Rõmera (původem z ostrova Curaçao), jenž na svých hodinách na Univerzitě v Amsterdamu uvedl, že: „*En el uso de la lengua vale la comparación con la Bolsa, ya que los vocablos se cotizan y su valor sube y baja.*“ A dále pokračuje: „*En el último medio siglo los comunicadores sociales cumplen un papel fundamental en la cotización de las palabras ya que, al recogerlas o desecharlas, las prestigian o desprestigian, según su rating o su propia fama, según su propia imagen.*“

Tento koncept je pro nás velmi zajímavý, neboť by se mohl týkat právě i případu *che*, a propojíme-li toto tvrzení s jiným, které nalezneme již o několik stránek dříve (!) (Labraña-Sebastián 2004: 45), získáme pro nás naprosto nedocenitelnou informaci o pravdivosti našeho přesvědčení (zvýraznění jsou moje): „*Era notorio nuestro uso*

del vocativo che, tan identificador de nuestra nacionalidad que en Centroamérica lo usaban como gentilicio sinónimo de argentino. De ahí el Che Guevara. Últimamente el che se va perdiendo especialmente en los jóvenes en beneficio de otros vocablos como chabón, boludo, loco y sus variantes femeninas usados como vocativos.“

Na základě této výpovědi se můžeme ujistit nejen o tom, že naše percepce poklesu popularity *che* je správná (nebo přinejmenším ji sdílí i jazykovědné authority), ale také o dalších fenoménech, které byly uvedeny v průběhu práce, jako například, že *che* dříve bylo považováno za výraz argentinské národní identity či že úpadek tohoto markeru je kompenzován vyšší mírou použití výrazu *boludo*, *-a* (zde je třeba zmínit, že výrazy *chabón* a *loco* od roku 2004, kdy byla publikace *Lengua y poder* vydána, rovněž ztratily na popularitě, a proto je zde neuvádíme).

Měli jsme tedy možnost vidět, že introspekce je nezanedbatelnou metodou výzkumu, se kterou je nutno počítat i v sociolingvistice, neboť může přinést podněty a v některých případech i závěry či výsledky, bez nichž by se samotná analýza (ať už kvalitativní nebo kvantitativní) a celý výzkum mohl ubírat zcela nesprávným směrem.

Na následujících stranách představím další metody sběru jazykových dat, tj. zisk vzorků konverzačního ukazatele *che*. Popíšu také základní problémy spojené s touto fází výzkumu, které v určitých ohledech téměř až znemožňují jeho zvukové zachycení nahrávacími zařízeními.

V dalších kapitolách se pak budu věnovat kvalitativnímu i kvantitativnímu studiu *che*. Jak již ale vyplynulo z introspekce, korelace mezi rozdílnou frekvencí užití *che* a jednotlivými společenskými třídami nemusí být tak markantní, jak by se mohlo zdát v souvislosti s předběžným výzkumem realizovaným v rámci bakalářské práce na základě telenovel. Pravděpodobnější je jeho dialektální, temporální a idiolektální vázanost. Za těchto okolností by pak mohla být statistická distinkce závislá na socioekonomickém faktoru bezpředmětná.

4. Získávání vzorků a systém zpracování zjištěných dat

Získat přirozený jazykový materiál, jak již bylo několikrát připomenuto, je velmi obtížný úkol. Na rozdíl od laboratorních dat, ukázek získaných z krásné či odborné literatury nebo z psaného (resp. připraveného) diskurzu, jakým jsou televizní pořady nebo debaty, opatřit si vzorky mluveného spontánního dialogu tak, abychom měli možnost později realizovat opakované pozorování, s sebou přináší teoretické, technické i metodické komplikace.

Naznačila jsem, že pro svůj výzkum jsem zvolila kombinaci několika různých metod. O introspekci již byla řeč na předcházejících stránkách. Zde je třeba uvést, že přepis konverzací týkajících se interpretace intuitivních dat byl za účelem snazšího čtení záměrně téměř zcela osvobozen od standardizovaných transkripčních znaků. Pravidla byla zachována pouze u několika jevů, jako je prodloužená samohláska, případně souhláska: *bueeno*; neverbální faktory a intonace: (*VOZ DULCE*); další suprasegmentální prvky, např. důraz: *a MÍ*; tázací a zvolací výpovědi: *¿? ¡!*; nedokončené výpovědi: .... Reprodukce cizí řeči uvnitř citace byla navíc obohacena o jednoduché uvozovky: '*Che*'.

Ponechme ale transkripci ještě na nějakou dobu stranou a podívejme se na další techniky sběru dat. V kapitole č. 2 praktické části jsem uvedla, že kromě introspekce na druhé straně volím i variaci dalších metod, kterými jsou přímý rozhovor s pozorovaným, pasivní či částečně aktivní účast při skupinovém sezení a anonymní pozorování bez zásahu pozorovatele. Anonymní pozorování přitom bylo obecně základní technikou, již jsem zvolila na základě doporučení, která mi byla poskytnuta v souvislosti s paradoxem cizince a osoby neznámé (viz kapitola o introspekci), abych zabránila stylistickému odklonu od *vernákula*. Jako obhajobu pro tuto (obecně empleovanou) techniku si dovoluji citovat Antonia Hidalgo a skupinu Val.Es.Co:

„En general, la grabación secreta, con observación participante o sin ella, ha sido la técnica más empleada en la recogida de datos, ya que constituye la forma más eficaz de obtención del español coloquial y permite soslayar inconvenientes teóricos tales como la paradoja del observador.“⁵⁰

⁵⁰ Antonio HIDALGO NAVARRO y Grupo Val.Es.Co (2005): „*La transcripción de un corpus de lengua hablada.*“ En: II Coloquio Internacional del EDICE. San José de Costarica: EDICE. s. 276.

Pokud jde o zaznamenávání dat, byly použity dvě techniky: nahrávky a poznámky. Možnost použití poznámek jako relevantního způsobu záznamu jazykového materiálu zde obhajovat nebudeme, protože tato problematika byla vysvětlena již v kapitole 2.5. teoretického oddílu. Podívejme se ale na konkrétní důvody, proč bylo nutné tuto metodu zachycování dat aplikovat i v případě námi studovaného konverzačního ukazatele *che*.

4.1. Problémy se zachycením *che*

První problém, se kterým se u *che* setkáváme, vyplývá už z jeho primární funkce, tj. funkce vokativní resp. apelativní, a také/tudíž z jeho frekventovaného výskytu v absolutní iniciální pozici. Vezmeme-li totiž v úvahu, že pozorovatel nejdříve musí nějakým způsobem analyzovat situaci a vybrat potenciálního informátora, ať už podle kritérií sociologických nebo přímo podle hodnot mluveného projevu dané osoby, zpravidla hned první vzorek nebo vzorky mu uniknou v tom smyslu, že nebudou zachyceny nahrávacím zařízením. Tyto vzorky však nejsou méně relevantní než vzorky nahrané v pokročilejší fázi daného komunikačního aktu zejména proto, že iniciální pozice *che* je jednou z nejcharakterističtějších. To samozřejmě souvisí i s vokativní funkcí: pokud chci upoutat pozornost potenciálního posluchače, nejprve ho oslovím, přivolám a teprve pak na něj začnu hovořit - nikoliv naopak. Tento zdánlivě banální poznatek je velmi cenný, neboť vysvětluje, proč je iniciální *Che* tak obtížné zachytit.

Zůstaneme-li ale u problematiky distribuce *che* v rámci (roz)hovoru, ke komplikacím nedochází pouze v případě iniciální, ale rovněž i absolutní závěrečné pozice. Skutečnost je totiž taková, že pokud se rozhodneme ukončit nahrávací proces po určitém časovém úseku, který jsme si předem stanovili, přitom vlastní hovor ještě neskonal, zcela logicky jsme neměli možnost zachytit závěr interakce. Na tento jev poukazuje i Labov (1972), když říká, že nejlepší vzorky by bylo možné získat ve chvíli, kdy pozorovatel již sklídl nahrávací zařízení a loučí se s pozorovaným (viz odd. 2.5.1). U anonymních nahrávání zaznamenávaných na diktafon nebo jiné zařízení malého rozměru můžeme zcela jednoduše ponechat nahrávání zapnuté, dokud se za námi nezavřou dveře. Tato metoda však není řešením pro anonymní pozorování bez účasti pozorovatele, neboť zkoumané osoby mohou v hovoru pokračovat i několik hodin poté, kdy badatel již „pozorovatelnou“ musel z časových či metodologických důvodů opustit.

Ideální situace tedy nastává, pokud se konverzační ukazatel vyskytne uvnitř konverzace. Středová pozice u *che* však není tak frekventovaná jako pozice iniciální a finální a ani přesně nevystihuje jeho funkce. Paradoxem je, že tím, že interní výskyt lze zachytit poměrně snadno, mohlo by se zdát, že středové *che* je frekventovanější než ve zbylých pozicích. Nicméně opak je pravdou.

Rozhovor s Roxanou Bassovou (ač to nebylo respondentčinou intencí) mne přivedl na myšlenku, že ale není středová pozice jako středová pozice, jinými slovy, že je nutné rozlišovat mezi interní pozicí v rámci konverzace a v rámci repliky. S přihlédnutím k tomuto kritériu si totiž můžeme povšimnout, že v průběhu konverzace je výskyt repliky obsahující *che* běžný, zatímco výskyt *che* uvnitř daného úseku je vzácný. V interních replikách konverzace se pak *che* opět vyskytuje buď v iniciální pozici (označující například změnu tématu) nebo v pozici finální (označující zpravidla postoj). O tomto však budu podrobněji hovořit v kapitole věnované kvalitativní analýze.

Shrňme-li ale dosavadní poznatky související s distribucí *che*, je přirozené, že v důsledku iniciální a finální pozice je velmi obtížné zachytit výskyty nahrávacím zařízením. V těchto situacích jsme pak nuceni výskyt zaznamenat písemně se všemi kvalitativními rysy a co nejpodrobněji si poznamenat také sociologické a kontextové faktory, které mohou být důležité pro realizaci komplexní analýzy. Je třeba také alespoň přibližně zapsat, jak dlouhý byl promluvový úsek, ve kterém jsme vzorek identifikovali, aby mohl být proveden relevantní kvantitativní rozbor (k času nahrávky je pak nutno přičíst čas písemně zaznamenaného úseku promluvy).

Další komplikací související s povahou *che* je jeho těžko předvídatelný a nepravidelný výskyt. Jsou známy situace, ve kterých je několik výskytů *che* nakumulováno během velmi krátkého (i půlminutového či ještě kratšího) časového úseku, zatímco ve zbytku hovoru (i v intervalu delším než jedna hodina) naopak může být výskyt nulový. Vysvětlení tohoto jevu by pak opět mohlo souviset s apelativní a vokativní funkcí *che*. Pokud mluvčí chce někoho na něco upozornit, případně někoho pobídnout k nějaké (re)akci, postačí mu velmi krátký časový úsek, aby toho dosáhl. V druhé fázi pak může přijít koherentní rozhovor na nějaké téma, u kterého již není třeba poutat něčí pozornost. Další *che* se pak může vyskytnout (opět) až v interně-iniciální pozici se změnou tématu nebo v závěrečné pozici jako nástroj modality.

I v těchto případech pak může být obtížné nahrát tento řetězec výskytů, protože obvykle souvisí s výkonem nějaké práce či činnosti, kdy mluvčí upoutá pozornost posluchače (funkce vokativně-apelativní), dá mu sérii pokynů (funkce direktivní) a pak celá interakce skončí nebo se rozvine v běžný rozhovor. Také tuto charakteristiku zhodnotíme v kvalitativní analýze a uvedeme příslušný příklad. Na tomto místě se ale spokojíme s konstatováním, že i v takovýchto situacích si musí pozorovatel často vystačit pouze s „tužkou a papírem“ a zaznamenat komunikaci písemně.

Při výzkumu *che* existuje ještě celá řada technických a metodických problémů, které už ale nesouvisí s poznámkovou technikou zápisu dat. Tyto komplikace se odvíjí od zde již několikrát zmiňovaného paradoxu pozorovatele, paradoxu cizince a osoby neznámé apod. Na základě introspekce jsme byli vyváděni si povšimnout, že námi studovaný konverzační ukazatel se vyskytuje především v intimním, familiárním, srdečném, přátelském a někdy i spikleneckém styku (o tomto posledním jsem již hovořila v bakalářské práci, Vostřáková 2012: 56). Pokud je tedy pozorovatel osoba neznámá, je velmi pravděpodobné, že se *che* nevyskytne nebo se začne vyskytovat až za určitý časový úsek. To se odvíjí od vzájemných sympatií účastníků konverzace, jejich osobní povahy, okolností, místě a možná i času setkání atd. Z určité perspektivy je poté standardní sociolingvistický výzkum zcela nevhodný a aby bylo možno získat reprezentativní materiálovou základnu, bylo by vhodné provést spíše dlouhodobý výzkum idiolektu a nikoliv sociolektu. *Che* je totiž jedním z konverzačních markerů, jež, na rozdíl např. od ukazatele *claro*, který se bez zapříčinění negativních konotací může vyskytnout ve formálním i neformálním registru, vykazují vysokou míru příznakovosti a stylistické vázanosti.

Jakmile bychom byli spokojeni s výsledky výzkumu *che* u jedné osoby, mohli bychom podle standardních sociolingvistických postupů přejít k idiolektálnímu studiu daného ukazatele u další osoby a postupně vyplňovat prázdná „políčka“. Uvědomujeme si však, že takovýto projekt by byl velmi časově náročný (možná až utopický), bylo by třeba několikačlenného týmu lingvistů nebo alespoň zainteresovaných zaškolených pomocníků a jeho koordinace by vyžadovala dlouhodobou přípravu. Proto, i přes všechny výše uvedené i další zde nepopsané obtíže a s výhledem nejasného výsledku, jsem se pokusila postupovat běžnou cestou sociolingvistického výzkumu, tj. sbírala nahrávky, vyhledávala vhodná místa a osoby, hledala adekvátní témata hovoru atd.

4.2. Zvuková data

Z důvodu zachování anonymity mluvčích a z ekonomických důvodů jsem se rozhodla mluvený jazykový materiál nahrávat pouze na audio a nikoliv na audiovizuální zařízení. Abych nebyla nucena spoléhat se na jediný nahrávací přístroj a neriskovala tak ztrátu cenných dat, používala jsem dvě zařízení současně. Primárně se jednalo o diktafon Digital Voice Recorder Olympus VN-713PC (rok výroby 2013) a jako komplementární aparát mi měl posloužit inteligentní mobilní telefon („smartphone“) Samsung Galaxy S2 (r. v. 2010).

Po prvních nahrávacích dnech jsem si ale ověřila, že ačkoliv výhodou diktafonu je jeho větší skladnost a delší výdrž baterií, jako **výkonnější (!)** pro zachycení zvuku v rušném prostředí a jako **účinný prostředek proti paradoxu pozorovatele** se jeví mobilní telefon. Tuto technickou poznámku považuji za velmi důležitou zejména proto, že s mobilními telefony se při sociolingvistickém výzkumu doposud nepočítalo, přestože se jedná o aparát zcela nenápadný, který neprobouzí v pozorovaném nedůvěru a **minimalizuje či zcela eliminuje nežádoucí vliv na spontánní jazykový projev**.

Zvuková data byla pořizována na různých místech: na veřejných prostranstvích jako jsou ulice, náměstí, parky, autobusové a vlakové zastávky; v dopravních prostředcích (podzemní dráha, vlak); v kavárnách, cukrárnách, barech, restauracích, hudebních a tanečních klubech; ve školních jídelnách a ostatních školních prostorách; v místech bydliště informátorů; ve sportovních klubech a podobně. Kvalita nahrávky poté souvisí i s mírou rušnosti daného prostranství.

Témata, na která jsem s účastníky konverzací hovořila nebo o kterých se rozpovídali pozorovaní mezi sebou, byla různá a nebyla předem stanovena. Pokud se vyskytla odborná témata, byla diskutována bez jakéhokoliv odborného záměru. Jmenujme například cestování; vaření; móda a styl; zábavné televizní pořady a hudba; sport, sportovní události (fotbalová i hokejová utkání) a osobnosti (např. kontroverzní postava Maradony); politické a ekonomické problémy (např. polemika ohledně vlády argentinské prezidentky Cristiny Kirchner a jejího zesnulého manžela Néstora); nárůst cen (za ovoce a jiné potraviny); pracovní problémy; rodinná, milostná témata a vztahové záležitosti (svatba, pohřeb, nevěra, rozvod, péče o dítě aj.); otázka bezpečnosti v hlavním městě Buenos Aires (přepadení, krádeže, vraždy, rasismus aj.).

Všechny zvukové (a i písemné) záznamy z každého nahrávacího dne byly ještě tentýž den zazálohovány a opatřeny štítkem obsahujícím externí informaci o zdroji, tak aby později mohly být snadno identifikovány. Celý název jedné zvukové stopy se skládá z příslušných sociologických, technických a kontextuálních údajů:

1. Titul: první dvě písmena (první velké, druhé malé: Xa) jména nebo pseudonymu mluvčího nebo (pokud je to třeba) více účastníků hovoru (XaZyBe);
2. Datum nahrávky: DDMM, rok není uveden, neboť se vždy jedná o r. 2014 (pokud bylo u stejné osoby ve stejný den pořízeno více nahrávek, označujeme za datem malými písmeny: a, b, c...);
3. Transkripce: A/ N/ P (ano/ ne/ částečná);
4. Osoba, která rozhovor nahrála: iniciály nahrávající osoby (obvykle MV);
5. Metoda pozorování:
  - AA – anonymní nahrávka, bez účasti pozorovatele
  - GG – skupinové pozorování, pasivní nebo částečně aktivní účast
  - CD – přímá konverzace, aktivní účast pozorovatele
  - PP – písemná poznámka
6. Kontext, situace:
  - edu – vzdělávací zařízení
  - pub – veřejná prostranství
  - man – stravovací zařízení
  - tra – dopravní prostředek
  - hab – domácí prostory
  - etc – ostatní
7. Informace o mluvčích: věk (číselně), pohlaví (m/f) a společenská třída:
  - CB – nižší třída
  - MB – nižší střední třída
  - MA – vyšší střední třída
  - CA – vyšší třída
8. Poznámky: například povolání, studijní obor (pokud je to žádoucí), původ apod.

Da0704a-N.MV-GG-hab-20mMB (fotbalista, jih), takto by například mohl vypadat celý název jedné zvukové stopy, kde mluvčím je Damián, nahrávka byla pořízena 7. dubna 2014 a jedná se o první rozhovor s dotyčnou osobou toho dne. Nahrávka nebyla (zpravidla z důvodu nevýskytu námi studované jednotky) přepisována a byla pořízena autorkou této práce (Markéta Vostřáková). Pozorování se uskutečnilo v rámci skupinového (po)sezení v místě bydliště mluvčího. Pozorovaný je 20letý muž (fotbalista) patřící do nižší střední vrstvy a pocházející z jihu Argentiny (klasifikace dle sociologických faktorů bude představena v následujícím oddíle).

V průběhu práce (například u kvalitativní analýzy) však budeme kvůli přehlednosti uvádět pouze první dva údaje, tj. jméno mluvčího a datum pořízení nahrávky resp. poznámky, a za pomlčkou specifikuji (za účelem snazšího dohledání zdroje) i metodu pozorování (př. Da0704a-GG). V případě transkripce celé sekvence budou repliky uvozovány pouze zkratkou jmen (př. Da:, Ar:). Pokud by došlo ke shodě v prvních dvou písmenech (př. Rodrigo a Roxana), budou používána první tři písmena (Rod a Rox). Vstupy autorky této práce budou uvozovány zkratkou „Mv“. Kontextové informace potřebné k pochopení komunikační situace budou rozepsány podrobněji.

Doposud jsme hovořili o externí transkripci, respektive o označování pořízených nahrávek (případně poznámek). Podívejme se nyní, jakým způsobem byl přepisován vlastní jazykový materiál (už zde naznačím, že transkripce z časových, ale i z funkčních důvodů zpravidla nebyla prováděna u celých rozhovorů, neboť povaha a chování konverzačního ukazatele *che* to nevyžaduje; více v kapitole o kvalitativní analýze).

V oddíle 2.6 jsme představili transkripční systém skupiny Val.Es.Co. Ten bude z velké části dodržován i v této práci. Ve vybraných případech ale z důvodu srozumitelnosti a usnadnění čtení budou transkribována pouze pro nás zajímavá data, tudíž některé znaky nebudou empleovány (př. aspirace nebude znázorňována; kontrakce více slov v jedno bude zohledňována, ale nebude označována apostrofem; fonetické jevy budou reflektovány především u *che*). Striktně však bude dodržováno prodlužování vokálu *-e* v *che*, neboť díky němu a díky intonaci, kterou je doprovázen, jsme schopni rozeznat míru expresivity, s níž bylo *che* vysloveno. Ke znázornění nedořečených slov či vět navíc používám tři tečky, př.: *pero...*; pokud se *che* v replice vyskytne vícekrát a zajímá-li nás v dané fázi analýzy pouze jedno z nich, bude označeno podtržením.

4.3. Sociologické faktory

V souladu se zadáním práce a se sociolingvistickou orientací výzkumu je ještě nutné definovat sociologické faktory, kterými jsme se řídili. Vzhledem k tomu, že nás zajímala pouze rioplatenská španělština, nebylo nutné specifikovat etnikum. Sociální status ani role nebyly striktně sledovány, ačkoliv na některých místech na ně může být poukazováno. Zajímali jsme se tedy především o základní tři faktory sociolingvistického výzkumu, tj. věk, pohlaví a společenskou vrstvu.

Vzhledem k výsledkům bakalářské práce nás zajímalo především kritérium třídní stratifikace, neboť z něho jsme měli možnost vyčíst nejzajímavější informace ohledně frekvence použití. Tento faktor byl tedy rozhodující. Věku a pohlaví byla rovněž věnována pozornost, ale spíše jako kritériu doplňkovému, neboť, jak říká Labov (1972, citován v Stubbs 1987: 217), aby bylo možné věrohodně kvantitativně zhodnotit chování nějaké jazykové jednotky dle věku, je třeba přinejmenším osmdesáti mluvčích.

Aby bylo možné srovnat výsledky s minulou studií, založenou na pozorování telenovel, bylo nutné přes všechny výhrady, které bychom s odstupem času mohli mít, zachovat stejný systém klasifikace věkových kategorií a společenských tříd. Podle věku tedy rozlišujeme tři skupiny: do 20 let, 21 – 40 let, 41 let a výše. U nejmladší věkové skupiny pak byl brán ohled na Labovovo (1972: 223) kritérium, že projev dítěte do deseti let nelze považovat za relevantní, neboť ještě podléhá vlivům okolí. Abych si toto ověřila, navštívila jsem základní školu Escuela de Jornada Completa N° 01 D.E. 21 „Concejal Alberto Salvatori“ v chudší čtvrti na okraji Buenos Aires. V mluvě žáků nejmladších ročníků se pak markery skutečně objevovaly jen velmi zřídka. Pokud jde o nejstarší kategorii, mluvčí věkem nepřesáhli 60 let. U obou zmíněných věkových skupin platilo toto omezení (ačkoliv nezáměrně) i v bakalářské práci, a proto si můžeme bez narušení rovnováhy a bez toho, abychom přišli o možnost srovnání, dovolit toto kritérium redefinovat následovně: 10 – 20 let, 21 – 40 let, 41 – 60 let.

Společenské třídy byly v bakalářské práci definovány čtyři: nižší, nižší střední, vyšší střední a vyšší společenská vrstva. I zde budeme tuto klasifikaci dodržovat, neboť je funkční a poměrně dobře vystihuje strukturu argentinské společnosti. Problém ale spočívá jinde. Obecně koncept sociální stratifikace podle socioekonomického faktoru je, jak jsme viděli už v teoretické části práce, velmi kontroverzní. Zcela jednoznačně nelze

stoprocentně oddělit ekonomickou situaci od vzdělání, nicméně pokud jde o jazykovou situaci, je velmi komplikované i tyto dvě perspektivy propojovat, neboť bylo již mnohokrát prokázáno, že způsob, jakým se vyjadřují (dovolme si nyní toto příznakové slovo) bohatí lidé, se liší od způsobu vyjadřování lidí s vysokým vzděláním. Na druhou stranu samozřejmě existuje i taková skupina lidí, která absolvovala vysokoškolská studia a současně disponuje materiálním bohatstvím.

Tento problém zpravidla nemá dopad na definici nižší ani střední společenské vrstvy, neboť u obou těchto kategorií skutečně lze dokumentovat provázanost vzdělání a ekonomické situace. Například osoby, které nemají žádné nebo mají (ať už dokončené nebo ne) pouze základní vzdělání, nemají zpravidla přístup k přijatelně finančně ohodnocené profesi. Velmi často se také jedná o osoby (dobrovolně nebo ne) nezaměstnané. U střední třídy je tomu podobně. Ačkoli příslušníci nižší střední třídy zpravidla dosáhli nižšího stupně vzdělání (úplně základní, nedokončené střední vzdělání nebo odborná učiliště), a jsou proto obvykle méně materiálně zajištěni než zástupci vyšší střední třídy, kteří v souvislosti s vyšším vzděláním (středoškolské i vysokoškolské) obsazují lépe ohodnocené pracovní pozice, i u těchto kategorií je zřetelná korelace mezi vzděláním a ekonomickým faktorem.

Složitější situace ale nastává, jak jsme již nastínili v kapitole věnované introspekci, pokud chceme definovat vysokou společenskou třídu. Zde je totiž velmi obtížné rozhodnout, zda se budeme řídit spíše bohatstvím materiálním nebo duchovním. Pokusit se najít kompromis mezi těmito dvěma koncepty je obtížné především proto, že mnozí lidé disponující obrovským finančním bohatstvím dosáhli pouze nízkého stupně vzdělání (základní, nedokončené střední, střední). Takovým běžným příkladem, ačkoliv samozřejmě není možné generalizovat, by byli podnikatelé a investoři, u nichž vysoké vzdělání není podmínkou pro majetkovou prosperitu. Podobně by tomu mohlo být u známých osobností, např. zpěváků, herců, modelek apod. Naopak osoby s vyšším stupněm vysokoškolského vzdělání nemusí (a zpravidla nemají) přístup k velkému finančnímu ohodnocení.

Abychom tedy vyřešili problém definice vysoké společenské vrstvy, máme několik možností. Zprv se můžeme rozhodnout, že upřednostníme ekonomický faktor a vysoká třída bude ve své podstatě ztotožnitelná s termínem *nuevo rico*.

Nebo se naopak rozhodneme, že v souvislosti s jazykovým projevem lze za vysokou třídu považovat pouze obyvatele s vysokým stupněm vzdělání. Třetí možností pak je snažit se najít jakýsi kompromis mezi oběma dvěma předešlými koncepty. Tímto způsobem bychom ale majetné lidi s nízkým vzděláním odsunuli na periferii, stejně jako osoby s vysokým vzděláním, ale minimálním majetkem.

Ať se tedy rozhodneme pro jakoukoliv z alternativ, nikdy nebude stoprocentně uspokojivá. K tomu, abychom dosáhli zcela věrného výsledku, je-li to vůbec možné, by bylo nutné sestavit velmi jemný systém škálování, např. po vzoru Labova nebo dle práce Bentivogliové a Sedanové *Investigación sociolingüística: sus métodos aplicados a una experiencia venezolana* (1993). To již ale přesahuje možnosti a rozsah této práce, proto se spokojíme s tvrzením, že vysoká třída bude (stejně jako ostatní třídy) nahlížena jako fúze obou zmíněných kritérií, tj. stupně vzdělání a faktoru ekonomického, přičemž ale vysoké vzdělání je požadavkem neopominutelným.

Do nízké třídy tedy řadím osoby s žádným nebo základním vzděláním a současně obyvatele nezaměstnané, pouliční prodejce nebo osoby s nestálým a nepravidelným zaměstnáním. Za příslušníky nižší střední třídy označuji osoby se základním až středním vzděláním a stálým zaměstnáním, jejichž výdělek ale vystačí pouze na pokrytí základních potřeb a menší osobní útratu, tedy například opraváře, hospodyně, kuchaře, číšníky, prodavače, řidiče prostředků hromadné dopravy apod. Zástupci vyšší střední třídy jsou osoby se středoškolským až vysokoškolským vzděláním, jejichž povolání a platové podmínky jim umožňují žít pohodlný život s možností cestovat a navštěvovat kulturní události, avšak nikoliv pravidelně, kam by patřili učitelé, zdravotníci, drobní podnikatelé a obchodníci, administrativní pracovníci, provozovatelé menších restaurací a kaváren apod. A vyšší společenská vrstva v pojetí navrženém pro tuto diplomovou práci již byla definována výše.

Podrobnou tabulku, podle které byli vyhledáváni reprezentativní mluvčí pro každou „kolonku,“ představím v části věnované kvantitativní analýze. Vzhledem k tomu, že ale počet vzorků na nahrávkách by byl nedostatečný pro uskutečnění kvalitativní analýzy, zaznamenávala jsem (písemně i zvukově) také vzorky získané od osob, které nebyly (např. z důvodu již zaplněné kolonky) zahrnuty do kvantitativní studie. I u těchto mluvčích však informujeme o sociologických faktorech.

5. Funkce a kvalitativní analýza *che*

Rioplatské *che* lze nejen z perspektivy diskurzivní analýzy, ale i z jiných úhlů pohledu považovat za polyfunkční jazykovou jednotku. Na vzorcích získaných tzv. „v terénu“ v průběhu mého tříměsíčního výzkumného pobytu v Buenos Aires jsem si ověřila, že *che* se objevuje v iniciální, středové i finální pozici, jako jednotka uvozující novou repliku i jako element schopný uzavřít celý dialog, že může plnit role metadiskurzivního konverzačního ukazatele i ukazatele emfatické funkce, že ne vždy se jedná o prvek ryze vokativní povahy a mnohé další.

Na následujících stránkách se pokusím sestavit ucelený systém vlastností a funkcí *che* podle několika odlišných kritérií. Nejdříve stručně shrnu poznatky z bakalářské práce související s klasifikací *che* podle Martínové a Portolése (1999) a poté představím a na příkladech doložím perspektivu konverzační analýzy, funkce podle záměru mluvčího, podle distribuce resp. pozice v průběhu konverzace, podle stylistické hodnoty a naznačím i funkce *che* z hlediska fonetického, tj. dle zvukové kvality. V některých případech budou příklady limitovány na jedinou repliku, v jiných bude nezbytné uvést širší kontext. U každého vzorku však budou dodržována již definovaná pravidla transkripce.

5.1. Dosavadní poznatky a konverzační analýza

Ve své bakalářské (2012: 41 a dále) i v aktuální kvalifikační práci jsem měla možnost si ověřit, že *che* jednoznačně lze považovat za jednoho ze zástupců konverzačních ukazatelů v rioplatenštině. V praktickém oddíle své předešlé práce jsem provedla analýzu *che* podle kritérií Martínové a Portolése (1999), z níž vyplynulo, že tato jednotka se vyskytuje jednak jako konverzační ukazatel emfatické funkce, jednak jako metadiskurzivní konverzační marker. Pravdivost tohoto tvrzení jsme měli možnost posoudit i zde, konkrétně v kapitole číslo 4.4 teoretického oddílu. Viděli jsme, že hranice mezi první a druhou skupinou jsou poměrně snadno prostupné, tudíž není možné vždy zcela přesně určit, zda se jedná o *che* ve funkci emfatické nebo metadiskurzivní. Rozdíl se ještě více stírá ve chvíli, kdy *che* může zastupovat obě funkce současně. V takových případech nám může pomoci širší kontext.

Proces rozhodování, zda-li se jedná o emfatické *che*, které je mj. charakteristické svou schopností signalizovat míru intimity vztahu mezi mluvčím a posluchačem, nebo zda hovoříme o metadiskurzivním *che*, jež slouží jako prostředek plynulého předávání slova či naopak jeho uchování v průběhu interakce, můžeme sledovat (kromě již zde uvedeného příkladu č. 8) na následujících příkladech:

(9) Pa1302-PP: hoola/ ¿cómo andás?

Pa: che↑/ Julio/ te quería preguntar una cosa

Pa: no// el diluvio es TERRIBLE

Pa: sí listo

Pa: ¿lo escuchás?

Pa: ah bueno/ ahora te llamo entonces/// ¡chaau!

(10) Vi0504a-GG: (SUSPIRO) la gente que hay aquí/ che→

V prvním případě (9) se jedná o telefonický hovor, který vede Pamela (mluvčí, o níž byla řeč již v kapitole věnované introspekci) se svým dlouholetým přítelem Juliem. Na tomto místě bohužel nemůžeme posoudit, jaké jsou přesné reakce Julia nebo co říká, ale přesto z rozhovoru můžeme čerpat hned několik pro nás důležitých poznatků. Zaprvé, zcela jednoznačně se může jednat o *che* ve funkci emfatické, neboť z jeho použití vyplývá, že mluvčí má s volaným přátelský vztah. Dále víme, že *che* ve funkci vokativní a apelativní (o kterých ještě dále bude řeč) je interjekčního charakteru, což je rovněž jedním z rysů emfatických ukazatelů. Zadruhé, *che* na tomto místě také naznačuje plynulý přechod od jednoho tématu k druhému, tudíž se může jevit i jako metadiskurzivní ukazatel. Nahradit *che* jinými ukazateli z příslušných kategorií (*hombre*, *mirá* na straně emfatických uk. a *este* na straně metadiskurzivních) by nám také nepomohlo, neboť obě alternativy jsou možné. Můžeme tedy volit mezi následujícími dvěma řešeními: rozhodneme se pro uk. emfatické funkce, neboť o metadiskurzivních ukazatelích je známo, že zpravidla patří i k jiným kategoriím, nebo se spokojíme s tvrzením, že toto *che* je průnikem funkcí obou kategorií.

Na příkladu číslo 10 si můžeme povšimnout zcela odlišné tendence. V tomto případě neuvádím širší kontext než vlastní repliku, protože byla pronesena zcela izolovaně. Její autorkou je Victorie (30letá žena, vyšší střední třída), kterou jsem rovněž zmiňovala již v kapitole č. 3 praktického oddílu. Jednalo se o situaci, kdy jsme Victorie,

její partner, já a další žena přijížděli na parkoviště známého porteňského jazzového klubu, které bylo téměř zcela zaplněné, a přenechávali jsme klíčky od vozu vrátnému. Komentář se v danou chvíli vztahoval k situaci na parkovišti a nebyl konkrétně směřován na žádnou z přítomných osob. Funkce *che* je zde ryze fatická a v tomto kontextu **nelze** tento marker nahradit žádným vlastním jménem, aniž by došlo ke změně původního významu. Šlo v podstatě o jakýsi povzdech nad nepříliš příznivou situací, u něhož ale nebyla očekávána (a ani nenastala) žádná reakce. Proto se domnívám, že toto *che* můžeme bez delšího váhání přiřadit k metadiskurzivním markerům.

Na těchto dvou příkladech jsme rovněž měli možnost vidět, že *che* má schopnost signalizovat změnu tématu, tj. novou promluvovou sekvenci, a současně převzetí slova, nebo naopak označovat ukončení sekvence. Další funkcí *che* související s typologií replik je požadovat upřesnění (vzpomeňme *turnos de corrección*, tj. opravné repliky). Všechny tyto tři charakteristiky můžeme ve stejném sledu pozorovat i na příkladech 11 – 13. U *che* jsem naopak nedokumentovala použití v podpůrných replikách a pokud jde o párové sekvence, nikdy se *che* izolovaně nevyskytlo jako odpověď na otázku.

(11) ViCaFe0504c-GG:

Ca: tres beton

Mv: ¡qué bien te sale/ eh!

Ca: hay que saber bien / porque luego ((es ella)) la que lo dice mal

Mv: pero..

Ca: § pero..

Vi: ¿pero // con ene al final?

Fe: ¡CHEEEE→! /// a ver si ustedes dos se calientan un poquito y sacan los registros / viste/ po(r)que acá el que no puede tomar soy yo

(12) Ar0404-PP:

(RISAS)

Mv: ¿de qué te reís?

Ar: nada↑// de un vídeo que me mandó mi amigo

Mv: ¡qué BUEN estudiante que sos/ ee!

Ar: aaaah/ bueeeno// ¡che↓!

(13) Ar0904-PP: che→// y tu amiga↑ ¿cuándo era que volvía?

Na příkladu jedenáct můžeme pozorovat změnu tématu a použitím *che* (kdy výslovnost *-e* je mimochodem mimořádně prodloužena) se Fernando, třicetiletý zástupce vysoké společenské třídy, původem z Buenos Aires (citovaný též v kap. 3), snaží upoutat pozornost dosavadních mluvčích a přebrat si slovo, resp. zasáhnout do diskuze na téma výslovnosti českého slova *beton*, a upozornit na skutečnost, že on je osobou, která je nucena řídit, tudíž nemůže konzumovat alkohol. Zde tedy dokumentujeme *che*, které umožňuje mluvčímu přebrat slovo a současně změnit téma.

V dalších dvou případech je mluvčím Ariel, dvacetiletý zástupce vyšší třídy, student biotechnologie na UNSAM, odborník na technologické postupy ve významné společnosti a původní obyvatel Buenos Aires. U příkladu č. 12 nalézáme *che* ve finální pozici, jež je zde částicí, která zcela uzavírá promluvu i celou konverzaci. *Che* je zde rovněž použito jako protestu proti ironické poznámce předchozího mluvčího.

Příklad třináct bohužel nemohu doložit přesnou transkripcí předchozího průběhu konverzace, neboť *che* bylo vysloveno za chůze, tj. při půlhodinové procházce městem, tudíž se nenaskytla žádná příležitost, při které bych si mohla poznamenat přesný obsah konverzace, aniž by to pozorovaný zaznamenal a změnil způsob svého vyjadřování. I přesto jsem ale schopna popsat kontext, ve kterém se toto *che* objevilo: Tématem hovoru byl návrat mé kamarádky ze severu Argentiny do Buenos Aires. Téma konverzace tedy bylo po celou dobu stejné a nedošlo k jeho změně. Mluvčí zde ale bohužel nezaregistroval nebo si nezapamatoval informaci o datu návratu mé přítelkyně, tudíž mne prosil o její zopakování. V tomto případě tedy můžeme hovořit o *che* ve funkci částice, která je schopna signalizovat příp. vyžádat opravňující repliku.

Na dosud uvedených příkladech jsme měli možnost sledovat ještě jednu důležitou vlastnost konverzačního ukazatele *che*, a to jeho relativní distribuční flexibilitu a syntaktickou nezávislost. Potvrdili jsme si, že *che* se objevuje v iniciální i v závěrečné pozici, v průběhu práce jsme také citovali jeden interní výskyt (př. 8). Podívejme se nyní na tuto problematiku podrobněji.

5.2. Distribuce v diskurzu

O proměnlivé pozici *che* v dialogu již byla řeč mnohokrát. Víme, že *che* se může vyskytovat v pozici iniciální, finální i interní. Upozornili jsme také na to, že není totéž **absolutní** iniciální pozice, tj. taková, která signalizuje úplný začátek interakce, jako počáteční pozice **relativní**, tedy ta, jež uvozuje určitou sekvenci nebo repliku. Podobně by tomu bylo i u absolutní a relativní finální pozice. Vezmeme-li v potaz tato kritéria, jeví se interní výskyt *che* rovněž jako pojem relativní, neboť ačkoliv se *che* vyskytne uvnitř konverzace, nemusí se nutně jednat o *che* interní.

Jinými slovy řečeno, pokud se *che* nevyskytne uvnitř jediné repliky, resp. integrované ve větě (ačkoliv zachovávající si svou syntaktickou autonomii), nemůžeme hovořit o ryze interní pozici: ve skutečnosti se bude jednat buď o iniciální či finální pozici v rámci jediné repliky. Vlastní středový výskyt je tedy do značné míry omezen a výskyt *che* v tomto místě je rovněž méně frekventovaný, neboť jeho funkce a povaha upřednostňují pozici počáteční a koncovou.

1. Podívejme se nyní na pozici **iniciální**. Počáteční pozice je nutně spjata s funkcí vokativní, případně apelativní, jelikož počáteční *che* má schopnost zavolat na potenciálního posluchače, upoutat jeho pozornost a svými zvukovými kvalitami také v některých případech signalizovat nadcházející pokyn, nařízení, žádost a podobně, tj. mít direktivní povahu. O těchto funkcích bude pojednáno v následujícím oddíle.

Je třeba ale také rozlišovat role, které plní absolutní nebo relativní iniciální *che*. Ačkoliv v obou případech bývá často empleována struktura **Che + vlastní jméno** (*Che, Maxi; Che, Gabri; Che, Flor* aj.), **Che + jiný vokativní marker** (*Che, boludo/-a*) nebo také **samostatné Che(ee)**, a přestože u obou pozic se může jednat o *che* vokativní, je to přirozeně pouze *che* středové iniciální, které má výše popsanou schopnost signalizovat změnu tématu. Tento rozdíl můžeme sledovat i na příkladech č. 14 a 15, změnu tématu u telefonického hovoru uvozenou *Che* + vlastní jméno jsme pozorovali i výše, na příkladu číslo 9.

(14) Cu0802-PP: che↑/ MONÍ/ traeme el de frutilla/ che→(6") rápido/ CHE→

(15) GaRoxRod1104a-GG:

Ga: la próxima↑/ me parece que yo también me voy a pedir de pollo

Rox: ah// no está muy bueno ¿eso?

Ga: mmm↑

Rox: ¿mucho sal?

Ga: mmm↑// está bien↑/ pero..

Mv: ah/ buen provecho

Ga: graacias

Rod: che→// habría que contestar esta información/ pero vendría a ser algo así..

Ga: ¿al final no es él?

V prvním případě se jedná o absolutní iniciální pozici. Mluvčí, dvaadvacetiletá prodavačka zmrzliny v pouličním stánku v chudé čtvrti, tudíž příslušnice nižší společenské vrstvy, poutá pozornost své spolupracovnice a současně jí udává sérii pokynů. Zde tedy můžeme hovořit nejen o funkci vokativní, ale i apelativní a direktivní.

Ukázka č. 15 naopak byla pořízena na vysokoškolské půdě, kdy Gabriela, ředitelka CePEL, hovoří s Roxanou o obědě, který si nechaly dovézt, a do dialogu vstupuje další člen CePEL, Rodrigo, jenž upoutává pozornost vedoucí, mění téma hovoru a upozorňuje na nutnost něco učinit, tj. i zde si lze všimnout funkce direktivní.

2. V souvislosti s **interní** pozicí *che* v pravém smyslu slova jsem dokumentovala pouze minimální výskyt. První byl již představen na zde již několikrát zmiňovaném příkladu číslo 8, druhý je citován v příkladu číslo 16 a třetí nelze považovat za relevantní, neboť se jednalo o celý řetězec *che* (viz příklad 17).

(16) GaRoxDanCar1104-GG:

Dan: cualquier cosa/ decile a mi representante o aboga...

Car: § a tu representante o abogado (RISAS)// yo no comí/ miamor// así que BIENVENIDÍSIMO

Dan: no ha quedado huevos/che→/ me tengo que poner a hacer huevos

(17) Ki1102-PP: CHEEEE→/ che/ che/ che/ che/ che/ che...

Situace, ve které se vyskytlo *che* v ukázce 16, byla následující: členky CePEL hovořily o velikonočních přípravách. Daniela poznamenává, že jí již žádná nezbyla, tudíž bude muset vyrobit nová. *Che*, které vkládá do sdělení, lze označit za pouhý povzdech. Nejedná se tedy o vokativní *che* a není od posluchaček vyžadována žádná reakce. Podobnou situaci jsme již viděli i u příkladu číslo 10.

Příklad 17 byl pořízen v pouličním novinovém stánku v chudinské čtvrti, ve kterém se náhodně sešla maminka novorozeného dítěte s kamarádkami, které si jej chtěly pochovat, ale rodiče se zcela nelíbil způsob, jakým jedna z přítelkyň novorozeně uchopila, a aby svůj negativní postoj dala najevo, použila zde citovaný řetězec *che*. V tomto případě tedy nemůžeme hovořit ani o počátečním, středovém nebo závěrečném postavení, neboť se jedná o zcela autonomní výpověď, která závisela na situačním a nikoliv verbálním kontextu. Ověřili jsme si také, že *che* se může vyskytovat jako samostatná výpověď a může být reduplikováno (či multiplikováno).

3. **Koncové** *che* je opět jevem o něco častějším než *che* interní. Již dříve jsme měli možnost zhodnotit, že koncové *che* může označovat sekundární modalitu, respektive posilovat, zdůrazňovat postoj, který byl vyjádřen předešlou částí výpovědi. Tuto funkci je možné dokumentovat jednak u absolutní, jednak i u relativní finální pozice *che*. Středové finální *che* signalizuje vyčerpání tématu a uzavření repliky nebo sekvence, absolutní finální pozice značí úplný závěr konverzace. *Che* rovněž bývá součástí pozdravu při loučení. Toto *che* se nám nicméně nepodařilo zachytit, tudíž se musíme spokojit pouze s vlastními zkušenostmi a konstatovat, že tato možnost existuje.

Pro ukázkou absolutní koncové pozice odkazuji na příklad č. 12. Téže *che* pak má také schopnost vyjadřovat nelibost, tj. negativní postoj mluvčího, a rovněž naznačovat stylistickou hodnotu *che* (v tomto případě nemůžeme hovořit o láskyplném použití, naopak se jedná spíše o výraz hrubosti a nezdvořilosti). Středové koncové *che* bylo citováno v ukázce číslo 10 a 14. Následující ukázkou středového koncového *che* je příkladem povzdechu, kdy mluvčímu zaskočila pálivá paprička. Jejím autorem je dvacetiletý Damián z nižší střední vrstvy, původem z jihu. Další příklady budou uvedeny v následující podkapitole, jež je věnována *che* jako ukazateli záměru mluvčího.

(18) Da0104–PP:

Da: casi me trapico/ che→/// que está muy fuerte/ viste// le echaste un paaar...

Se: § un par de chipotles/ sí/// toma más

Da: me encanta que la gente me diga más/// noo/ gracias [no quiero más]

Cy: [¿qué es trapicar?]

Da: = vos lo viste/ ¿nooo?/// sal comida/ sal

5.3. Intence mluvčího

Podíváme-li se na *che* z pohledu teorie mluvních aktů, resp. teorie intencionality, můžeme u námi studovaného konverzačního ukazatele dokumentovat několik funkcí odvíjejících se od záměru mluvčího. Je nepopiratelné, že každé *che* (dokonce i takové, které je ryze fatické povahy) je vysloveno s nějakým záměrem. V rámci této perspektivy rozlišujeme zde již několikrát zmiňované funkce vokativní, apelativní a direktivní, dále pak *che* expresivní a abychom nemuseli zvlášť rozepisovat problematiku modalit, budeme k této klasifikaci řadit i schopnost *che* sekundárně vyjadřovat postoj mluvčího.

1. O **vokativním** *che* byla řeč již mnohokrát. Uvedli jsme, že schopnost zavolat či přivolat potenciálního posluchače je jednou z nejdůležitějších a nejfrekventovanějších vlastností *che*. V předešlém oddíle jsme také definovali tři struktury, prostřednictvím kterých je vokativní funkce manifestována. Nejběžnější z nich je pak právě kombinace *Che* + vlastní jméno v iniciální pozici. Vokativ se ovšem nemusí projevovat pouze za těchto okolností. Jak uvedla Bassová, za vokativní lze považovat i každé další *che*, které je možné nahradit vlastním jménem. Na druhou stranu jsme si ale také ověřili, že ne každé *che* musí mít tuto „volací“ schopnost. Vzpomeňme příklady 10 a 16, kdy se jednalo spíše o povzdech.

Podobný příklad (19) byl pořízen i na půdě CePEL v situaci, kdy jeho ředitelka (zde již zmiňovaná Gabriela Leighton) psala na počítači úřední e-mail. Na nahrávce můžeme slyšet nejdříve několikaminutové ticho (doprovázené zvukem tlačítek klávesnice), poté jedinou repliku obsahující povzdech *che* a následně opět ticho.

(19) Ga1104c-GG: (SILENCIO) no sé/ *che*→ (SILENCIO)

V tomto příkladu se tedy jedná o pouhé povzdechnutí, případně snad i o výraz expresivní, nikoliv však vokativní. I přesto lze ale vokativní funkci považovat za nejdůležitější. Ta může existovat samostatně, nebo může být doprovázena ještě funkcí apelativní či direktivní.

2. Termín **apelativní** lze označit za jakýsi mezistupeň mezi pojmem vokativní a **direktivní**. *Apel* bývá běžně překládán jako výzva; jeho úloha není tedy pouze volací, ale má i povzbuzovat posluchače (nebo zamýšleného příjemce), aby něco vykonal. Imperativní charakter apelu však není tolik znatelný, jako tomu bývá u některých

případů *che*. Pokud tedy lze z kontextu *che* vyčíst větší naléhavost, nabízí se spíše termín direktivní. Toto škálování lze poměrně věrně dokumentovat i u příkladu 14, který zde záměrně cituji ještě jednou, částečně pak i na příkladu 20. Hranice mezi těmito dvěma koncepty je však poměrně prostupná, tudíž není zcela nesprávné považovat tyto dva termíny za částečně synonymní.

- (14) Cu0802-PP: *che*↑/ MONÍ/ traeme el de frutilla/ *che*→(6") rápido/ CHE→
(20) Fl0802-PP: *che*/ FLOR/ bajáá/ CHEE→/// pero que cierran las ventanas/
que está lloviendo/ viste (5") *che*→/ esas chicas me vuelven loco/ vieron

Ukázka číslo 14 je dokonalým příkladem stupňování naléhavosti. První výskyt *che* slouží k upoutání pozornosti kolegyně. Druhé *che* souvisí s pokynem, který mluvčí posluchače dává, je tedy spíše apelativního charakteru. Poslední *che*, jež se objevuje v úseku, který následuje po delší odmlce, je pak již direktivního rázu a jeho použitím prodavačka spolupracovníci důrazně žádá, aby si pospíšila.

Podobně je tomu i u příkladu číslo 19, kdy 37letý Florián, původní obyvatel hlavního města, pouliční prodavač oblečení a majitel polorozbořeného domu, volá na svou dceru (Florencii) a své nájemnice, aby zavřely okna, neboť se blíží bouřka. U prvního *che* pak opět dokumentujeme funkci vokativní a u druhého funkci apelativně-direktivní, ačkoli výskyt třetího *che* lze spíše považovat za částici expresivní, konkrétně za výraz rezignovaného povzdechu.

3. Naznačili jsme zde, že *che* může plnit i funkce **expresivní**. Tyto funkce úzce souvisí s postojem mluvčího, tedy s **modalitou**. Zpravidla můžeme rozlišit výraz překvapení (př. 21) a dále negativní a pozitivní (př. 22 a 23) postoj k tomu, co bylo řečeno, nebo k chování druhého účastníka hovoru. Takovéto výskyty pak bývají sekundárně obohaceny o specifické stylistické a zvukové kvality. Je ještě třeba připomenout, že samostatné *che* nemůže vyjadřovat epistémickou ani déontickou modalitu, ale svým výskytem může tyto druhy modality podpořit (viz příklad 24).

- (21) Ca0504-GG: qué raaro/ *che*→
(22) Pa1502-PP: pero miráá↑// estás mojando toda la nena/ ¡CHE↓!
(23) As0804-CD: este fue fuerte/ pero tenés// (que) se te mueven las cosas
todo el tiempo/// pero es liindo/ muuy liindo/*che*→
(24) Dan1104-GG: *che*↑/ claro↑

U výše uvedených příkladů postačí pouze stručný komentář. *Che* v ukázce číslo 21 slouží jako částice údivu či překvapení, kterou je doplněna předchozí výpověď. Podobně je tomu i v ostatních případech, pouze se mění postoj mluvčího. V příkladu číslo 22 je vyjádřen negativní postoj vůči chování druhé osoby, přičemž *che* zde plní i funkci apelativní, tj. vybízí ke změně chování. V ukázce 23 *che* posiluje pozitivní postoj a u příkladu č. 24 je zdůrazněna epistémická modalita. Můžeme si rovněž všimnout, že postojové *che* se zpravidla vyskytuje v závěrečné pozici (a téměř výhradně, pokud se jedná o postoj negativní, posilující výtku, nelibost, rozhořčení atd.), nicméně existují případy (uk. 24), kdy se sekundárně-modální *che* objevuje i v úvodu.

Ze sociolingvistického hlediska bylo první a poslední *che* vysloveno osobami z vysoké společenské vrstvy, zatímco zbylé dvě osobami z nižší a nižší střední společenské třídy. Vždy se jednalo o ženy, přičemž tři z nich patří do střední věkové kategorie a v prvním případě šlo o ženu ve věku do dvaceti let. Dvě z nich jsou rodilé obyvatelky Buenos Aires a dvě ženy pochází z periferních oblastí Argentiny.

5.4. Stylistické a fonetické poznámky

Obecnou charakteristikou konverzačních ukazatelů je, jak už vyplývá ze spontánní povahy samotné konverzace, jejich expresivita, o které jsme hovořili již v předchozím oddíle. Ta bývá zpravidla vázána k určité neformální situaci a bývá podtržena vybranými zvukovými vlastnostmi, jako změnou intonace, větším důrazem, prodloužením vokální nebo i konsonantické složky a podobně. Ačkoli zájem o tyto charakteristiky již přesahuje rámec diplomové práce, ráda bych k tématu uvedla alespoň několik stručných poznámek.

1. Pokud jde o **stylistické** rysy, na tuto problematiku jsme již upozornili v kapitole věnované introspekci. Zpravidla bývají rozlišovány dva druhy používání *che*, jeden je považován za výraz nezdvořilosti a vulgarity, druhý naopak za symbol přátelství, přívětivosti a láskyplnosti. První z nich bývá často integrován do výpovědí obsahujících negativní postoj, druhý se vyskytuje ve zbytku případů. Některé z případů nelibosti, příp. výčitky jsme popsali již na ukázkách číslo 12 a 22. Tento kontrast můžeme sledovat na příkladech 25, 26 a 27.

(25) Da0804-GG: pero sos boluudo// CHE↓

(26) Bo1602-PP: che↑/ boluudo/ ¡mirá questás haciendo!

(27) Ta2303-CD:

Ta: sí normalmente (lo) tenés que guardar/// chee aparte que lindos ojos que tenés/ eeh// [sí// señorita...]

Mv: [no] gracias/// igual, yo igual estoy muuuy cansada

Ta: bueno/ a descansar/ eeste/ buenoo/ muy buen casamiento yyy/ que (la) pases muy bien/// [DIVERTITE MUUCHO]

Mv: [muchas gracias]

Na příkladech 25 a 26 snadno vypozerujeme stylistické zvláštnosti. U obou případů mluvčí (muži 16 a 20 let, jeden z nízké a druhý z nižší střední třídy) používají *che* v kombinaci s jiným konverzačním markerem, *boludo*. Už tento souvšyk naznačuje, že se bude jednat o velmi neformální konverzaci. Z kontextu poté vyčteme, že mluvčí velmi rázným (až vulgárním) způsobem vytýká druhé osobě její chování. Příklad 27 je situací zcela opačnou. Starší muž (58 let, řidič taxi služby a příslušník nižší střední vrstvy) skládá mladé ženě poklonu, a přestože se jedná o cizí osobu, používá *che* jako prostředku zdvořilého oslovení a přívětivého jednání.

2. Po **zvukové** stránce lze u *che*, jak jsme se snažili zachytit i v transkripci, dokumentovat suspenzi a stoupavou i klesavou intonaci. V některých případech je *-e* otevřenější, důraznější nebo prodlouženější, v jiných naopak zavřenější a málo znatelné. Obecně lze říci, že stoupavá intonace je charakteristická spíše pro *che* v iniciální pozici a ve vokativní funkci (např. v kombinaci *Che* + vlastní jméno). V této pozici bývá *che* zpravidla kratší, ačkoli může docházet i k prodloužení. K výraznějšímu prodloužení dochází u izolovaného vokativního *che*, a to zejména proto, aby oslovaná osoba stihla zaregistrovat, že se volá právě na ni. Ve středové a finální pozici bývá *che* vyslovováno monotónně, případně s mírně klesavou intonací. Středové *che* bývá velmi krátké a *-e* zavřené, v koncovém postavení naopak lze dokumentovat prodlužování a větší důraz, a to zejména tehdy, chce-li mluvčí zdůraznit svůj negativní postoj. Standardně ale platí, že čím expresivnější a čím více emocionálně zabarvené, tím delší a intenzivnější bývá.

Tyto postřehy se nicméně zakládají pouze na intuici, na osobních zkušenostech a na základních poznacích, které bylo možné odposlouchat z nahrávek. Aby ale mohly být výsledky považovány za věrohodné, bylo by třeba je ověřit příslušnými odbornými metodami a technikami, např. na spektrogramech a podobně.

5.5. Rekapitulace sociolingvisticky relevantních rysů

Vezmeme-li v úvahu Ronův model sociolingvistických os, z komentářů uváděných v průběhu kvalitativní analýzy můžeme vyčíst, že *che* je používáno zástupci obou pohlaví i všech tří věkových kategorií (do 20 let, do 40 let i nejstarší věkovou skupinou), ačkoli nejmladší osoba dosáhla již šestnácti let věku.

Z pohledu geografického je námi studovaný konverzační ukazatel empleován osobami pocházejícími z okolních i vzdálených argentinských provincií a rovněž původními obyvateli Buenos Aires. **Nelze tedy kategoricky říci, že všichni rodilí obyvatelé Buenos Aires by měli k *che* negativní postoj.**

Pokud jde o sociální stratifikaci, měli jsme možnost **dokumentovat výskyt *che* v mluvě osob náležejících ke všem námi definovaným sociálním vrstvám** (tj. k nižší, nižší střední, vyšší střední a vyšší společenské třídě) a nebyly zaznamenány žádné zvláštní odchylky nebo výkyvy mezi frekvencí použití *che* mezi osobami z nižších a vyšších společenských kategorií. Toto ale bude ověřeno v následující kapitole věnované kvantitativní analýze.

K diafasické perspektivě je třeba zmínit, že *che* se **téměř výhradně používá v neformálním styku** a pokud se objeví ve styku formálním (měla jsem možnost například zachytit *che* při týdenní schůzi členů CePEL), je tento prvek empleován zpravidla osobou nadřízenou přítomným osobám nebo se objevuje v komunikaci mezi kolegy udržujícími i přátelský vztah. V souvislosti s kritérii expresivity se na jedné straně může jednat o **prostředek přívětivého, přátelského a láskyplného jednání**, na straně druhé bývá *che* používáno jako **výrazu verbální nezdvořilosti, hrubosti a někdy až vulgárnosti**.

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že *che* je taková jazyková jednotka, jež je používána napříč celou argentinskou populací a její používání nebo nepoužívání (stejně jako způsoby a okolnosti jejího empleování) souvisí spíše s osobními postoji vůči danému markeru. Všechna tato tvrzení se nyní pokusíme ověřit na základě kvantitativní analýzy. Považuji za nezbytné ale uvést, že kvantitativní výzkum je pouze orientační a je prováděn za účelem možnosti porovnání statistických výsledků získaných z televizních seriálů s reálnými daty. Vyčerpávající kvantitativní výzkum by ale potřeboval dlouhodobou přípravu a celý tým instruovaných pozorovatelů.

6. Kvantitativní analýza *che*

V průběhu výzkumu byly získány vzorky od více než šedesáti mluvčích pocházejících z rioplatenské oblasti. Ne vždy ale byla získaná data relevantní, a proto bylo žádoucí definovat kritéria sběru kvantitativně reprezentativních vzorků. Na základě poznatků Williama Labova jsem v souladu se sociologickými faktory sestavila tabulku, ve které každá kolonka musela být obsazena jedním mluvčím. Labov uvádí (jak jsme citovali v kapitole věnované sociolingvistice), že k tomu, aby mohl být kvantitativní výzkum považován za reprezentativní, je vhodné získat vzorky mluvy od pětadvaceti mluvčích, přičemž každá kategorie by měla být zastoupena alespoň pěti mluvčími.

Vzhledem k tomu, že rozhodujícím kritériem pro tuto studii byla třídní stratifikace a současně (kvůli srovnání) bylo žádoucí co nejvěrněji zachovat systém navržený v bakalářské práci (Vostřáková 2012: 54), výchozím bodem byly čtyři společenské vrstvy: nižší, nižší střední, vyšší střední a vyšší. Podrobnou definici tříd lze konzultovat zde, v kapitole 4.3 praktické části. U každé z nich pak byly podle věkového faktoru zastoupeny tři kategorie, rovněž vymezené v odd. 4.3, a také byla rovnoměrně zahrnuta obě pohlaví. K věku a pohlaví zde bude nicméně přihlíženo pouze jako k sekundárním faktorům.

Zaměříme-li se na výše uvedené cifry, pracujeme s čísly 4, 3 a 2. Nejbližší a nejvýhodnější počet pozorovaných, který se tedy nabízí, je 24. Vysvětlím proč: v každé ze čtyř společenských vrstev je zastoupeno celkem šest mluvčích (tím je splněno Labovovo kritérium pěti osob na kategorii), přičemž tři jsou ženy a tři muži a současně dva jsou osoby do dvaceti let (vč.), dva do čtyřiceti let (vč.) a dva osoby patřící k nejstarší věkové kategorii. Tímto způsobem tedy získáme celkem šest zástupců každé společenské třídy, osm zástupců pro každou věkovou skupinu a po dvanácti mluvčích od obou pohlaví. Nejbližším společným násobkem čísel 6, 8 a 12 je opět 24.

Na následující straně pro lepší orientaci připojuji tabulku, která shrnuje všechna zde uvedená číselná kritéria. Počet tříd a mluvčích je označen numericky, věkové skupiny jsou odlišeny barevně (resp. v odstínech šedi):

Třída	Muži/ Věk	Ženy/ Věk
1. Nižší	1. 10 – 20	13. 10 – 20
	2. 21 – 40	14. 21 – 40
	3. 41 – 60	15. 41 – 60
2. Nižší střední	4. 10 – 20	16. 10 – 20
	5. 21 – 40	17. 21 – 40
	6. 41 – 60	18. 41 – 60
3. Vyšší střední	7. 10 – 20	19. 10 – 20
	8. 21 – 40	20. 21 – 40
	9. 41 – 60	21. 41 – 60
4. Vyšší	10. 10 – 20	22. 10 – 20
	11. 21 – 40	23. 21 – 40
	12. 41 – 60	24. 41 – 60

Schéma 4: Kritéria kvantitativního výzkumu

Na tomto místě bychom mohli namítnout, že číslo 24 je nižší, než byl Labovem stanovený minimální počet 25 osob potřebných pro kvantitativní výzkum. Zvážíme-li však, že se jedná pouze o orientační statistický náhled bez nároku na absolutní spolehlivost, že rozdíl ideálního a skutečného počtu pozorovaných je pouze 1 a přihlédneme-li ke skutečnosti, že násobek 24 je vzhledem k výše definovaným kritériím zcela vyhovující, považujeme tento počet mluvčích za uspokojivý. Obhajobou nám budiž také to, že jsou známy úspěšné sociolingvistické studie, které pracovaly se stejným nebo i nižším počtem mluvčích (viz např. článek „*Marcadores en interacción: un estudio de marcadores en el español hablado en Mérida (Venezuela)*“ (2005) od Carmen Luisy Domínguezové a Alexandry Álvarezové, publikovaný v časopise *Revista Virtual de Estudios de Linguagem* 4/III).

Dovolím si ještě jednu metodologickou odbočku, která je částečně subjektivního charakteru, ale která může být v některých ohledech rovněž obhajobou relativně nízkého počtu mluvčích zahrnutých do kvantitativní studie: Buenos Aires bylo a je jedním z nejnebezpečnějších míst nejen v Argentině. Nezávislý badatel-jednotlivec a zejména pak žena badatelka jsou do značné míry omezeni místy a denní dobou nahrávání. Pořizovat nahrávky v chudinských čtvrtích je pro samotnou ženu (a navíc cizinku) zcela nemyslitelné a ani s doprovodem není vstup do tzv. *villas* doporučován. Pohybovat se po veřejných prostranstvích v pozdějších hodinách za účelem výzkumu je rovněž absolutně vyloučené. Hovořit s neznámými muži v jakoukoliv denní dobu je přinejmenším riskantní. Z těchto důvodů proto bylo v některých případech velmi obtížné zaplnit všechna „políčka“ větším počtem mluvčích a kritéria musela být přizpůsobena situaci a možnostem pozorovatelky.

Vraťme se ale ke statistickým údajům. V průběhu výzkumu bylo pořízeno více než třicet hodin nahrávek (a písemných záznamů opatřených informací o délce trvání dané konverzace), ale pouze šestnáct hodin bylo použito pro účely kvantitativního výzkumu. Jak již bylo uvedeno výše, pro každou společenskou třídu bylo hledáno šest zástupců dle věku a pohlaví. Tímto způsobem jsme získali následující systém a výskyty:

Společenská vrstva	nižší	nižší střední	vyšší střední	vyšší
Věk a pohlaví				
M: 10 – 20 let	3	5	2	2
M: 21 – 40 let	3	3	1	2
M: 41 – 60 let	1	2	1	0
F: 10 – 20 let	3	0	2	2
F: 21 – 40 let	9	2	3	4
F: 41 – 60 let	3	3	0	0
Počet výskytů	22	15	9	10

Celkem výskytů

56

Tabulka 1: Přehled výskytů

Snahou autorky rovněž bylo, aby každá ze společenských tříd byla reprezentována záznamem v délce přibližně čtyř hodin, aby mohly být výsledky snadno přepočítány. To ale bylo v některých případech velmi obtížné, proto bylo nutné spočítat průměr **počet výskytů/ počet hodin** u každé třídy zvlášť. Průměrné počty výskytů za hodinu na třídu byly poté sečteny, aby byl zjištěn celkový průměr, a teprve poté mohl být počítán procentuální podíl. Tato data jsou zachycena v tabulce č. 2:

Společenská vrstva	nižší	nižší střední	vyšší střední	vyšší
Výskyty a čas				
Počet výskytů [v]	22	15	9	10
Počet hodin [h]	4	3	5	4
Průměr [v/h]	5,5	5	1,8	2,5
Podíl [%]	37%	34%	12%	17%

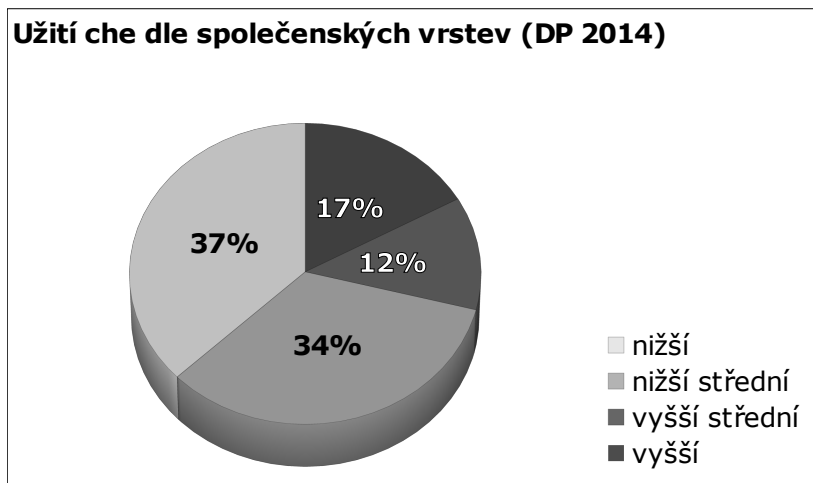
Celkový průměr

14,8

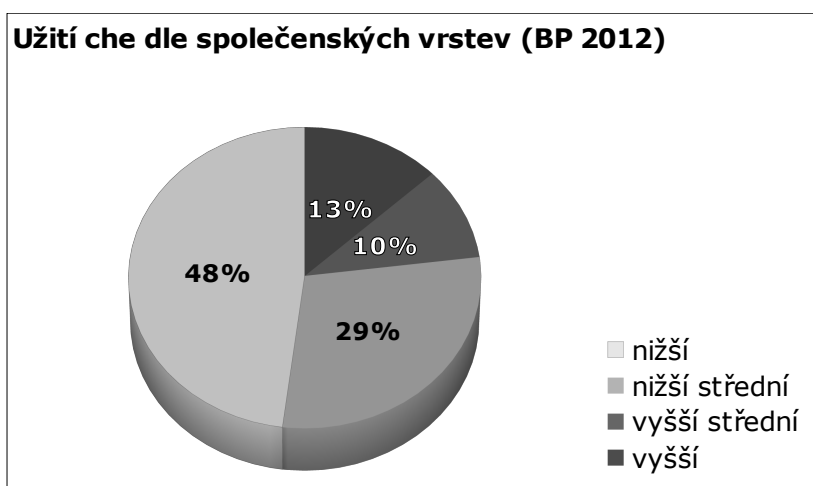
Tabulka 2: Průměrný podíl výskytů

Z těchto údajů již můžeme vyčíst pro nás důležité informace ohledně vztahu mezi frekvencí použití *che* a jednotlivými společenskými třídami. Vidíme, že sociální vrstvou, která používá *che* nejčastěji, je nižší třída (37 %), bez většího rozdílu následovaná vrstvou nižší střední (34 %). U vyšších společenských tříd je frekvence výskytu *che* zhruba o dvacet procent nižší než v případě předchozích dvou kategorií, zajímavé ale je, že **u vyšší třídy je výskyt častější (17 %) než u vyšší střední (12 %).**

Srovnáme nyní výše uvedené výsledky s kvantitativní analýzou, kterou jsem uskutečnila na základě čtyř argentinských televizních seriálů již ve své minulé kvalifikační práci. Na grafu č. 1 vidíme v procentech aktuální výsledky a na grafu č. 2 výsledky z bakalářské práce:

Graf 1: Porovnání (DP 2014): společenské vrstvy

Graf 2: Porovnání (BP 2012): společenské vrstvy

Srovnáme-li aktuální situaci s výsledky získanými v minulé studii, vidíme, že základní tendence je totožná, tj. že příslušníci nižší a nižší střední třídy používají *che* častěji než osoby ze dvou společensky vyšších vrstev. Jedinou větší odchylku ve frekvenci výskytu můžeme pozorovat u rozdílu mezi nižší a nižší střední třídou. Zatímco nový výzkum ukazuje pouze tříprocentní rozdíl, u předchozí studie byla odchylka tvořena devatenácti procenty. Znamená to snad, že v současnosti bývá na *che* nazíráno jako na méně příznakový prvek, než tomu bylo dříve?

Pro nás zajímavější je ale jiný údaj, tj. odklon od plynulého poklesu četnosti použití *che* směrem od nejnižší k nejvyšší sociální kategorii. Jak vidíme, v obou případech bylo *che* u vyšší střední třídy empleováno méně, než tomu bylo u vrstvy nejvyšší, přičemž rozdíl se navíc ještě prohloubil ze tří na pět procent. Ačkoliv by se tato tendence mohla zdát překvapivá, na základě teoretických poznatků získaných z Labovových *Sociolinguistic Patterns* (1972) víme, že se v tomto případě s nejvyšší pravděpodobností bude **jednat o fenomén hyperkorekce**. Hyperkorekci jsme se v teoretické části podrobněji nevěnovali, neboť je to téma rozsáhlé, které by vyžadovalo zvláštní studii. Vzhledem k výsledkům kvantitativní analýzy je však na místě alespoň uvést, že pokud hovoříme o hyperkorekci, jedná se o jev, při kterém se společensky nižší vrstva snaží zejména za účelem prestiže a uznání vyhýbat stylisticky příznakovým jazykovým jednotkám, aby se přiblížila vrstvě vyšší. Často však ve své snaze zachází dále než třída sociálně nadřazená, tudíž pak vzniká odchylka na frekvenční ose.

Další zajímavou informací, kterou můžeme získat, je absolutní průměrný počet výskytů za hodinu. Na záznamech v celkové délce šestnácti hodin bylo zachyceno (jak jsme viděli výše) **56** výskytů *che*. Pokud spočítáme průměrný počet výskytů za hodinu, vyjde nám číslo **3, 5**. Podle teoretických znalostí o konverzačním ukazateli *che* a podle zkušeností z terénu můžeme konstatovat, že 3, 5 výskytu *che* na hodinu je číslem relativně vysokým, což je poměrně překvapivé zjištění, vzhledem k osobním názorům mluvčích, jež byly rekapitulovány v oddíle věnovaném introspekci. I přesto se však domnívám, že popularita námi analyzovaného konverzačního ukazatele v rioplatenské oblasti upadá, a proto je i v tomto případě vhodné aktuální výsledky porovnat s výsledky z bakalářské práce.

V bakalářské práci bylo zkoumáno celkem čtyřicet epizod vybraných televizních seriálů o průměrné délce 45 minut. Spočítáme-li celkový čas v hodinách, vyjde nám číslo 30. To je zhruba dvojnásobek celkového času uvažovaného v této práci. Na těchto třiceti hodinách bylo dokumentováno celkem 186 vzorků *che*. Už zde si tedy můžeme povšimnout, že frekvence použití *che* v telenovelách byla vyšší, než je tomu v běžné každodenní konverzaci. Pokud vydělíme 186 výskytů třiceti hodinami, získáme číslo **6, 2**. To je bezmála o 80 % výskytů více než je současná situace.

Mohli bychom tedy říci, že **frekvence použití *che* skutečně má** (dokonce výrazně) **klesavou tendenci**. Je tedy pravděpodobné, že **intuitivní postřehy mluvčích jsou alespoň do určité míry správné**. Na druhou stranu je ale nutné vzít v potaz, že zdrojem vzorků studovaných v minulé práci byly uměle sestavené dialogy seriálových postav, které mohly být prostředkem mediální jazykové manipulace, tudíž je žádoucí tyto závěry brát s jistou rezervou. Aby mohla být klesavá tendence ověřena, bylo by třeba za určitý časový úsek terénní výzkum spontánní řeči zopakovat. To ale zůstane výzvou pro budoucí studie.

Podívejme se ještě ve stručnosti na rozdíly ve frekvenci použití *che* a jednotlivými věkovými kategoriemi. Pro toto srovnání nám postačí pouze tabulkový přehled. Tabulka číslo 3 shrnuje poznatky zjištěné současným výzkumem, zatímco v tabulce č. 4 jsou zachyceny výsledky z bakalářské práce:

Věkové kategorie	10 – 20 let	21 – 40 let	41 – 60 let
Počet výskytů	19	27	10
Výskyt v procentech	34%	48%	18%

Tabulka 3: Porovnání (DP 2014): věkové kategorie

Věkové kategorie	10 – 20 let	21 – 40 let	41 – 60 let
Počet výskytů	36	123	27
Výskyt v procentech	19%	66%	15%

Tabulka 4: Porovnání (BP 2012): věkové kategorie

Údaje o frekvenci používání *che* a jednotlivých věkových skupinách nás v obou případech informují o tom, že *che* se vyskytuje v mluvě všech věkových skupin, přičemž ale kategorií, jež marker používá nejčastěji, je střední věková skupina. Naopak nejméně se vyskytuje *che* u osob starších čtyřiceti let.

Vzhledem k relativně nízké frekvenci použití *che* u nejmladší skupiny byl v minulé práci formulován dotaz, zda by tento jev nemohl být známkou úpadku popularity *che* u nejmladší generace. Na základě současného výzkumu se mi ale tato hypotéza zdá **nepravděpodobná**, neboť současná studie ukázala, že rozdíl mezi četností výskytu *che* u první a druhé věkové skupiny není tak velký, jak bylo možno dokumentovat na telenovelách. Domnívám se, že tato odchylka byla způsobena spíše nízkým počtem postav mladších jedenadvaceti let v televizních seriálech a že **pokles zájmu o *che*** (jak byl popsán výše) **je plošnou záležitostí**.

Dovolím si ještě dva poslední komentáře související se sociolingvistickou analýzou *che*: první z nich se týká rozdílné frekvence použití *che* mezi muži a ženami a druhý je spíše záležitostí dialektální. Mým záměrem však není podat vyčerpávající informaci o těchto faktorech, ale pouze reflektovat domněnky rodilých mluvčích.

V kapitole č. 3 praktické části Roxana Bassová vyjádřila názor, že muži pravděpodobně budou *che* používat častěji než ženy. Pouhý letmý pohled na statistické údaje však tuto domněnku vyvrací. U dvanácti pozorovaných žen bylo dokumentováno celkem 31 výskytů *che*, zatímco u mužů to bylo zbylých 25 vzorků. Přepočítáme-li tyto výsledky na procenta (viz následující tabulka), je rozdíl minimální a dalo by se říci, že výskyt u mužů vs. žen je relativně vyvážený.

Pohlaví	Muži	Ženy
Počet výskytů	25	31
Výskyt v procentech	45%	55%

Tabulka 5: Frekvence výskytu dle pohlaví

Pokud jde o dialektální rysy, nebylo vždy možné přesně zjistit, zda dotyčný mluvčí pochází přímo z Buenos Aires či nikoliv. V případě pěti mluvčích jsme si ale jisti, že se narodili a dlouhou dobu žili v jiných oblastech Argentiny. Jedná se o dva muže a tři ženy, u nichž bylo dohromady dokumentováno **23** (!) z celkových 56 vzorků. Uvědomíme-li si, že počet mluvčích zahrnutých do studie bylo 24, je zřejmé, že osoby z periferních oblastí používají *che* mnohonásobně častěji, než rodilí *porteños*. Průměrný výskyt *che* na jednu osobu z „provincie“ vychází na 4, 6 (!), zatímco u původních obyvatel Buenos Aires je průměr pouhých 1, 7 výskytů na osobu. Tato čísla by však musela být ověřena specializovaným výzkumem.

Kvantitativní analýzou jsme si tedy ověřili, že i přes naše pochybnosti **je** u *che* **možné realizovat relevantní sociolingvistický výzkum**. Potvrdili jsme si, že *che* **lze dokumentovat u všech společenských vrstev**, ale že nižší třídy používají tento výraz častěji než mluvčí z vyšších sociálních skupin. Zmínili jsme problém **hyperkorekce** a ověřili jsme si, že u *che* skutečně **lze hovořit o úpadku popularity**, ačkoliv ta není výhradně záležitostí nejmladší generace, naopak je jevem obecným. Vyvrátili jsme také hypotézu o vyšší míře výskytu *che* mezi muži a nastínili jsme problematiku centra a periferie, když jsme hovořili o frekvenci užití *che* podle geografického kritéria.

Závěr

Diplomová práce je syntézou teoretických poznatků a empirického výzkumu, prostřednictvím které jsem se snažila zodpovědět poměrně širokou škálu otázek týkajících se sociolingvistické perspektivy nazírání na konverzačního ukazatele *che* v rioplatenské variantě španělštiny.

Již v první kapitole jsem se setkala s terminologickým problémem, který bylo nezbytné vysvětlit, aby práce byla konzistentní a nemohlo posléze dojít k nesprávné interpretaci jejího obsahu. Hovoříme zde o vymezení rozdílu mezi pojmy *text*, *diskurz* a *konverzace*. Podle Stubbs (1987) lze diskurz označit za termín nadřazený pojmům *text* a *konverzace*, které sdružuje. Distinktivní rys, na jehož základě můžeme *text* a *konverzaci* odlišit, je opozice *psanost* – *mluvenost*, kdy *text* je psaným druhem *diskurzu*, zatímco *konverzace* má formu *mluveného projevu*.

Tato delimitace také umožňuje jednoznačně definovat předmět konverzační analýzy, jíž jsme se zabývali v této práci. Gallardová (1996) a Tusónová (2002) upozorňují na možnost dvojího nahlížení na konverzační analýzu. První perspektivou je pohled *pragmatický* a druhou pohled *sociolingvistický*, ačkoliv je třeba konstatovat jejich provázanost a není správné tato dvě hlediska zcela izolovat. Byla to však zejména *sociolingvistická perspektiva*, jež byla výchozím bodem pro studium konverzačního ukazatele *che* v této práci.

V souvislosti s definicí a vlastnostmi *diskurzivních* (resp. *konverzačních*) ukazatelů byl vysvětlen proces *gramatikalizace*. Měli jsme možnost si ověřit, že v případě *diskurzivních částic* nelze o tomto jevu hovořit, neboť ačkoliv *markery* zpravidla ztrácí svůj původní obsah, nestávají se *jazykovou jednotkou* s nulovým nebo *gramatickým významem*, ale plní důležité funkce v rámci *mezilidské komunikace*. *Diskurzivní částice* tedy spadají do jiné *jazykové úrovně* a podléhají jinému procesu vývoje, který Ocampo (2006, 2009) příznačně pojmenovává slovem *diskurzivizace*.

Druhá kapitola byla věnována základům *sociolingvistiky*. Vzhledem k značnému *interdisciplinárnímu charakteru* tohoto odvětví *jazykovědy* bylo vhodné alespoň zhruba vymežit hranice *sociolingvistiky*. Zajímavé řešení nabízí například J. Neustupný (2002) a rovněž jsme zmínili Ronův *trojrozměrný model sociolingvistických os* (1972).

Nejdůležitější poznatky o vztahu jazyka a společnosti však byly přejaty od Williama Labova (1972). Měli jsme možnost posoudit povahu vlastního pojmu (*socio*)*lingvistika* a zamyslet se nad nutností existence parolové lingvistiky. V podkapitole věnované termínům *vernákulum* a *paradox pozorovatele* jsme se seznámili se zásadními problémy sociolingvistického výzkumu. Uvědomili jsme si, jak je obtížné získat vzorky spontánního mluveného projevu, pokud je mluvčí srozuměn se skutečností, že je pozorován. Abychom se naučili co nejefektivnějším způsobem zacházet s omezeními, která pozorovatelský paradox přináší, osvojili jsme si alternativní metody výzkumu, jakými jsou anonymní a skupinové pozorování, a rovněž jsme se seznámili s taktikami, které badatel využívá, aby přiměl mluvčího používat *vernákulum*.

Zvýšená pozornost byla věnována i pojmu *metodologická triangulace*, pod nímž se rozumí kombinace minimálně dvou metod výzkumu. Nejen Stubbsem (1987), ale i Labovem (1972) a Ariasovou (2002) je zdůrazňována důležitost propojovat v průběhu sociolingvistického výzkumu více postupů, mezi kterými mají své nezastupitelné místo kvalitativní a kvantitativní analýza, ale i introspekce. V závěru oddílu byla ještě představena transkripční pravidla skupiny Val.Es.Co., jež byla následně aplikována i při přepisu vzorků pro účely kvalitativního rozboru.

Předmětem třetí kapitoly teoretické části práce byla definice rioplatenské španělštiny. Z důvodu jednoznačnosti bylo upřednostněno adjektivum *rioplatenský* před variantou *laplatský*, neboť z názvu *laplatský* nutně nevyplývá region Río de la Plata, ale také (a to zejména) město La Plata. Z geografického hlediska byla rioplatenština definována jako regionální varianta španělštiny, kterou se hovoří v oblasti po obou březích Río de la Plata, tj. na území Uruguaye (s výjimkou příhraničí s Brazílií) a na většině teritoria Argentiny (s výjimkou *tierras altas*).

Za centrum a za ohnisko, z něž se šíří jazykové změny, lze pak označit Buenos Aires, přičemž místní modalitu španělštiny, *el porteño* s prvky *lunfardo*, lze podle Castra (1941), Labraňi a Sebastiánové (2004) do značné míry považovat za synonymum rioplatenské španělštiny, už jen proto, že počet obyvatel v aglomeraci Buenos Aires je 15, 5 milionu, což je více než třetina celkové populace celého rioplatenského regionu (počet obyvatel Uruguaye nedosahuje ani 3, 5 milionů). Tímto kritériem se také autorka řídila při sběru vzorků rioplatenštiny, který byl realizován zejména v Buenos Aires.

Závěrečná část teoretického bloku byla věnována konverzačním ukazatelům a samotnému *che*. Slovy zesnulého Juana Gelmana jsme si připomněli, že to již není *che*, které by mělo být považováno za výraz argentinské národní příslušnosti, ale že tuto pozici přejal příznakovější výraz *boludo*. Viděli jsme tak, že životnost a oblíbenost konverzačních ukazatelů je relativní a že i tyto výrazy zažívají svůj vzestup a pád. Upozornili jsme také na to, že televizní seriály nelze považovat za zcela spolehlivý zdroj jazykových dat, pokud jde o frekvenci použití vybraných markerů, neboť jejich zvýšený výskyt zřejmě je výsledkem mediální jazykové manipulace.

V druhé části čtvrté kapitoly autorka shrnula dosavadní poznatky o *che* následujícím způsobem: *che* je konverzační částice, která se vyvinula fonetickou změnou z hispánského *çe*, tedy interjekce, jež plnila funkci vokativní a apelativní, případně sloužila k vyjádření údivu nebo úžasu. Některými osobami s vyšším vzděláním bývá považována za projev vulgarity.

Vzhledem k citoslovečnému charakteru *che* bylo třeba objasnit, jak je možné, že citoslovce může plnit vokativní funkci, která bývá připisována ryze nominálním kategoriím. Na základě F. Ocampo (2006) a J. L. Blase Arroya (1995) jsem za nejpravděpodobnější označila tvrzení, že *che* nejdříve existovalo jako diskurzivní ukazatel a teprve poté bylo *rekodifikováno* jako interjekce.

V závěru jsem ověřila, že *che* skutečně lze považovat za konverzační marker, neboť jej bylo možné přiřadit k třídě ukazatelů emfatické funkce i k metadiskurzivním markerům. V případě *che* ale tyto kategorie mnohdy splývají, tudíž není vhodné je zcela oddělovat. Poslední důležitou poznámkou je, že některými mluvčími s vyšším vzděláním bývá *che* přijímáno negativně. To lze označit za signál sociolingvisticky relevantního chování, které je předmětem praktického oddílu této diplomové práce.

V první kapitole praktické části rekapituluji faktické údaje o výzkumu, na které tímto pouze odkazuji. Druhá je poté věnována základním metodologickým problémům, které souvisí se sběrem reálného jazykového materiálu v rámci lexikálně-diskurzivního plánu jazyka. Upozorňuji tak na skutečnost, že získat ukázky konverzačních ukazatelů může být (např. ve srovnání se zvukovou stránkou řeči) poměrně komplikované, vzhledem k tomu, že výskyt daných ukazatelů nelze předvídat ani jej nelze i přes některé (vzácně) úspěšné pokusy „vynutit“.

Vzhledem k obtížím týkajícím se sběru jazykového materiálu s výše uvedenými atributy byla za nejvhodnější východisko zvolena tzv. *metodologická triangulace*, kombinace několika postupů sběru a analýzy dat. Pro účely této práce jsem na jedné straně využila přínosů introspekce a na straně druhé byla provedena kvalitativní a kvantitativní analýza dat získaných anonymním, skupinovým či přímým pozorováním.

Introspekci byla věnována třetí kapitola. Na základě rozhovorů s vybranými respondenty jsem získala cenné informace, které mi byly nápomocny při pozdějším kvalitativním i kvantitativním rozboru. Díky této metodě bylo zjištěno, že *che* je možné dokumentovat u všech společenských tříd, že někteří uživatelé rioplatenštiny považují tento marker za výraz nezdvořilosti, zatímco pro jiné je symbolem přívětivého jednání, že se vyskytuje v mluveném projevu mužů i žen a že mluvčí pocházející z periferních oblastí používají *che* častěji než původní obyvatelé Buenos Aires.

Zkušenosti rodilých *porteños* nás také upozornily na vybrané kvalitativní rysy *che*, poukázaly na existenci kategorie *nuevo rico* a odhalily problém, který jsme zde pojmenovali termínem *paradox pozorovatele a osoby neznámé*. Tento paradox souvisí především se skutečností, že *che* (jak již bylo naznačeno dříve) je výrazem familiárním, a tudíž je přirozené, že jeho výskyt v komunikaci s neznámou osobou bude nulový nebo bude minimalizován, což stupňuje význam použití metody anonymního výzkumu.

Jakmile byla analyzována intuitivní data, zaměřila jsem se na rozbor skutečného jazykového materiálu. Ve čtvrté kapitole popisuji způsob sběru, značkování a zpracování dat. Představuji problémy, se kterými se badatel musí potýkat, pokud se snaží zachytit *che* jako konverzační částici, jež se ve většině případů vyskytuje na úplném začátku či na úplném konci konverzace. Shrnuji rovněž transkripční pravidla, která budou aplikována při přepisu ukázek pro účely kvalitativní analýzy a definuji sociologické faktory, které jsou rozhodující pro rozbor kvantitativní.

Pátá kapitola praktického oddílu je věnována funkční a kvalitativní analýze markeru *che* z různých perspektiv. V první části jsem shrnula poznatky z bakalářské práce a na reálných datech ověřila, že *che* skutečně může mít povahu emfatického i metadiskurzivního ukazatele, tedy že může být indikátorem společenských vztahů (případně sociální role a statutu) mezi účastníky rozhovoru, stejně jako signalizovat přebírání a uchování slova, změnu tématu nebo značit opravňující repliku.

Zaměříme-li se na *che* z pohledu distribuce v rámci diskurzu, zjistíme, že jednotlivé pozice, ve kterých se *che* vyskytuje, úzce souvisí s vyjádřením intence mluvčího. Takto rozeznáváme pozici absolutní iniciální ve funkci vokativní či apelativní, relativní počáteční pozice zpravidla souvisí se střídáním mluvčího nebo změnou tématu, středová bývá známkou pouhého povzdechu a finální *che* značí funkce expresivní nebo sekundárně-modální, stejně jako uzavírá sekvenci, případně celou konverzaci. Expresivní funkce pak často bývá obohacena o stylistický a zvukový příznak, na jehož základě můžeme rozpoznat, zda jde o *che* láskyplné či o projev nezdvořilosti. V závěru oddílu rekapitulujeme sociologicky relevantní chování *che*.

Jádrem šesté a poslední kapitoly je kvantitativní analýza. Z celkového počtu třiceti hodin bylo použito 16 hodin nahrávek, které svým obsahem vyhovovaly námi definovanému systému sběru dat: bylo pozorováno celkem 24 mluvčích, přičemž každý mluvčí zastupoval jednu ze čtyř společenských vrstev (nižší, nižší střední, vyšší střední, vyšší), náležel k jedné ze tří věkových skupin (10 – 20, 21 – 40, 41 – 60 let) a rozhodující bylo také pohlaví. Tímto způsobem jsme získali 6 zástupců každé vrstvy, 8 od každé věkové skupiny a 12 reprezentantů obou pohlaví.

Na základě šestnácti hodin nahrávek jsme zaznamenali celkem 56 vzorků *che*. V souladu s třídní stratifikací jsme zjistili, že vrstva, která *che* používá nejčastěji, je třída nejnižší (37 %), následovaná nižší střední (34 %) a nejvyšší třídou (17 %). Společenská vrstva, u níž se *che* vyskytlo nejméně, je třída vyšší střední, což kopíruje vzorec, který vyplynul z minulé práce. Mohlo by se tedy jednat o případ hyperkorekce. Spočítáme-li celkový průměr výskytů za hodinu, zjistíme také, že číslo 6, 2, které jsme získali z první studie, je zhruba o 80 % vyšší než nynějších 3, 5 výskytů, z čehož vyplývá, že popularita *che* skutečně klesá.

Pokud jde o věkové skupiny, ověřili jsme si, že kategorie, která *che* používá nejčastěji, je střední věková skupina (48 %), následovaná skupinou nejmladší (34 %). I tato tendence se shoduje s výsledky bakalářské práce, ačkoli není možné konstatovat, že *che* by se u nejmladší generace vytrácelo, neboť rozdíl mezi těmito skupinami byl minimalizován. A konečně, kvantitativní rozbor také odhalil, že ženy používají *che* zhruba se stejnou frekvencí jako muži a že u osob z periferních oblastí rioplatenského regionu je výskyt *che* zřetelně vyšší než u rodilých obyvatel Buenos Aires.

Resumen

La tesis de licenciatura denominada *El uso del marcador discursivo 'che' en el español rioplatense: el punto de vista sociolingüístico* es una síntesis de nociones teóricas y de una investigación empírica, a través de la cual la autora trata de responder una amplia gama de preguntas relativas al estudio sociolingüístico del marcador conversacional *che* en la modalidad rioplatense del español. La tesis actual asimismo refleja los resultados obtenidos en el trabajo previo de la autora, esto es, en la tesina de diplomatura llamada *Los marcadores conversacionales en el español rioplatense*, redactada y defendida en el año 2012.

Che, como bien es sabido, es una partícula conversacional que con frecuencia aparece en el habla de prácticamente todos los habitantes de la región del Río de la Plata. Visto que la lengua es el medio primario de la socialización humana, es natural que el empleo del vocablo *che* también esté ligado a ciertas convenciones situacionales y/o contextuales. Partiendo de esta premisa, nos dedicamos al estudio del *che* como agente social, esto es, desde la perspectiva sociolingüística.

El trabajo se divide en dos partes: la primera, teórica, se basa en el estudio y evaluación de la bibliografía disponible relativa a los cuatro campos de interés lingüístico que se especifican en el título de la tesis. Éstos son: el análisis discursivo (o conversacional), la sociolingüística, el español rioplatense y *che*. El estudio práctico, por otra parte, está dedicado exclusivamente al análisis del marcador *che* y consta de seis capítulos: datos informativos sobre la investigación, problemas metodológicos, introspección, recogida y procesamiento de datos, análisis cualitativo y cuantitativo del *che*. La propia investigación se fundamenta en el análisis de datos lingüísticos reales y los resultados fueron sometidos a la comparación con los resultados obtenidos en la tesina anterior, basada en el estudio de las teleseries argentinas.

Empezando con la parte teórica, el primer capítulo lo dedicamos a la historia, definición y objetivos del análisis discursivo y conversacional. En primer lugar, hubo que enfrentar varios problemas terminológicos, de los cuales cabe destacar la confusión conceptual entre los términos *texto*, *discurso*, *conversación*. Para evitar la posible malinterpretación del contenido de la tesis, me basé en el trabajo *Análisis del discurso*.

Análisis sociolingüístico del lenguaje natural (1987) de Michael Stubbs. Según este autor, el discurso es un término jerárquicamente superpuesto a los conceptos de texto y conversación, que a la vez integra. El rasgo distintivo más saliente, a partir del cual podemos diferenciar el texto y la conversación, es la oposición del discurso escrito frente al discurso hablado. Siguiendo este criterio, el texto supondría un discurso escrito, mientras la conversación tendría forma de discurso hablado.

Basándome en los siguientes estudios: *Análisis conversacional y pragmática del receptor* (1996) de Beatriz Gallardo Paúls y „*El análisis de la conversación: entre la estructura y el sentido*“ (2002) escrito por Ámparo Tusón Valls, expongo el concepto de la doble perspectiva del análisis conversacional. Explico la diferencia que se da entre los puntos de vista pragmático y sociolingüístico, afirmando que la perspectiva sociolingüística será la medida decisiva para el presente trabajo, aunque cabe mencionar que las dos perspectivas están estrechamente ligadas y no es preciso aislarlas.

Los últimos apartados del primer capítulo tratan sobre la complejidad de la definición de los marcadores discursivos y conversacionales, su clasificación, sus características y funciones. Para eso, me he servido del conocido trabajo „*Los marcadores del discurso*“ de Martín Zorraquino y Portolés Lázaro (1999).

En relación con las características de las partículas discursivas explico asimismo el proceso de *gramaticalización*, que hasta hace poco se ha considerado un rasgo propio de los marcadores. Partiendo de los siguientes dos artículos de Francisco Ocampo: „*Movement Towards Discourse Is Not Grammaticalization: The Evolution of CLARO from Adjective to Discourse Particle in Spoken Spanish*“ (2006) y „*MIRÁ: From Verb to Discourse Particle in Rioplatense Spanish*“ (2009), pudimos averiguar que es impreciso o hasta erróneo sostener que el proceso de cambio lingüístico que se da en los marcadores es gramaticalización, dado que éstos (aunque generalmente sí pierden su contenido original) no pasan a ser meras unidades gramaticales o expresiones con significado nulo, sino que desempeñan funciones importantes en el marco de la interacción comunicativa. Las partículas discursivas, por lo tanto, pertenecen a otro plan lingüístico y sufren otro proceso de evolución que Ocampo (2006, 2009) denomina *discursivización*.

Los principios teóricos y metodológicos de la sociolingüística fueron el objeto de estudio en el segundo capítulo. Dado el carácter interdisciplinar de dicha rama, consideramos conveniente repasar su historia y demarcar límites de la sociolingüística. Como fuente de información tomamos el artículo „*Sociolingvistika a jazykový management*“ (2002) de Jiří Neustupný y mencionamos también el modelo tridimensional de ejes sociolingüísticos propuesto por José Pedro Rona (1972).

Los conocimientos más importantes sobre la relación entre la lengua y la sociedad, sin embargo, los adoptamos del famoso trabajo *Sociolinguistic Patterns* (1972) de William Labov. En primer lugar, consideramos el propio concepto de *(socio)lingüística* y reflexionamos sobre la necesidad de estudiar el uso lingüístico (esto es, el habla frente al sistema). En el apartado dedicado a los términos *vernáculo* y *la paradoja del observador* tratamos sobre las dificultades que supone una investigación sociolingüística, como son la recogida de muestras del habla oral coloquial si el hablante está informado sobre el hecho de que está siendo grabado u observado. Con la finalidad de manejar de manera más eficiente las limitaciones que conlleva dicha paradoja, estudiamos con detalle los principios y métodos de investigación alternativos, tales como la observación anónima o (grabación) grupal, y, asimismo, presentamos las técnicas que utiliza el observador para animar al hablante a que aplique el vernáculo.

En relación con lo anterior, introducimos también el concepto de la tal llamada *triangulación metodológica*, que podemos definir como combinación de dos o más métodos de investigación, refiriéndonos no solamente al propio análisis, sino también a la recogida de datos. Así Stubbs (1987), Labov (1972) y Arias Fernández (2002) defienden la importancia de emplear diversas técnicas de investigación, entre las cuales cabe destacar el análisis cualitativo y cuantitativo, así como la (frecuentemente repulsada) introspección.

La presentación del sistema de normas de transcripción de datos orales forma el núcleo del último apartado dedicado a la sociolingüística. El conjunto de reglas de transcripción aquí adoptado fue propuesto por el grupo Val.Es.Co. Se trata de un sistema funcional que refleja rasgos fonéticos, gramaticales y contextuales; es generalmente reconocido y está pensado para el español.

El tercer capítulo se centra en la definición del término *el español rioplatense* y teóricamente se fundamenta en tres publicaciones. Éstas son: *La inclusión de la variedad diatópica del español rioplatense en los manuales de E/LE: ¿Un modelo de interculturalidad?* (2010) de Leonardo Peláez Battaglia, *Lengua y poder. El argentino metropolitano* (2004) de Luis Labraña y Ana Sebastián, y el libro *La peculiaridad lingüística rioplatense* (1941), escrito por Américo Castro.

Desde el punto de vista geográfico, el español rioplatense lo podríamos definir como una variedad del español que se emplea en la cuenca del Río de la Plata, concretamente, en el territorio de Uruguay (excluyendo la zona fronteriza con Brasil) y en el territorio de Argentina (exceptuando las *tierras altas*).

Cabe señalar que el centro de irradiación de cambios lingüísticos que se producen en el español rioplatense es la capital de Argentina, Buenos Aires. Por tanto, muchos autores, incluidos Labraña y Sebastián (2004) y A. Castro (1941), han considerado *el porteño* un sinónimo del rioplatense. Esta hipótesis se muestra todavía más probable si tenemos en cuenta que la población de la capital federal argentina y del conurbano se aproxima a 15, 5 millones de habitantes, lo que viene a ser más de un tercio de la población de la region rioplatense (el número total de habitantes de Uruguay no alcanza ni 3, 5 millones). Este criterio fue decisivo también para la presente tesis que se basa en los datos recogidos (en su mayoría) en Buenos Aires.

El cuarto capítulo, denominado *los marcadores conversacionales y che* se puede considerar una transición entre las partes teórica y práctica de la tesis. En primer lugar, enumeramos los marcadores conversacionales más frecuentes en el español rioplatense y trazamos la relación entre las partículas *che* y *boludo* como un ejemplo de decadencia de un vocablo en beneficio de otro. Así, gracias a las sabias palabras del recién fallecido escritor argentino, Juan Gelman, podemos apreciar que la expresión que mejor representa la nación argentina ya no es *che*, sino un vocablo estilísticamente mucho más marcado, *boludo*, y que la vida y la popularidad de los marcadores es relativa. Advertimos también que, en lo que se refiere a la frecuencia de uso de los marcadores conversacionales, no es preciso considerar las series televisivas una fuente fidedigna de datos lingüísticos, dado que su elevada ocurrencia puede ser el resultado de una manipulación mediática.

En el segundo apartado resumimos los conocimientos básicos sobre el *che* de modo siguiente: *che* es una partícula conversacional que evolucionó del antiguo *çe* hispánico, es decir, de una interjección que desempeñaba las funciones vocativa y apelativa, o, eventualmente, expresaba asombro. Algunas personas con mayor grado de instrucción la consideran un signo de vulgaridad.

Dado el carácter interjetivo del *che*, hubo que aclarar cómo una interjección pudo llegar a desempeñar la función vocativa que tradicionalmente se les atribuía exclusivamente a las categorías nominales. A base de los anteriormente mencionados trabajos de Francisco Ocampo (2006, 2009) y a partir del artículo „*La interjección como marcador discursivo: el caso de EH*” (1995) de José Luis Blas Arroyo llegamos a la conclusión de que el *che* originalmente existía como marcador discursivo, que posteriormente sufrió el proceso de *recodificación* y se estableció en el vocabulario como una interjección.

Partiendo de la clasificación de los marcadores conversacionales propuesta por Martín y Portolés (1999) recordamos que el *che* puede funcionar como *enfocador de alteridad* o como *marcador metadiscursivo conversacional*. No obstante, en el caso del *che* estas dos categorías se funden con frecuencia, por consiguiente, no es preciso aislarlas. Finalmente, y sabiendo que algunos hablantes con mayor grado de instrucción rechazan emplear el *che*, el último apartado lo dedicamos a la introducción al análisis sociolingüístico del *che*, que desarrollamos en la parte práctica de la tesis.

El estudio empírico, basado en la recogida de muestras reales del habla oral informal del español rioplatense, se llevó a cabo gracias a la ayuda financiera del Ministerio de Educación de la República Checa. Dicho apoyo fue asignado a la autora de esta tesis a base del proyecto elaborado por Mgr. Miroslava Aurová, Ph.D., tutora de la presente, y aprobado por el Departamento de Relaciones Internacionales de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Bohemia del Sur en České Budějovice. Asimismo, esta investigación no se hubiera podido realizar sin el respaldo de la Universidad Nacional de San Martín, Buenos Aires. Todos los datos informativos sobre la investigación forman parte del primer capítulo de la sección práctica de la tesis, así como los agradecimientos dedicados a la Dra. Gabriela Leighton y a los demás miembros del Centro para el Estudio de Lenguas de UNSAM.

El segundo capítulo trata de manera concisa sobre los problemas metodológicos que conlleva una investigación sociolingüística que se centra en el plan lexicológico-discursivo de la lengua. La autora describe las dificultades que se dan a la hora de recolectar datos aptos para un estudio de marcadores conversacionales frente a un análisis de cualidades fónicas y propone utilizar la triangulación metodológica como la mejor manera de enfrentar dichas complicaciones. Los métodos que se aplican a lo largo del estudio son los siguientes: la introspección por un lado y la recogida de datos reales a través de la grabación anónima, grupal o directa por el otro.

Los datos obtenidos a partir de la intuición de los usuarios de la lengua forman el núcleo del tercer capítulo. A pesar de que muchos lingüistas rechazan la introspección por su inverosimilitud y subjetividad, en este trabajo encontramos este método de investigación muy útil, ya que nos sirvió como punto de partida para los análisis cualitativo y cuantitativo que se detallan en el capítulo cinco y seis respectivamente.

Gracias a la introspección pudimos averiguar que el *che* se da en todas las clases sociales, que algunos hablantes lo consideran signo de vulgaridad mientras otros lo perciben un recurso de trato cariñoso, que se trata de un vocablo que usan los hombres así como las mujeres, que la gente del „interior“ de Argentina y los habitantes de la „provincia“ usan el *che* con mayor frecuencia etc.

Las entrevistas mantenidas con los porteños nativos señalaron algunas funciones que el *che* puede desempeñar y revelaron también el problema que aquí denominamos *la paradoja del extranjero y/o persona desconocida*. Esta paradoja se produce principalmente por el hecho de que el *che* se suele considerar una señal de trato íntimo y familiar que, naturalmente, no se da si el investigador es una persona desconocida.

Una vez analizados los datos introspectivos, empezamos a estudiar los datos reales. En el capítulo cuatro de la parte práctica explicamos la manera de recoger, etiquetar y procesar los datos, exponemos los problemas que supone la recolección de muestras del *che* como una partícula, que en su mayoría se da al principio absoluto y al final absoluto del discurso y especificamos las reglas de transcripción que se utilizarán a lo largo del análisis funcional y cualitativo del *che*. Presentamos también los criterios que usamos para definir los factores sociales que serán decisivos para el análisis cuantitativo.

El análisis funcional y cualitativo se detalla en el quinto capítulo. Basándonos en las muestras reales del habla oral informal, describimos desde varias perspectivas las funciones que el marcador en cuenta cumple. Así podemos apreciar que el *che* se comporta como *enfocador de alteridad y/o marcador metadiscursivo*, por lo cual puede funcionar como una señal de relaciones sociales que se dan entre los interlocutores o indicar el cambio o mantenimiento del turno de habla. Documentamos asimismo la capacidad de marcar un turno de corrección o cambio de tema.

Dejando aparte las cualidades referentes al análisis puramente conversacional, estudiamos la distribución del *che* y averiguamos que está vinculada con la intención del hablante. Sabemos que la posición inicial absoluta cumple una función vocativa o apelativa, que la posición inicial relativa indica un cambio de turno de habla o de tema, la interna puede considerarse mero suspiro y que las posiciones finales (absolutas o relativas) suelen marcar el fin de un intercambio o una actitud que el locutor expresa hacia el comportamiento de otra persona.

Finalmente, encontramos muestras del *che* que funcionan como una partícula enfatizadora de modalidad (sea negativa o positiva, expresiva, epistémica o deóntica). Esta función suele ir acompañada de rasgos estilísticos y entonacionales que nos ayudan a distinguir si el *che* que analizamos es un recurso de trato cariñoso o un símbolo de descortesía. Repasamos también los rasgos socialmente relevantes del *che*.

El núcleo del sexto y último capítulo es el análisis cuantitativo. Del número total de aproximadamente 30 horas utilizamos unas 16 horas de grabación para completar las casillas del sistema que, de acuerdo con los factores sociológicos, definimos de modo siguiente: se observó a 24 personas, donde cada una representaba una de las cuatro clases sociales (baja, media baja, media alta y alta), pertenecía a uno de los tres grupos etarios (10 – 20, 21 – 40, 41 – 60 años) y, a la vez, se hacía distinción por sexo. De este modo, conseguimos 6 representantes de cada clase, 8 hablantes según el criterio de edad y 12 representantes por cada sexo. Cabe destacar que la estratificación social según las clases se considera factor primario, mientras los criterios de edad y sexo son complementarios. Por consecuencia, el sistema cumple con las normas propuestas por Labov que estima 5 hablantes en cada categoría un número satisfactorio para realizar un análisis cuantitativo relevante, capaz de revelar modelos sociolingüísticos.

En las 16 horas de grabación documentamos el número total de 56 muestras del *che*. Siguiendo el criterio de capas sociales, averiguamos que la clase que más usa el *che* es la más baja (37 %), seguida por la clase media baja (34 %) y la alta (17 %). La clase social que muestra la menor recurrencia del *che* es la media alta (12 %), lo que copia el modelo que emergió del análisis que, a base de las telenovelas argentinas, realicé en mi tesina anterior. ¿Podríamos considerar este comportamiento un ejemplo de hipercorrección?

Si calculamos el número promedio de ocurrencias por una hora de grabación, el resultado es 3, 5, mientras que en la tesis anterior se trataba de unas 6, 2 apariciones. La diferencia entre la frecuencia del uso actual y el uso documentado a partir de las teleseries se aproxima al 45 %. Es evidente, pues, que el *che* no se muestra un marcador tan popular como en las épocas anteriores, lo que confirma la hipótesis de los hablantes entrevistados durante el estudio introspectivo. Sin embargo, hay que tener en cuenta que la elevada ocurrencia del *che* que se da en las series televisivas también puede ser resultado de una manipulación mediática.

Con respecto a los grupos etarios, averiguamos que el grupo que más usa el *che* es el segundo, esto es, el que está formado por los hablantes entre los 21 y 40 años de edad (48 %), seguido por el grupo más joven (34 %). También esta tendencia se identifica con los resultados obtenidos previamente, aunque la diferencia entre el primero y el segundo grupo no es tan marcada, por lo cual no es preciso afirmar que exclusivamente las generaciones más jóvenes tienden a abandonar el *che*.

En lo que se refiere al sexo, revelamos que las mujeres y los hombres emplean *che* aproximadamente con la misma frecuencia, aunque los resultados muestran que el 55 % de las muestras obtenidas fue aplicado por mujeres, lo que no se corresponde con los datos introspectivos. Desde el punto de vista dialectal, se confirmó la hipótesis de que los hablantes provenientes de las zonas periféricas emplean el *che* con mayor frecuencia que los hablantes del centro, esto es, de Buenos Aires, C. F.

A través del estudio cuantitativo averiguamos, pues, que el *che* aparece en el habla de los miembros de todas las clases sociales, grupos etarios y de ambos sexos. Mencionamos el problema de la hipercorrección y la decadencia del *che* y, en lo que se refiere a la perspectiva diatópica, introdujimos el concepto del centro y periferia.

Seznam použité literatury

1. „*Afirman que boludo es la palabra que más identifica a la Argentina.*“ iProfesional.com. Argentina, Buenos Aires: 22 – 10 – 2013. Dostupné z: <http://www.iprofesional.com/notas/172605-Aseguran-que-boludo-es-la-palabra-ms-representativa-de-la-Argentina->
2. Arias Fernández, M. A. (2002): „*Sociedad y lenguaje: el espacio de diálogo entre las técnicas de investigación social y la sociolingüística.*“ En: Arias Fernández, M. A. (ed.) Estudios de Sociolingüística: Técnicas de investigación social y sociolingüística no. 1. Vol. III. s. i-xvii. Dostupné z: http://www.sociolingüística.uvigo.es/graficos/b_free.gif
3. Asociación de Academias de la Lengua Española (2010): „*Diccionario de americanismos.*“ En: H. López Morales (ed.) Madrid: Santillana.
4. Bártová, M. (2012): *Využití dramatických technik k rozvoji sociolingvistické kompetence*: diplomová práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Lucie Betáková, Katedra anglistiky.
5. Bentivoglio, P. y Sedano, M. (1993): „*Investigación sociolingüística: sus métodos aplicados a una experiencia venezolana.*“ En: Rago, A. V. (ed.) Boletín de Lingüística, n.º. 8. Instituto de Filología Andrés Bello, Universidad Central de Venezuela, Caracas. s. 3-36. Dostupné z: <http://saber.ucv.ve/jspui/bitstream/123456789/1618/1/Bentivoglio%20y%20Sedano.%201993..pdf>
6. Berenguer, J. A. (1995): „*Marcadores discursivos y relato conversacional.*“ En: Caplletra, no. 18. Primavera. s. 109-120. Dostupné z: <http://www.cervantesvirtual.com/downloadPdf/caplletra--22/>
7. Blas Arroyo, J. L. (1995): „*La interjección como marcador discursivo: el caso de eh.*“ En: Ridruejo Alonso, E. (dir.) ALH. Vol. XI. s. 81-117. Dostupné z: http://repositori.uji.es/xmlui/bitstream/handle/10234/80908/ALH%20%281995%29_interjecci%C3%B3n.pdf?sequence=1
8. Brinton, L. (1996): *Pragmatic Markers in English*. Berlin: De Gruyter.

9. Briz Gómez, A. (1996): *El español coloquial: situación y uso*. Madrid: Arco/L.
10. Briz Gómez, A. (1998): *El español coloquial en la conversación*. Esbozo de pragmagramática. Barcelona: Ariel.
11. Briz Gómez, A.: “Presentación.” En: Briz Gómez, A., Pons Bordería, S., Portolés Lázaro, J. (eds.). *Diccionario de partículas discursivas del español* [online]. Introducción. Dostupné z:
<http://www.dpde.es>: Introducción > Presentación
12. Castro, A. (1941): *La peculiaridad lingüística rioplatense*. Madrid: 2ª ed. 1961.
13. Ciarra Tejada, A (2012): „*¡CLARO QUE SÍ! Marcadores discursivos conversacionales y su enseñanza en ELE.*“ *Actas del II Coloquio Internacional sobre los marcadores del discurso en lenguas románicas: un enfoque contrastivo*. Buenos Aires. s. 35-41. Dostupné z:
<http://il.institutos.filo.uba.ar/sites/il.institutos.filo.uba.ar/files/MARCADORES%202012.pdf>
14. Corredor Tapias, J. y Romero Farfán, C. (2010): „*Apuntes lingüísticos, discursivos y pedagógicos sobre la conversación constructiva.*“ En: Smith Avendaño de Barón, G. (ed.) *CLH*, no. 15. s. 93-108. Dostupné z:
<http://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/3673461.pdf>
15. Cortés Rodríguez, L. - Pons Bordería, S. (1992): „*Sobre conectores, expletivos y muletillas.*“ En: Lafuente, Mª. I. y Iglesias Bango, M. (eds.) *Contextos*, no. 19-20. Vol. X. s. 363-370.
dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/97971.pdf
16. Černý, J. (1996): *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia.
17. Černý, J. (1998): *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubico.
18. Domínguez, C. L. y Álvarez, A. (2005): „*Marcadores en interacción: un estudio de marcadores en el español hablado en Mérida (Venezuela).*“ En: Haag, C. R. y de Ávila Othero, G. (eds.) *Revista Virtual de Estudos de Linguagem*, nº 4. Vol. III. Dostupné z:
<http://www.revel.inf.br/downloadFile.php?local=artigos&id=24&lang=pt>

19. Doquin de Saint Preux, A. (2011): „*Algunas consideraciones respecto a la metodología de investigación en sociolingüística y pragmática: Comentario al artículo de Carlos de Pablos 'Attitudes of English Speakears towards Thanking in Spanish'*.“ En: Ainciburu, M. C. (ed.) Revista Nebrija, no. 10. s. 54-76. Dostupné z:
<http://www.nebrija.com/revista-linguistica/algunas-consideraciones-respecto-a-la-metodologia-de-investigacion-en-sociolingustica-y-pragmatica>
20. Fløgstad, G. (2012): „*VISTE: ¿Un caso de gramaticalización?*“ En: Actas del II Coloquio Internacional sobre los marcadores del discurso en lenguas románicas: un enfoque contrastivo. Buenos Aires. s. 82-88.
21. Fuentes Rodríguez, C.: *Enlaces extraoracionales*. Sevilla: Ediciones Alfar 1987.
22. García Vizcaíno, M. J. (2005): „*La utilización de corpus orales en estudios contrastivos sobre cortesía verbal*.“ En: Murillo Medrano, J. (ed.). Actas del II Coloquio Internacional del Programa EDICE. Actos de habla y cortesía en distintas variedades del español: Perspectivas teóricas y metodológicas. San José de Costarica: Programa EDICE. s. 247-274. Dostupné z:
http://edice.org/?dl_id=2
23. Gallardo Paúls, B. (1996): *Análisis conversacional y pragmática del receptor*. Valencia: Episteme.
24. Hernández Campoy, J. M. y Almeida, M. (2005): *Metodología de Investigación Sociolingüística*. Granada: Comares. Caps. I–III. s. 1-35. Dostupné z:
<http://www.textosenlinea.com.ar/textos/Dossier%20de%20textos%20-%20TP%203.pdf>
25. Hidalgo Navarro, A. y Grupo Val.Es.Co. (2005): „*La transcripción de un corpus de lengua hablada. El sistema de transcripción del grupo Val.Es.Co.*“ En: Murillo Medrano, J. (ed.). Actas del II Coloquio Internacional del Programa EDICE. Actos de habla y cortesía en distintas variedades del español: Perspectivas teóricas y metodológicas. San José de Costarica: Programa EDICE. s. 275-317.

26. Instituto Cervantes, CVC (1997-2012): *Diccionario de términos clave de ELE*. Centro Virtual Cervantes. Online. Dostupné z:
http://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/diccio_ele/diccionario
27. „*Juan Gelman eligió boludo como la palabra que representa a los argentinos.*“ Diario La Gaceta. Argentina, Tucumán: 23 – 10 – 2013. Dostupné z:
<http://www.lagaceta.com.ar/nota/565244/educacion/juan-gelman-eligio-boludo-como-palabra-representa-argentinos.html>
28. Kolektiv autorů ÚJČ AV ČR (2012): *Internetová jazyková příručka*. Dostupné z:
<http://prirucka.ujc.cas.cz/>
29. Kol. autorů ÚJČ AV ČR (2010): *Pravidla českého pravopisu*. Praha: Academia.
30. Koza, W. (2009): „*Marcadores discursivos del español. Descripción y propuesta de detección automática.*“ En: D. Beltrán, J. Funés (eds.). *Revista de Epistemología*. Rosario: Grupo IANUS. s.109-120. Dostupné z:
<http://www.revistaepistemologi.com.ar/biblioteca/11.KOZA.pdf>
31. Kraus, J. (1969): „*Několik poznámek k předmětu sociolingvistiky.*“ In: kol. ÚJČ AV ČR (edd.). *Naše řeč*, č. 1/52. Dostupné z:
<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5425>
32. Labov, W. (1972): *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
33. Labraña, L. y Sebastián, A. (2004): *Lengua y poder. El argentino metropolitano*. En: *Temas de Patrimonio Cultural 11*. Comisión para la Perseveración del Patrimonio Histórico Cultural de la Ciudad de Buenos Aires.
http://www.folkloretradiciones.com.ar/literatura/temas_11.pdf
34. Lenarduzzi, R. J. (2012): „*Valores y usos del operador NOMÁS en el español de América.*“ En: *Actas del II Coloquio Internacional sobre los marcadores del discurso en lenguas románicas*. Buenos Aires. s. 133-142.
35. Menegotto, A. (2014): „*La variación y el cambio a lo largo de la vida. Una entrevista a William Labov y Gillian Sankoff.*“ En: *Estudios de Teoría Literaria*. Revista digital. no. 3/5. s. 359-366.

36. Moscoso, M. (2012): „*Los marcadores discursivos ENCIMA, TODAVÍA y TAMBIÉN en el registro coloquial del español de Argentina.*“ En: Muñoz, C. V. y Di Tulio, A. (eds.) *Aproximaciones al estudio del español de la Argentina.* UNCOMA. s. 135-143. Dostupné z:
<http://bibliocentral.uncoma.edu.ar/revele/index.php/AAD/article/viewFile/687/767>
37. Martín Zorraquino, M. y Portolés Lázaro, J. (1999): „*Los marcadores del discurso.*“ En: Bosque, I., Demonte V. (eds.). *Gramática descriptiva de la lengua española.* Tomo III. Madrid: Espasa Calpe.
38. Morínigo, M. A. (1996): *Diccionario manual de americanismos.* Buenos Aires: MUCHNIK editores.
39. Neustupný, J. V. (2002): „*Sociolingvistika a jazykový management.*“ In: Císař, O. a kol. (edd.). *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, č. 4/38. s. 429-442. Dostupné z:
http://sreview.soc.cas.cz/uploads/d6c260d8aafc53af4b60b89d1ada2c1b2a1c91c8_114_neustupny.pdf
40. C.P.P.H.C. (2001): „*Nuestra lengua, un patrimonio.*“ En: *Temas de Patrimonio Cultural 4. Primeras Jornadas.* Comisión para la Perseveración del Patrimonio Histórico Cultural de la Ciudad de Buenos Aires.
<http://www.buenosaires.gob.ar/areas/cultura/patrimonio/comision/temas4.pdf>
41. Ocampo, F. (2006): „*Movement Towards Discourse Is Not Grammaticalization: The Evolution of CLARO from Adjective to Discourse Particle in Spoken Spanish.*“ In: Sagarra, N. y Toribio, A. J. (eds.) *Selected Proceeding of the 9th Hispanic Linguistics Symposium.* Somerville, MA. s. 308-319. Dostupné z:
www.lingref.com/cpp/hls/9/paper1388.pdf
42. Ocampo, F. (2009): „*MIRÁ: From Verb to Discourse Particle in Rioplatense Spanish.*“ In: Collentine, J. et al. (eds.) *Selected Proceeding of the 11th Hispanic Linguistics Symposium.* Somerville, MA. s. 254-267. Dostupné z:
<http://www.lingref.com/cpp/hls/11/paper2218.pdf>

43. Osán de Pérez Sáez, M. F. (2006): *Diccionario de americanismos en Salta y Jujuy, Rep. Arg.* Madrid: Arco Libros.
44. Pascual Escagedo, C. (2012): „*La producción de turnos de apoyo verbales en la conversación de estudiantes italianos de E/LE. Estudio preliminar.*“ En: Ainciburu, M. C. (ed.) *Revista Nebrija de Lingüística Aplicada* no. 11. s. 144-173. Dostupné z:
<http://www.nebrija.com/revista-linguistica/la-produccion-de-turnos-de-apoyo-verbales-en-la-conversacion-de-estudiantes-italianos-de-e-le-estudio-preliminar>
45. Pedrosa, V. (2012): „*Un marcador conversacional del español de Argentina en registro coloquial: MA SÍ.*“ En: Muñoz, C. V. y Di Tulio, A. (eds.) *Aproximaciones al estudio del español de la Argentina.* UNCOMA. s. 145-148. Dostupné z:
<http://bibliocentral.uncoma.edu.ar/revele/index.php/AAD/article/viewFile/688/768>
46. Peláez Battaglia, L. P. (2010): *La inclusión de la variedad diatópica del español rioplatense en los manuales de E/LE: ¿Un modelo de interculturalidad?*. León: UNL. Dostupné z:
http://blogs.funiber.org/formacion-profesores/files/2011/10/Leonardo_Pelaez_Tesis.pdf
47. Pérez García, C. (2012): „*Perspectiva funcional de la partícula discursiva CLARO en español.*“ En: López Cruces, J. L. (dir.) *Philologica Urcitana*, no. 7. Septiembre. Dostupné z:
<http://www.ual.es/revistas/PhilUr/pdf/PhilUr07.9.PerezCarmen.pdf>
48. Pérez Ruiz, J. (2011): „*Análisis de errores y de la interacción oral como bases para una propuesta didáctica en la clase de conversación. Primeros resultados.*“ En: Ainciburu, M. C. (ed.) *Revista Nebrija de Lingüística Aplicada* no. 10. s. 27-51. Dostupné z:
<http://www.nebrija.com/revista-linguistica/analisis-de-errores-y-de-la-interaccion-oral-como-bases-para-una-propuesta-didactica-en-la-clase-de-conversacion-primeros-resultados>

49. Petr, J. (1984): *Český překlad sovětské práce o sociolingvistice*. In: kol. ÚJČ AV ČR (edd.). Naše řeč, č. 1/67. Dostupné z:
<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6436>
50. Portolés Lázaro, J. (1993): „*La distinción entre los conectores y otros marcadores del discurso en español*.“ En: Blanco Valdés, J. L. (eds.). Verba, n° 20. Anuario galego de filoloxía. Santiago de Compostela. s. 141-170.
51. Portolés Lázaro, J. (1998): *Marcadores del discurso*. Barcelona: Ariel, 4^{ed} 2007.
52. Pospíšilová, T. (2012): *Analýza mediálního dialogu – Otázky Václava Moravce*: diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. Vedoucí práce: Petra Chvojková, Katedra žurnalistiky. s. 15. Dostupné z:
<http://theses.cz/id/l3af59/Pospisilova-DP-OVM.pdf>
53. Real Academia Española (2001): *Diccionario de la Real Academia Española*. 22^a edición. Madrid: Espasa Calpe.
54. Rojas, E. G. (2012): *Algunos aportes de la pragmática inferencial a la reflexión metalingüística en torno a los marcadores del discurso: una experiencia didáctica en formación docente sobre la variedad juvenil del español metropolitano*. VIII Congreso Internacional de Teoría y Crítica Literaria Orbis Tertius. La Plata. Dostupné z:
<http://citclot.fahce.unlp.edu.ar/actas-2012/Rojas-%20E.%20Gustavo.pdf>
55. Rosenblat, Á. (1962): „*Origen e historia del che argentino*.“ En: Morínigo, M. (ed.). Filología, n° VIII. Buenos Aires. s. 325-401.
56. Rosenblat, Á. (1974): „*De nuevo sobre el che rioplatense*.“ En: R. Lapesa (ed.). *Studia Hispánica In Honorem*, Vol. II. Madrid: UCM. s. 549-554.
57. Sacks, H., Schegloff, E. a Jefferson, G. (1974): „*A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation*.“ In: *Language* no. 50. s. 696-735. Dostupné z:
[http://anthroweb.ucsd.edu/~jhaviland/AudVid/AudVidReadings/Simplest_Systematics_for_Turn-Taking_\(Language\).pdf](http://anthroweb.ucsd.edu/~jhaviland/AudVid/AudVidReadings/Simplest_Systematics_for_Turn-Taking_(Language).pdf)

58. Serrano Reyes, P. (2012): „*Análisis contrastivo de los marcadores conversacionales BUENO y VALE como iniciadores de intervención.*“ En: Actas del II Coloquio Internacional sobre los marcadores del discurso en lenguas románicas: un enfoque contrastivo. Buenos Aires. s. 226-236.
59. Schiffrin, D., Tannen, D., Hamilton, H. (2003): *The handbook of discourse analysis*. Oxford: Blackwell Publishing.
60. Stubbs, M. (1987): *Análisis del discurso. Análisis sociolingüístico del lenguaje natural*. Madrid: Alianza Editorial.
61. Tusón Valls, Á. (2002): „*El análisis de la conversación: entre la estructura y el sentido.*“ En: Arias Fernández, M. A. (ed.) Estudios de Sociolingüística no. 3/1. s. 133-153. Dostupné z:
http://www.sociolingüística.uvigo.es/descarga_gratis.asp?id=63
62. Vásquez Cantillo, A. (2009): „*Análisis sociolingüístico de los marcadores discursivos en la comunidad de habla barranquillera.*“ En: Smith Avendaño, G. (ed.) Cuadernos de Lingüística Hispánica, no. 13. s. 43-66. Dostupné z:
<http://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/3322139.pdf>
63. Vostřáková, M. (2012): *Konverzační ukazatelé v rioplatenské španělštině: bakalářská práce*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Čes. Budějovicích, Filozofická fakulta. Vedoucí práce: Miroslava Aurová, Ústav romanistiky.
64. Wang, Y. (2013): *Los marcadores conversacionales en el subtítulo del español al chino: análisis de La mala educación y Volver de Pedro Almodóvar: tesis doctoral*. Barcelona: UAB, Departamento de Traducción e Interpretación. Directoras: Matamala, A. y Rovira-Esteva, S. Dostupné z:
http://ddd.uab.cat/pub/tesis/2013/hdl_10803_125655/ycw1de1.pdf